

עבודת תיזה בחוג ללשון העברית

השפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה

בלשון הנרטיב של אורי ניסן גנסין

הנובלה 'הצדה' כמקרה בוחן

מגישה: ורה אגרנובסקי

המנחה: ד"ר אליצור בר-אשר סיגל

מוסד: האוניברסיטה העברית

חוג: החוג ללשון העברית

תאריך: אוקטובר 2017

תודות

אני מבקשת להביע את תודתי לד"ר אליצור בר-אשר סיגל, המנחה שלי, שבזכותו פניתי למחקר האקדמי ושתרומתו למחקר משמעותית מאוד. אליצור, תודה רבה שעודדת אותי לחקור, תודה על ההערות המהותיות לא רק למחקר הנוכחי אלא למחקר בכלל, על הביקורת הבלתי מתפשרת הנאמרת תוך תמיכה ועידוד. אני רוצה להגיד תודה לד"ר בר-זיו לוי, חברתי היקרה. מיירי, במחקר בצורתו הנוכחית יש תרומה גדולה מאוד שלך. השיחות שלנו והעין החדה שלך עזרו לחשוף את האמירות המשמעותיות ולומר אותן בצורה בהירה יותר. אני רוצה להודות לפרופסור יעל רשף - בקורס 'עיונים בהתפתחות העברית החדשה הספרותית' בהנחייתה התחלתי להתעניין לראשונה בלשונו של גנסיך ופיתחתי את הנושא בקורס 'דיגלוסיה מלשון המקרא ועד העברית החדשה' בהנחייתו של ד"ר אליצור בר-אשר סיגל. הרעיונות של התיזה התחדדו בהרצאות בשתי במות: הכינוס הבין-לאומי השני 'העברית והיידיש בימינו: היבטים לימודיים ותרבותיים' (האוניברסיטה הממלכתית בסנקט-פטרבורג, יוני 2016) והסמינר המחלקתי של החוג ללשון העברית (האוניברסיטה העברית בירושלים, מאי 2017). תודה רבה לחברי היקר ואחד ממארגני הכינוס בסנקט-פטרבורג ד"ר יבגני מריאנצ'יק על העצות המועילות לקראת הצגת הנושא בכינוס, תודה למורי ועמיתיי שתרמו בהערותיהם המחכימות בשתי הבמות ובכלל: ד"ר קרן דובנוב, מר שרגא אסיף, פרופסור עמינדב דיקמן, מר דורון רובינשטיין, מר אהרן גלצר, מר חנן אריאל, ד"ר מאיר שטיינהרט. תודה גם למשפחתי היקרה. תודה רבה להורים שלי אלכסנדר ובלה אגרנובסקי, אשר הקנו לי את הערך של ההשכלה. תודה רבה לבעלי מאיר אושרי ולבתי טליה שיצרו תנאים לכתיבת התיזה, תמכו לאורך כל הדרך ועודדו גם לכתיבת עבודת דוקטור.

תקציר בעברית

המחקר עוסק בהשפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה ביצירה הספרותית של אורי ניסן גנסין, סופר עברי בעל רקע רוסי שיצר בתקופת התחייה בעיקר באימפריה הרוסית. גנסין לא הלך בדרך המלך בתחומים רבים: כתיבתו אינדיווידואליסטית בתקופה שבה שלטו נושאים לאומיים, סגנונו ייחודי ולשונו משלבת בחופשיות רבדים לשוניים. המחקר של השפעת הרוסית משתלב בתמונה הזאת ומראה שגם מבחינת ההשפעה הזרה הוא לא היה פוריסט. העבודה מתמקדת בלשון הנרטיב בשל ההבדל בין הנרטיב לבין הדיאלוג במאפייני הלשון. כמקרה בוחן משמשת הנובלה 'הצדה', אחת מארבע הנובלות הגדולות שכתב גנסין. למחקר זה שלוש מטרות: להוכיח את החשיבות של זיהוי המרכיב הרוסי, לאפיין דרכים של השפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה ולאפיין את החוסרים הלשוניים שמילא גנסין באמצעות הרוסית.

המחקר מראה את חשיבות ההתייחסות למרכיב הרוסי בלשונו של גנסין ושההתעלמות מהמרכיב הזה מביאה לפרשנות לא מדויקת ואף מוטעית. עמידה על הפרשנויות האלה וחשיפת המרכיב הרוסי בכתיבתו של גנסין מראות שלצורך תמונה מדויקת יותר של לשונו, סגנונו והשיח שניהל עם קוראיו יש לחקור אותה תוך התייחסות להשפעה הרוסית. באופן נרחב יותר המחקר ממחיש שחשוב לקחת בחשבון את שפת התשתית של הסופר הדו-לשוני להבנה מדויקת ומעמיקה של יצירתו.

בנוגע לאפיון הדרכים של השפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה של גנסין, היא מתבטאת בשתי דרכים עיקריות: שאילה לקסיקלית ושאילה סמנטית. הדרך הראשונה, שאילה לקסיקלית, היא ההשפעה הישירה והגלויה יחסית (גימנזיסט). הממצאים מראים שהיא רחבה מאוד. בנוסף לכך המחקר מראה שיש חפיפה כמעט מלאה בין מילים שיכולות להיות שאולות מרוסית לבין מילים בינלאומיות. גנסין משתמש במילים בינלאומיות שרובן נוהגות גם ברוסית ולרוב בנויות על דרך הרוסית ונמנע ממילים רוסיות שאינן בינלאומיות, זאת לעומת מכתביו, שבהם הוא משתמש גם במילים רוסיות שאינן בינלאומיות. כל המילים השאולות הן שמות עצם וניתן לחלק אותן לשתי קטגוריות. הקטגוריה המצומצמת יותר כוללת מילים שאולות המופיעות בצירוף שהוא עצמו תרגום שאילה מרוסית (ברונט גבוה). הקטגוריה הרחבה היא מילים בודדות - כמעט כולן מייצגות את עולם הריאליה ואת הנוף התרבותי של האימפריה הרוסית בתחילת המאה העשרים ושייכות בעיקר לשלושה שדות סמנטיים: הבית ותכולתו (קומודה); פריטי לבוש (בלוזה); מוסד ומעמד (פוסטה). לעומת השאילה הלקסיקלית הדרך השנייה, שאילה סמנטית, סמויה יותר כשהשימוש הוא בחומר עברי אבל בהשפעה זרה. העבודה כוללת אפיון של סוגיה השונים: שאילת משמעות למילה קיימת ('לש' בהתייחס גם לרגליים) ותרגום שאילה – יצירה חדשה של מילה וביטוי מהחומר של העברית. הקטגוריה של תרגום שאילה כוללת התייחסות לשני סוגיה: תרגום שאילה מורפולוגי – יצירת מילה (שם עצם 'קהות' מהתואר 'קהה' והצורן -ות) ותרגום שאילה סינטגמטי – יצירת צירוף (עשן כחול). הסוג הבולט ביותר של שאילה סמנטית הוא תרגום שאילה

סינטגמטי. הקטגוריה הזאת היא מוקש עבור הקורא או החוקר, כי היא כוללת ביטויים פיגורטיביים רבים. העבודה עוסקת גם בסוגיות שונות בזיהוי שאילה סמנטית - בהבחנה בינה לבין התפתחות פנימית וכן בהבחנה בין סוגים שונים של שאילה סמנטית. פעמים רבות קשה או בלתי אפשרי להתחקות אחר התהליכים שעברו המילים או הביטויים ואפשר רק לציין שבמבט סינכרוני יש לפנינו מילה או ביטוי הנושאים משמעות נוספת. העבודה מתייחסת גם לקושי בהבחנה בין ההשפעה הרוסית לבין התערבות של העדפות סגנוניות אישיות.

עבודה זו עוסקת בחוסרים שגנסיין ממלא דרך שאילה לקסיקלית ושאילה סמנטית. השאילה הלקסיקלית היא דרכו העיקרית של גנסיין במילוי החוסר הלשוני בתחום הריאליה. גנסיין משלים בעזרת המילים השאלות את הדנוטציה המדויקת החסרה ('סאמובאר' ולא 'מיחס'). ברוב המקרים בחירתו של גנסיין במילה השאלה נובעת לא מהעדר חלופה עברית, אלא מהעדר חלופה מדויקת. בנוגע לקבוצה הקטנה של מילים שאלות המופיעות בצירוף תרגום שאילה, נראה שהן באות יחד עם הצירוף ומביאות את הוראתו ואת הקונוטציה המתלווה אליו ברוסית (הצירוף 'ברונט גבוה' המלווה בקונוטציה של גבר מושך). ניתוח הממצאים בנוגע לשאילה סמנטית הראה, שלעומת השאלות הלקסיקליות, אי אפשר להצביע על מכנה משותף אחד שהשאילה הסמנטית ממלאת בטקסט של גנסיין. המחקר מציג מקרים של שאילה סמנטית גם כשיש מקבילה עברית מדויקת ('הרגיש את עצמו' ולא 'הרגיש') ושל שאילה סמנטית הממלאת חוסרים דומים לחוסרים שממלאת השאילה הלקסיקלית - מושגים מהעולם שבו מתרחשת העלילה ('קורים באוויר' לאפיון תקופת סוף קיץ תחילת סתיו). הקבוצה הבולטת ביותר בשאילה סמנטית היא צירופים הכוללים דימויים או מטפורות הממלאים את החוסר מבחינת ביטוי פיגורטיבי הקיים בשפה אחרת ('קהה כבול עץ' במשמעות 'מטומטמת מאוד').

המחקר הזה עשוי לתרום למחקר לשוני וספרותי. תרומתו יכולה להתבטא במחקר על יצירתו של גנסיין – חשיפת המרכיב הרוסי יכולה לסייע להבנה טובה יותר של כתביו ובכך לאפשר פרשנות ספרותית מדויקת ומעמיקה יותר. בכוחו לתרום גם לבחינת השפעת לשונו של גנסיין על לשונם של סופרים עבריים אחרים. הכיוון השני שבו יכול לסייע המחקר הוא בחינת החוסרים הלשוניים ודרכי מילויים. בחינת החוסרים שאיתם התמודד גנסיין בתקופת התחייה יכולה לסייע למחקר של צורכי העברית בתקופה זו וכן למחקר של דרכים למילוי החוסרים הלקסיקליים על ידי סופרי התחייה. בנוסף לכך המחקר יכול להעשיר מחקר רחב יותר על דרכי מילוי החוסרים - האם ניתן להכליל בנוגע לדרכים למילוי החוסרים בשפה בהתהוות או בשפה הנמצאת בתהליכי שינוי מואצים. הכיוון השלישי הוא השפעת שפת התשתית של הסופר על שפת כתיבתו בעברית ובכלל. התרומה יכולה להתבטא במתודולוגיה בחקר השפעת שפת התשתית ותוצאות המחקר יכולות לתרום להכללה על סוג זה של השפעה. התחום הרביעי שבו המחקר יכול להיות חשוב הוא מחקר רחב יותר בהשפעת הרוסית על העברית בתקופת התחייה ובכלל.

Abstract

The study addresses the Russian language influence on the lexis and phraseology in the literary work of Uri-Nissan Gnessin, a Hebrew writer with a Russian background during the Revival period mainly in the Russian Empire. Gnessin did not follow the main path in many areas: his writing is individualistic at a time when national topics ruled. His style is unique and his language freely incorporates linguistic stages of the Hebrew language. The research results of the Russian language influence fit into this picture and show that even in terms of foreign influence, he was not a purist. The study focuses on the narrative language due to the difference between the narrative and the dialogue in the linguistic characteristics. The case study is the novella 'Hatsida' ('הצידה'), one of the four great novellas Gnessin has written. This study has three objectives: to prove the significance of identifying the Russian language component, to characterize methods of the Russian language influence on the lexis and the phraseology and to characterize the lexical gaps Gnessin had completed through the Russian language.

The study demonstrates the significance of referring to the Russian language component as Gnessin portrays it and disregarding this element leads to inaccurate and even erroneous interpretation. The identification of these interpretations and the exposure of the Russian language element in Gnessin's writings demonstrate that for a more accurate picture of his language, style and discourse with his readers, it is necessary to study it with reference to the Russian language influence. More broadly, the study demonstrates that it is essential to consider the language background of the bilingual writer for an accurate and in-depth understanding of his work.

The characterization of the Russian language influences on Gnessin's lexis and phraseology is expressed in two main methods: loanword (שאילה לקסיקלית) and calque (שאילה סמונטית). The first method, the loanword, is the direct and relatively revealed influence (גימניסט) and the findings determine that it is quite broad. Furthermore, the study demonstrates a nearly complete overlap between words that can be borrowed from the Russian language and international words. Gnessin uses international words, most of which are also used in the Russian language and are commonly Russian-based, avoiding Russian non-international words, as opposed to his letters, in which he uses Russian words that are not international. All borrowed words are nouns divided into two categories; the limited category consists of

borrowed words that appear in a phrase, which is by itself a loan translation from the Russian Language (ברונט גבוה). The broad category consists of single words. Most of them portray the realia and the cultural landscape of the Russian Empire at the beginning of the twentieth century associated mainly with three semantic fields: the house and its contents (קומודה); garments (בלוזה); institutions and status (פוסטה). As opposed to the loanword, the second method - the calque, is more concealed when used in Hebrew material under foreign influence. The study includes characterization of its various forms: loan shift (שאיילת משמעות) to an existing word ('ליש' in reference not only to hands, but also to legs) and loan translation- new creation of word and expression from the Hebrew material. The loan translation category includes reference to both forms: morphological loan translation – creation of a word (noun קהות which consists of an adjective קהה and suffix -ות) and syntagmatic loan translation – creating a phrase (עשן כחול). The most conspicuous form of calque is a syntagmatic loan translation. This category is a minefield for the reader or researcher since it includes many figurative expressions. The study also addresses various issues in identifying calque - distinguishing them from internal development as well as acknowledging the different forms of calque. It is often difficult to impossible to trace the processes that have undergone the words or phrases, and we can only point out that in a synchronic view we have a word or a phrase that carries additional meaning. The study also addresses the great challenge in distinguishing between the Russian language influence and the intervention of personal stylistic preferences.

This study addresses the lexical gaps that Gnessin completes through loanword and calque. The loanword is Gnessin's main method of completing the general lack of realia. Gnessin completes the exact missing denotation (סאמובאר and not מיהם) by utilizing the borrowed words. In most cases, Gnessin's choice of the borrowed word derives not from the absence of a Hebrew alternative, but from the lack of an accurate alternative. In reference to the limited group of loanwords that appears jointly with loan translation (תרגום שאיילה), it seems as if they come together leading to the meaning of the phrase and the connotation, accompanied in Russian (The phrase ברונט גבוה accompanied by the connotation of an attractive man). An analysis of the findings on calque indicates that, compared to loanword, it is impossible to point to one common denominator that the calque portrays in Gnessin's text. The study presents cases of calque even when there is an exact Hebrew equivalent (הרגיש)

אז and not הרגיש) and calque that completes lacks, similar to those of loanword - concepts from the world in which the story takes place (קורים באוויר - characterizing summer end and beginning of fall). The third group, which is the most prominent in calque, is word combinations that include comparisons or metaphors that fill the absence in terms of figurative expression that exists in another language (קהה כבול) עץ when the adjective קהה is not used in the meaning of "blunt" but in the meaning stupid and is compared to "a tree" as in Russian.)

This study may contribute to linguistic and literary research. Its contribution can be expressed in the research on Gnessin's work - exposing the Russian language element can help to better understand his writings and thus enable a more accurate and profound literary interpretation. It can also contribute to examining the influence of Gnessin's language on the language of other Hebrew writers. The second direction that this research can help with is to examine lexical gaps and methods to fill those gaps. An examination of these gaps that Gnessin faced during the Revival period can help study the needs of Hebrew during this period, as well as the study of methods to complete lexical gaps by the Revival period's authors. Furthermore, the study enriches a broader study of methods to complete the gaps by asking whether it is possible to generalize methods to complete those gaps in a language in the revival or in a language undergoing accelerated change. The third direction is the influence of the language background on his Hebrew writing and in general. The contribution will articulate in the methodology study of the influence of the language background and the results of the study may contribute to generalization of this type of influence. The fourth direction in which a research can be significant is a broader study of the Russian language influence on the Hebrew language during the Revival period and in general.

תוכן עניינים

1.....		מבוא	.1
3.....		רקע	.2
3.....	מצב החברה והספרות העברית בתקופת יצירתו של גנסין	.2.1	
4.....	מצב הלשון העברית בתקופת התחייה	.2.2	
5.....	אורי ניסן גנסין: על האיש ועל יצירתו	.2.3	
9.....	הרקע האישי על גנסין (1879 – 1913): השכלתו, עולמו התרבותי והחברתי, האידיאולוגיה	.2.3.1	
11.....	יצירתו הספרותית של גנסין והנובלה 'הצדה'	.2.3.2	
16.....	קהל הקוראים של גנסין	.2.3.3	
17.....	סגנונו ולשונו של גנסין	.2.3.4	
29.....	השפעה חיצונית על הלקסיקון ועל הפרזיאולוגיה – המושגים והמינוח	.2.4	
36.....	מסקנות מוטעות בנוגע ללשונו ולסגנונו של גנסין בעקבות התעלמות מהשפעת הרוסית	.3	
40.....	שאיילה לקסיקלית	.4	
40.....	שאלות המחקר	.4.1	
40.....	שאלות לקסיקליות בתקופת התחייה	.4.2	
42.....	שיטת העבודה: האם המילה נשאלה מרוסית?	.4.3	
49.....	היקף התופעה של מילים שאולות מרוסית וניתוחם בהקשר רחב של מילים בינלאומיות	.4.4	
51.....	אפיון המילים השאולות מרוסית על פי קטגוריות שונות	.4.5	
54.....	החוסרים הלשוניים שממלא גנסין באמצעות השאיילה לקסיקלית	.4.6	
66.....	מקומה של שאיילה לקסיקלית מול דרכים אחרות למילוי החוסרים בייצוג הריאליה	.4.7	
68.....	סיכום	.4.8	
70.....	שאיילה סמנטית	.5	
70.....	שאלות המחקר	.5.1	
71.....	שיטת העבודה: האם המילה או הצירוף הם שאיילה סמנטית מרוסית?	.5.2	
73.....	דוגמה המשלבת תופעות שונות של שאיילה סמנטית	.5.3	
76.....	שאלת משמעות	.5.4	
76.....	תרגום שאילה	.5.5	
83.....	סוגיית ההבחנה בין התפתחות פנימית לשאיילה סמנטית ובין סוגים שונים של שאיילה סמנטית	.5.6	
86.....	השפעת הרוסית או מאפייני הסגנון - מורכבות התמונה	.5.7	
89.....	החוסרים הלשוניים שממלא גנסין באמצעות השאיילה הסמנטית	.5.8	
90.....	סיכום	.5.9	
91.....	סיכום	.6	
94.....	ביבליוגרפיה		

1. מבוא

בטוח אני, כי עוד ישובו המבקרים והסופרים והקוראים אל ארבעת סיפוריו האחרונים שהשאיר לנו, עוד ימצו את רעלם ואת עסיסם, עוד ידונו עליהם, עוד יתאמצו לפרך את האגוז הקשה למראה והרך בתוך תוכו, שנשא עליו את שם הצעיר החיור והשותק הזה.

זלמן שניאור, "אישיותו וכישרונו" 1914

השפעת הרוסית על העברית החדשה בכלל ועל העברית של תקופת התחייה בפרט לא נחקרה לעומק עד כה, אף על פי שרבים מאנשי רוח שהשפיעו על העברית בתקופת התחייה, היו בעלי רקע רוסי. מחקר של השפעת הרוסית בתקופה זו חשוב גם כי בתקופת התחייה היו חוסרים רבים בעברית המתהווה כלשון לכל תחומי החיים. בדרכס של אנשי הרוח והדוברים למלא את החוסרים האלה וגם חוסרים סובייקטיביים של בעלי רקע רוסי מבחינת התרבות והלשון צפויה השפעה רוסית. בשל ההתפתחות המואצת של העברית בתקופת התחייה, תקופה זו הייתה שלב משמעותי מאוד בהתהוות העברית החדשה.

המחקר שלי מתמקד בהשפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה ביצירה הספרותית של אורי ניסן גנסין, סופר עברי בעל רקע רוסי מתקופת התחייה. הוא כתב שירה, פובליציסטיקה וספרות יפה. גנסין לא היה פוריסט בגישתו לעברית וקורא דובר רוסי יכול לחוש כבר בקריאה ראשונית את ההשפעה של הרוסית על העברית שלו. הכתיבה הספרותית היא כתיבה מוקפדת יותר מאשר כתיבה פובליציסטית או מכתבים אישיים ומה שעבר את המסננת הספרותית נתפס, לפחות בעיני גנסין ועורכיו, כראוי להשתלב בעברית. בהשוואה לשיריו, למכתביו ולכתיבתו הפובליציסטית, יצירות הפרוזה של גנסין, בעיקר ארבע הנובלות הגדולות שלו, זכו לתשומת לב נרחבת בקרב קוראים וחוקרים. רוב המחקר של יצירותיו הוא ספרותי ולא לשוני. בחקר כתביו לא התייחסו מספיק למרכיב הרוסי, וההתעלמות ממרכיב זה פגמה, לדעתי, בהבנת יצירותיו.

אני מתמקדת בנובלה אחת מארבע הנובלות הגדולות של גנסין, הנובלה 'הצדה' וחוקרת את השפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה בלשון הנרטיב בלבד. לשון הדיאלוג מצריכה בחינה נפרדת, כי מאפייניה שונים ממאפייני לשון הנרטיב. לשון הדיאלוג מאופיינת בייצוג לשון הדיבור על כל מרכיביה: מבנה המשפט, אוצר המילים, סמני השיח ועוד. בספרות העברית מתקופת התחייה התמונה מורכבת עוד יותר, שכן למעשה אין מדובר בייצוג הלשון המדוברת, אלא בלשון מדומה. למורכבות זו נוסף את מאפייני ייצוג לשון הדיבור אצל גנסין, אשר עושה שימוש מסיבי במאפייני לשון הדיבור.¹

---

¹לנושא ייצוג הדיאלוג אצל גנסין התייחס בהרחבה איתמר אבן-זהר (אבן זוהר, 1986). הוא ראה בגנסין פורץ דרך בתחום ייצוג הדיבור בספרות העברית ובשיטתו של גנסין זיהה אימוץ מרחיק לכת של המודלים הרוסיים.

למחקר שלי מספר מטרות:

1. להראות כי חשוב לקחת בחשבון את המרכיב הרוסי במחקר יצירותיו של אורי ניסן גנסין ובאופן נרחב יותר את המרכיב של שפת התשתית של הסופר הדו-לשוני להבנה מדויקת יותר ומעמיקה יותר של כתביו.
2. ללמוד מהן הדרכים שבהן השפיעה הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה של גנסין.
3. ללמוד מהם החוסרים הלשוניים העיקריים שממלא גנסין דרך המרכיב הרוסי בתחום הזה.

מבחינת מבנה העבודה אציג קודם רקע על מצב החברה, הספרות העברית והלשון העברית בתקופת התחייה, וכן על הסופר ועל יצירתו (פרק 2). כחומר רקע גם אגדיר את המושגים הקשורים להשפעת השפה הזרה על הלקסיקון ועל הפרזיאולוגיה של השפה הקולטת. אחרי הרקע יופיעו שלושה פרקים (3, 4, 5) שמטרתם לענות על שלוש שאלות המחקר. פרק 3 יעסוק במסקנות מוטעות בנוגע ללשונו ולסגנונו של גנסין ויצביע על חשיבות המרכיב הרוסי להבנת יצירתו. פרקים 4-5 יוקדשו לשתי שאלות המחקר האחרות: אפיון הדרכים של השפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה של גנסין ואפיון החוסרים הלשוניים בתחום זה שגנסין ממלא בהשפעת הרוסית. פרק 4 יעסוק בתשובה לשתי השאלות האלה בתחום השאילה הלקסיקלית ופרק 5 בתחום השאילה הסמנטית. בפרק 6 אסכם את מסקנות מחקר.

תוצאות המחקר שלי עשויות לתרום למחקר לשוני וספרותי. תרומתן יכולה להתבטא במחקר על יצירתו של גנסין – חשיפת המרכיב הרוסי יכולה לסייע להבנה טובה יותר של כתביו ובכך לאפשר פרשנות ספרותית מדויקת ומעמיקה יותר. בנוסף לכך המחקר עשוי להיות רלוונטי לבחינה של השפעת לשונו של גנסין על לשונם של סופרים עבריים אחרים. בחינת החוסרים שאיתם התמודד גנסין בתקופת התחייה באמצעות המרכיב הרוסי יכולה לסייע למחקר של צורכי העברית בתקופה זו מבחינה לקסיקלית וכן למחקר של דרכים למילוי החוסרים האלה על ידי סופרי התחייה. המחקר יכול להעשיר גם מחקר רחב יותר על דרכי מילוי החוסרים הלקסיקליים - האם ניתן להכליל בנוגע לדרכים למילוי החוסרים בשפה בהתהוות או בשפה הנמצאת בתהליכי שינוי מואצים. כיוון נוסף שבו יכול לתרום המחקר הוא השפעת שפת התשתית של הסופר על שפת כתיבתו - בעברית ובכלל. תרומתו יכולה להתבטא במתודולוגיה בחקר השפעת שפת התשתית. תוצאות המחקר יכולות להיות גם חלק מהבסיס להכללה בנוגע לסוג זה של השפעה. המחקר על המרכיב הרוסי אצל גנסין יכול להיות חשוב גם למחקר רחב יותר על השפעת הרוסית על העברית בתקופת התחייה ובכלל.

2. רקע

לבחינת ההשפעה הרוסית על לשונו של גנסין אקדים דברי רקע ובהם אתייחס למספר נושאים. כדי לענות על השאלה על איזה רקע חברתי-תרבותי ולשוני נכתבו היצירות של גנסין אציג תיאור של מצב החברה והספרות העברית בסוף המאה ה-19 תחילת המאה ה-20 (סעיף 2.1) ותיאור מצב הלשון בתקופה הזאת (סעיף 2.2).

בסעיף 2.3 אתייחס למספר נקודות הקשורות לסופר. כדי לענות על השאלה באיזו מידה צפויה ההשפעה הרוסית על לשונו של גנסין אתייחס לרקע האישי עליו (2.3.1). אציג בפני הקורא גם תמונה כללית על יצירתו של גנסין ובפרט על הנובלה 'הצדה' המשמשת מקרה בוחן לבחינת ההשפעה הרוסית על לשונו (2.3.1). שאלה חשובה כשעוסקים בהשפעת השפה הזרה על לשונו של הסופר היא מי היה קהל הקוראים שלו: האם הקהל היה רחב? מה הרקע התרבותי של הקהל? האם נמעניו של גנסין שלטו ברוסית ברובם? אנסה לענות לשאלות אלה בסעיף שיוקדש לנושא (2.3.3). בסעיף נפרד אתייחס לסגנונו וללשונו של גנסין, שכן כדי לבחון את השפעת הרוסית על לשונו חשוב להבין את ייחודיות סגנונו ומאפייני לשונו (2.3.4).

בסעיף 2.4 אציג רקע בלשוני על התופעות של השפעה זרה בתחום הלקסיקון והפרזיאלוגיה. אתייחס לסוגים שונים של השפעה זו ולמאפייניהם.

2.1. מצב החברה והספרות העברית בתקופת יצירתו של גנסין

בעיסוק בלשונו של גנסין ובהשפעת הרוסית על לשונו חשוב להבין את הרקע החברתי-תרבותי ליצירות, לקחת בחשבון את הנסיבות ההיסטוריות והחברתיות-תרבותיות בתקופת כתיבתן. אציג כאן תיאור קצר של מצב החברה והספרות העברית בתקופה שבה יצר גנסין.

בשלהי המאה ה-19 רוב יהודי העולם גרו במזרח אירופה ובמרכזי ההגירה משם, שזה עתה צמחו: וינה, ברלין, לונדון, ניו-יורק, בוסטון, פילדלפיה, יפו, ראשון לציון. היישוב היהודי הגדול ביותר חי באימפריה הרוסית, לפי מרשם האוכלוסין (1897) ושפת אימם של 98% מהם הייתה יידיש.² לפי תיאורו של הרשב בספר "לשון בימי המהפכה", בתקופה זו עמדו בפני יהודי שיצא מן הרב-מערכת הדתית הישנה שני סוגים של רב-מערכת חילונית: פנימית וחיזונית. הפנימית התגבשה בעברית, יידיש ושפת המדינה שבה חיו היהודים. היא כללה ספרות, אידיאלוגיה ורשת של מוסדות חברה ותרבות. החיצונית פתחה את הכניסה לתרבות הזרה, שבה

---

²על פי הרשב 2008, עמ' 26. לפי מרשם האוכלוסין של 1897 חיו באימפריה הרוסית כחמישה מיליון יהודים, כשני שלישים מיהדות העולם וזה אחרי ההגירה הגדולה בדור הקודם.

העושר של החוויה הספרותית ורמת אפשרויות ההשכלה היו גבוהים יותר. ליהודי ניתן גם שוויון אזרחי ונפתחו בפניו מוסדות החינוך במערב וחלקית באימפריה הרוסית.³

בתקופה זו פרצה למרכז הבמה הספרות היהודית החדשה: ראשית שירה, סיפורת ומאמרים ברוסית, לקראת סוף שנות השמונים הפרוזה החדשה בידיש ובתחילת שנות התשעים השירה העברית החדשה של ביאליק וטשרניחובסקי.⁴ בנוגע לפרוזה, בימי ההשכלה היו ניסיונות בודדים לכתוב בעברית, ומשנות השמונים של המאה ה-19 הזרם הזה התרחב. לאחר כישלון מהפכת 1905 והפרעות ברוסיה, רגישות הנוער היהודי התעצמה ורבים פנו מהאידיאולוגיה לספרות ומהתחום הרוסי לעולם היהודי. לקראת סוף המאה ה-19 צצו עיתונים עבריים, שבהם התהפך היחס בין הספרות לפוליטיקה: עתה הספרות שובצה בתוך העיתונות הכללית. תקופת התחייה של הספרות העברית בגולה החלה עם כתבי אחד-העם (1889) וביאליק (1892). המהפך לקראת הפרוזה המודרנית החל עם הכתיבה העברית של מנדלה מוכר ספרים. אחריו באו ניצני המודרניזם, שגנסין הוא אחד מנציגיו, יחד עם ברנר ואברהם בן-יצחק.

אם כן, היצירה של גנסין נמצאת בצומת מפנה מבחינה היסטורית, מבחינה חברתית וכן מבחינת היצירה הספרותית. בסעיף הבא אראה שהיא נמצאת בצומת מפנה גם מבחינה לשונית.

2.2. מצב הלשון העברית בתקופת התחייה

כדי להתעמק בשאלת מילוי החוסרים בלשונו של גנסין חשוב להכיר את מצב העברית בתקופת יצירתו. הרשב מגדיר את מצבה עד התחייה כמשובצת בלשון המסגרת יידיש. היא לא נשאה באחריות לתקשורת היומיומית או לעניינים רשמיים. תחומי חיים כמו טבע, מדינה, טכנולוגיה, מדע לא היו קיימים בה.⁵ העברית עוד לא שלטה גם בארץ ישראל. ידידו של גנסין מספר שהתקשה למצוא עבורו תלמידי עברית בשהותו הקצרה בפתח תקווה (1907), כי העברית "הצטמצמה בפנת בית הספר וגם שם צריכה היתה להילחם על קיומה. [...] מלבד פועלים אחדים לא היו מדברים עברית. רבים – ממשכילי המושבה כביכול – היו מתיחסים [אליה] בשנאה ובוז [...]".⁶

בנוגע למצב העברית כלשון הספרות החדשה, נהוג לציין את היצירה העברית של מנדלה כנקודת מהפך גם לקראת העברית החדשה.⁷ הספרות העברית עברה בתקופת ההשכלה תהליך מכתובה על טהרת לשון המקרא לקראת חילון, פתיחות לקסיקלית ודקדוקית והכשירה את הקרקע למהפך הלשוני שהתחולל בפרוזה של מנדלי

³הרשב 2008, עמ' 111 – 112.

⁴הרשב 2008, עמ' 79.

⁵הרשב 2008, עמ' 128 – 132.

⁶מהרש"ק 1914, עמ' 134.

⁷Sáenz-Badillos 1993, p.269 – זאת בנוסף למהפך לקראת הפרוזה המודרנית.

(“בסתר רעם” – 1886). לפי אילן אלדר, מגדלה “ידע לנצל את אוצרות הלשון לרובדיהם ולדורותיהם, ליצור מהם מזיגה סגנונית חדשה ולהתאימם לצורך היריעה הספרותית הרחבה, לתיאור מראות הטבע ומציאות החיים היהודיים ולשיקוף לשון השיחה של דמויותיו.”⁸ נהוג לכנות לשון ממוזגת זו לשון סינטטית. למהפך זה בספרות קדמה כתיבה פובליציסטית פתוחה יותר ששילבה את רובדי הלשון בחופשיות רבה מהספרות.⁹ אך לקראת כתיבתו של גנסין שאלת הסטנדרט בלשון הספרות טרם הוכרעה. כך בשנות התשעים של המאה ה-19 עסק עדיין יחיאל מיכל פינס בשאלת שני הסגנונות – מקרא או חז”ל. דעתו הייתה שיש לכתוב ספרות באחד משני הסגנונות והפובליציסטיקה יכולה לשלב את שני הרבדים.¹⁰ אחד מסיפורי ביאליק הראשונים ‘אריה בעל הגוף’ (1899) מאופיין כך על ידי אבא בנדויד: “עדיין בו דקדוק המקרא ואוצר מליו יסוד ראשון ומכריע, כולו ווי היפוך וכיו”ב.”¹¹ סוף המאה ה-19 תחילת ה-20 היא תקופת ההתהוות של העברית הכתובה החדשה וביצירות החדשות ישנה השפעה של לשונות התשתית של הסופרים, של יידיש ושפות אירופה המודרניות.¹² בשלהי המאה ה-19 הרוסית הופכת לאחת השפות המשפיעות על העברית לצד יידיש.¹³ אנחנו רואים שיצירתו של גנסין הייתה בצומת מפנה גם מבחינת לשון הספרות, יתר על כן, יצירתו של גנסין הייתה חלק מתקופת המעבר שבו התחוללו התמורות בלשון הכתובה ובהיווצרות הפרוזה המודרנית.

2.3. אורי ניסן גנסין: על האיש ועל יצירתו

2.3.1. הרקע האישי על גנסין (1879 – 1913): השכלתו, עולמו התרבותי והחברתי, האידיאולוגיה
מטרות הסעיף הזה הן לתת רקע כללי על הסופר שבלשונו עוסק המחקר והן לענות על השאלה באיזו מידה צפויה השפעת הרוסית על לשונו. הצורך בהצגת הקשר של גנסין לתרבות הרוסית ולשפה הרוסית נובע מכך שמבקרו וחוקריו פעמים רבות מתעלמים מהמרכיב הרוסי בדרכי ההבעה שלו. כפי שכתב אבן-זהר בהקשר הדיאלוג אצל גנסין “רק העמדתו של גנסין בהקשר של הספרות הרוסית ובזיקה אליה [...] שופכת אור הן על מצבה המיוחד של הספרות העברית והן על דמותו המיוחדת של גנסין.”¹⁴ אנסה להראות שגנסין משלב עולם יהודי ועולם רוסי. אתיחס למקומה של השפה הרוסית בחייו כשפת התקשורת עם העולם החיצוני ועם רבים מחבריו היהודים וכן אדבר על מקומה כשפת התרבות. בנוסף לכך אראה שהספרות הרוסית הייתה חלק משמעותי בעולם התרבותי של גנסין.

⁸ אלדר 2014, עמ' 10

⁹ בנדויד 1967, עמ' 261

¹⁰ בנדויד 1967, עמ' 246 - 247

¹¹ בנדויד 1967, עמ' 257

¹² Reshef 2016, p.187

¹³ למשל, ניר 1989, עמ' 6

¹⁴ אבן-זהר 1986, עמ' 11

אורי ניסן נולד בעיר סטרודוב שבאימפריה הרוסית. רוב שנות ילדותו התגורר בפוצ'פ,¹⁵ שבה שימש אביו כרב וראש הישיבה. ירוחם פישל לחובר, עורך, מבקר ספרות וחברו של גנסין, כותב שאורי ניסן קיבל חינוך תורני מקיף בחדר ובישיבה ולמד מפי אביו תורה, גמרא, פירוש רש"י, תוספות ומדרש, ספרי קבלה ויראים. אביו לא היה קנאי ודאג שבנו יקבל חינוך כללי ממורים פרטיים ושישלוט ברוסית מילדותו.¹⁶ את הדרך לעולם תרבות רחב יותר - השפות גרמנית, צרפתית, לטינית ויוונית, ספרות רוסית וספרות העולם גנסין עבר באופן עצמאי. על פי לחובר, הוא היה ה'משכיל' הראשון בעירו, עיר חרדים ויראים.¹⁷

השפות העיקריות בחייו היו יידיש - שפת אימו, עברית - שפת התרבות היהודית והכתיבה ורוסית - שפת התקשורת עם רבים מחבריו ושפת התרבות החיצונית. הוא נהג לדבר ברוסית גם בחברה יהודית. זלמן שניאור, משורר, סופר אידי ועברי וחברו של גנסין, מזכיר את 'אופי דיבורו הרוסי' בחוג הספרותי היהודי בוורשה.¹⁸ בן דורו האחר מספר שבביקור בעיירה בליטא היה לבוש כאיכר ושר שירה אוקראינית (אבל מובא שיר ברוסית).¹⁹ עם חבריו היהודים נהג גנסין להתכתב בעברית וגם לאביו כתב לרוב בעברית ושילב קטעים ביידיש עבור אימו.²⁰ ליהודים שלא ידעו עברית כתב לרוב ברוסית, למשל, לצילה דרפקין, לימים משוררת יידית בארצות הברית.²¹

גנסין קרא את ספרות ההשכלה ואת הספרות העברית הצעירה וגם שקד על הספרות הרוסית,²² כמו כן הוא קרא בספרות אירופה. על טעמו בספרות אפשר ללמוד מהתכתבותו עם חבריו. הוא העריך מאוד את הספרות הרוסית. מהמכתב של חברו ביחובסקי אנחנו לומדים על 'הנשפים הספרותיים', שבהם היו קוראים פרקים

---

¹⁵ סטרודוב ופוצ'פ היו ערים בתחום המושב, אזורים באימפריה הרוסית שבהם הותר ליהודים להתגורר, היום רוסיה, פלך בריאנסק.

¹⁶ לחובר 1966 [1914], עמ' 350 – 351; ירוחם פישל לחובר, היסטוריון ספרות, סופר, עורך וחברו של גנסין.

¹⁷ לחובר 1966 [1914], עמ' 351.

¹⁸ והוא מצטט ברוסית "הובוריט-און, הרומדינה" ("הוא מדבר, ענק") (שניאור 1914, עמ' 102 או שניאור 1958, עמ' 399 – 400).

¹⁹ השיר הוא «Ох ты сизая моя голубка» - דוד 1914, פעמים, עמ' 138.

²⁰ גנסין, מכתבים 1914, מכתביו לאביו – איגרות 32 – 35 וגם 37 – 38, עמ' 53 – 60.

²¹ את האיגרות ואת הסיפור המרתק על היחסים בין גנסין לבין צילה אפשר לקרוא במאמרו של מנחם פוזננסקי, בן דורו של גנסין (פוזננסקי, 1952). במאמר מסופר על ניסיון ההתאבדות של צילה בעקבות האי-היענות של גנסין לאהבתה וכן פרשת השיר שהופיע בנובלה 'אצל', אשר צילה כתבה לגנסין ברוסית והוא שילב אותו בתרגום לעברית בנובלה ללא ציון המקור. במאמר מובאות שבע איגרות של גנסין לצילה (שנים 1907 – 1908 ו-1911) בתרגום לעברית, עמ' 34–37. בנוסף לכך מעניין לקרוא את זיכרונותיה של צילה דרפקין-לויין (דרפקין-לויין 1986).

²² לחובר 1966 [1914], עמ' 351, ביחובסקי 1914, עמ' 88.

בתולדות הספרות הרוסית.²³ ממכתביו של גנסין עולים שמות של סופרים רוסים קלאסיים כמו הונצ'רוב,²⁴ וסופרים מודרניים כמו אנדרייב, קדם-אקספרסיוניסט פופולארי בתקופה ההיא.²⁵ על חשיבות הספרות הרוסית עבור אדם משכיל בעיניו אפשר ללמוד מהמלצות הקריאה שלו לחוה דרוין, אחייניתו ותלמידתו בעבר.²⁶ יש שם המלצה כללית לקרוא את 'הקלסיקים הרוסים',²⁷ מוזכרים שמות של סופרים קלאסיים כמו איבן טורגיניב,²⁸ לצד סופרים מודרניים כמו גלב אוספנסקי, סופר צעיר הדוגל בהתקרבות לעם,²⁹ ואנסטסיה ורביציקה, סופרת צעירה בעלת הפרוזה הנועזת על עצמאות האישה והחופש המיני.³⁰ השליטה המעמיקה של גנסין בספרות הרוסית באה לידי ביטוי גם ביצירותיו, המתכתבות עמה.³¹ באיגרותיו מוזכרים כותבים אירופיים

---

²³גנסין, מכתבים 1914, מכתב 4, לביחובסקי 1900 כך וכך לירח פלוני ופלוני, ורשה, קיץ, עמ' 25. המכתב הזה הוא מהקובץ 'הצדה' בעריכתו של ברנר שיצא לאור שנה אחרי פטירתו של גנסין (1914). ברנר העורך מוסיף הסבר על 'הנשפים הספרותיים' בפוצ'פ. כעדותו של ברנר מייסד הנשפים האלה, המורה בס, לא ידע עברית, היה אדם נפלא בימיו ובשבתו בהומל השפיע על הלל צייטלין ועל כל אותה החבורה.

²⁴גנסין, מכתבים 1914, מכתב 3 לביחובסקי, 9 января 1900, Почеп (9 בינואר 1900, פוצ'פ), עמ' 24. Иван Александрович Гончаров - איוון אלכסנדרוביץ' גונצ'רוב (1812 – 1891) – סופר רוסי ידוע, במיוחד בזכות הרומן "אובלומוב" ששם גיבורו הפך ברוסית לכינוי כללי לתופעה של אדישות בחיים הפרטיים ובחיי החברה. גנסין כותב על 'הנשף הספרותי'. הכוונה למאמר «Литературный вечер» שפורסם בגרסתו הראשונה ב-1977 – סיפור סטירי על ספרות שאינה ראויה להיקרא אומנות.

²⁵פרי 2017, "המנסים והמעוררים", מכתב גנסין לברנר, איגרת רביעית (1906), עמ' 295 – 296. גנסין מביע התלהבות גדולה מיצירתו של אנדרייב וכותב שמין הדין שיתורגם לעברית על ידי "אחד מן העברית החדשים ממש". Леонид Николаевич Андреев – לאוניד ניקולייביץ אנדרייב (1871 – 1919) – קדם-אקספרסיוניסט רוסי. היצירה של אנדרייב שגנסין מתייחס אליה היא, כנראה, הנובלה «Жизнь Василия Фивейского» - "חיי וסילי פיבייסקי", שראתה אור במאסף הראשון 'זנניה' - «Знание» (דעת) – הוצאת ספרים מתקדמת ברוסיה, משנת 1905 בניהולו של מקסים גורקי.

²⁶גנסין, מכתבים 1914, מכתב 9 לחוה דרוין, קיוב, פברואר 1903, עמ' 31 – על פי הערת העורך של ברנר, חוה דרוין היא "בת אחותו של א.ג. שנתחנכה ימי ילדותה בבית אביו הרב ושהוא היה מורה ומדריכה".

²⁷גנסין, מכתבים 1914, מכתב 11 [במס' 12 שני מכתבים], לחוה דרוין, יקטירינוסלב, כ"ד ספטמבר, 1904, עמ' 35.

²⁸גנסין, מכתבים 1914, מכתב 12, לחוה דרוין, יקטירינוסלב, כ' אוקטובר, 1904, עמ' 38.

Иван Сергеевич Тургенев – איבן סרגייביץ' טורגנב (1818 – 1883) – סופר-ריאליסט רוסי, כתב גם שירים ופובליציסטיקה.

²⁹גנסין, מכתבים 1914, מכתב 9 לחוה דרוין, קיוב, פברואר 1903, עמ' 31.

Глеб Иванович Успенский – גלב איבנוביץ' אוספנסקי (1843 – 1902) – סופר רוסי שהיה קרוב לתנועת ה'נארודניקים' הדוגלת בהתקרבות בין האינטליגנציה והעם.

³⁰גנסין, מכתבים 1914, מכתב 10, לחוה דרוין, קיוב, ד' מרץ, 1903, עמ' 33.

Анастасия Алексеевна Вербицкая - אנסטסיה אלכסנדרובנה ורביציקה (1861 – 1928) – סופרת רוסית מבני האצולה, כתבה פרוזה 'רעיונית' – למען זכויות האישה והחופש המיני. הייתה פופולארית מאוד עד המהפכה. המשטר הסובייטי ראה בספרותה ספרות בורגנית לא ראויה והורה להוציא את ספריה מהחנויות ומהספריות.

³¹למשל, בנובלות 'בטרם' ו'אצל' יש אזכורים ל'מלחמה ושלום' של טולסטוי. לנושא זה מתייחס חוקר הספרות ברוך קורצווייל. גנסין מאזכר את "הנצח הגדול והיפה" שרואה הנסיך בולקונסקי בשדה הקרב באוסטרליין - על פי קורצווייל 1966, עמ' 303; שיחתו של אוריאל עם הכפיל שלו בנובלה 'בטרם' מאזכרת כנראה את שיחתו של איוואן עם השד ברומן של דוסטויבסקי 'אחים קראמזוב'. אבן-זהר מזהה בכתיבתו של גנסין השפעה של סופרים רוסים כמו גורקי, צ'כוב ואיבון בונין וגם של סופרים שאינם שייכים לגווארדיה הראשונה כמו לגב אוספנסקי, וסולוד גארשין, ליאוניד אנדרייב, אלכסנדר קופרין, מיכאיל ארציבאשב. (אבן-זהר 1986, עמ' 17).

מקשת סוגות רחבה: שילר – פילוסוף, משורר ומחזאי גרמני,³² דָּרְפֶּר – חוקר מדע ופילוסוף אמריקאי,³³ שפילהגן – רומניסט גרמני פופולרי.³⁴ גם לחוה הוא ממליץ ללמוד גרמנית להרחבת שליטתה בספרות מעבר לספרות הרוסית.³⁵ גנסיין קרא בשקיקה פובליציסטיקה עברית וספרות עברית צעירה,³⁶ וגם המליץ לחוה "לא לחדול למקרא עברית" והציע לשלוח לה רשימת קריאה.³⁷ על שילוב תחומי העניין של גנסיין בספרות אפשר ללמוד מהספרים שנשא איתו על פי עדות בן דורו "והיה אמנם שופנהויזער של "רקלם" בכיס ודרמה בהיכלו הלבן של סולובצוב ורְדֶּנְפֶּךְ והיה גם עוד דבר [...]"³⁸ – שילוב של פילוסוף גרמני, מחזאי רוסי וסופר בלגי.

מזיכרונות בני דורו של גנסיין ומאיגרותיו אפשר ללמוד שסביבתו כללה חברים יהודים, רובם משכילים וגם חברים רוסיים, רובם בעלי זיקה לעולם הספרות. המעגל המשכילי נוצר בפוצ'פ והתרחב בשהותו בערים אחרות: הומל, וילנה, ורשה ולונדון. החבורה כללה משוררים, סופרים, מבקרי ספרות ועורכים, הכותבים בידיש ובעברית. חברי נעוריו היו יוסף חיים ברנר ושמעון ביחובסקי. עם ברנר הוא עשה את צעדיו הראשונים בספרות בעיתוני קיר בישיבת אביו. מאז ועד למריבה ביניהם בלונדון (1907) הם היו קרובים למרות ההבדלים בעמדותיהם, בין היתר בנוגע לתפקיד הספרות.³⁹ ברנר ראה בספרות דרך לעורר את העולם היהודי חברתית ופוליטית (לצד מטרות ספרותיות) וייסד לשם כך את הירחון 'המעורר'. גנסיין, לעומתו,

---

³² גנסיין, מכתבים 1914, לביחובסקי, 1900 г. Варшава, не знаю числа, но знаю, что 1900 г. [לא יודע מה התאריך אבל יודע שהשנה שנת 1900 – הערה של ביחובסקי, כנראה], עמ' 29.

Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759 – 1805) - פילוסוף, משורר, מחזאי והיסטוריון גרמני.

³³ גנסיין, מכתבים, לביחובסקי, 9 января, Почен, עמ' 24.

John-William Draper (1811 – 1882) - פילוסוף, כימאי, פיסיקאי, היסטוריון ממוצא אנגלי, התגורר בארצות הברית, לחברה הרוסית ידוע בעיקר בזכות חיבורו "History of the intellectual development of Europe", אשר פורסם בשם «История умственного развития Европы» (1862). בספרו הוא ממשיך את ההתפתחות ההיסטורית של עם להתפתחות הטבעית של הפרט ומזהה בתולדות העמים תקופות הדומות לחיי הפרט.

³⁴ גנסיין, מכתבים, לש. ביחובסקי, ורשה 1900, ט"ז יולי, עמ' 27.

Friedrich Spielhagen (1829 – 1911) - סופר גרמני, מהרומניסטים הראשונים של גרמניה, היה סופר פופולרי בזמנו. הרעיון שלו הוא שהאישיות הבולטת אינה מספקת לשינוי החברה, השינוי צריך להתבסס על ההמון. הרומן שעליו כותב גנסיין "האחד במערכות המלחמה" - In Reih und Glied במקור (1966) והוא תורגם לרוסית בשם «Один в поле не воин» וכך מתרגם גנסיין לעברית. מכאן שכנראה שהוא קרא את הרומן בתרגום לרוסית.

³⁵ גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 12 לחוה דרוין, יקטירינוסלב, כ' אוקטובר 1904, עמ' 38.

³⁶ למשל, גנסיין כותב ארוכות לחברו אהרון שאול ניבילוב על הסיפור של ברדיצ'בסקי "מחניים" - גנסיין, מכתבים 1914 - מכתב 5, לא. ש. ניבילוב, ורשה, 1900, ט"ז יולי, עמ' 27; הוא כתב לביחובסקי על כתב העת 'שילוח' - גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 3, לביחובסקי, 9 января, Почен, 1900, עמ' 24.

³⁷ גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 12, לחוה דרוין, יקטירינוסלב, כ' אוקטובר 1904, עמ' 38.

³⁸ דוד 1914, עמ' 139. הוא מתאר את גנסיין בפוגשו בעיירה קטנה בליטא.

Arthur Schopenhauer – פילוסוף גרמני, Николай Николаевич Соловцов – ניקוליי ניקולייביץ' סולובצוב – מחזאי ובמאי רוסי, Georges Rodenbach - סופר בלגי שכתב בצרפתית.

³⁹ למשל, במכתבו לגנסיין משנת 1900 ברנר כותב: "ולתיאוריה שלך במכתבך ההוא על דבר "הספרות למען הספרות", תכלית הדם וכו' אין אני מסכים כלל... עלינו להקריב את נפשותינו ולהמעט את הרע שבעולם... ולהתרחק ממיסטיזם ומדמיונות; נחוץ להגביר את הריאות והקדושה בעולם." (ברנר 1967, עמ' 222)

ראה בה מטרה לשמה וייסד לשם כך עם ביחובסקי את הוצאת הספרים 'נסיונות' כבמה לספרות עברית צעירה ולתרגומים מרוסית לעברית ומעברית לרוסית.⁴⁰ למעגל החברים הצטרפו עם השנים הסופר היידי-העברי זלמן יצחק אהרונסון הידוע בשם העט זלמן יצחק אנכי והסופר העברי והצייר גרשון שופמן. בהומל הם היו בחבורת המשכילים ופרחי הספרות שסובבו את הלל צייטלין, פובליציסט והוגה בעברית וביידיש שהיה עבורם מעין דמות אב רוחני.⁴¹ בוורשה כלל המעגל בנוסף לחבריו הוותיקים גם את זלמן שניאור, משורר וסופר עברי ויידי.⁴² בתקופה האחרונה לחייו היו קרובים לגנסין הירש דוד נומברג, סופר עברי, וירוחם פישל לחובר, עורך ומבקר ספרות.⁴³ איגרותיו של גנסין מספקות מידע על קשריו עם אנשי ספרות יהודים כמו אלתר משה גונצור, סופר ועיתונאי עברי שפעל בתנועה העברית 'שפה ברורה' בברלין,⁴⁴ ויעקב פיכמן, משורר וסופר עברי.⁴⁵

לצד השתייכותו לחברה המשכילית הצעירה היו לגנסין חברים רוסים. באיגרותיו מוזכר רבות חברו הרוסי הנוצרי איוון נז'לוטה, בן עירו פוצ'פ.⁴⁶ הוא פרסם סיפורים אחדים ברוסית וגם היה שותפו של גנסין בתרגום לרוסית של "המחשבה והכינור" מאת י.ל. פרץ.⁴⁷ גנסין התלבט בשאלה אם לתרגם עם איוון גם את הנובלות שלו.⁴⁸ ממכתבו של גנסין לברנר אנחנו לומדים על הטיול הרגלי המתוכנן עם חברו ה'נוכרי'. מנחם פרי מניח שמדובר באותו איוון נז'לוטה.⁴⁹ לדעתי, הכוונה לאדם אחר, שכן אילו דובר באיוון היה נוקט גנסין בשמו של החבר מפוצ'פ. בהומל גנסין וחבריו היהודים היו חלק מה'סלון הספרותי' של משפחת הופנשטיין,⁵⁰ שעם אנשיו נמנו גם צעירים רוסים לא יהודים, והשיחה בפגישות התנהלה ברוסית.⁵¹ מהרש"ק, ידידו של גנסין בביקורו הקצר בארץ, מספר על שיחותיהם וכותב שגנסין "הכיר צעירים משכילים רוסים (נוצרים), כבד אותם ובא בכתובים אתם. ביחוד הרבה לספר בשבח צעיר אחד ממוסקבה."⁵² גנסין היה בקשר עם איבן אלכסייביץ

---

⁴⁰ בהוצאה 'נסיונות' יצאו רק שני ספרונים שכללו את הנובלה של גנסין 'בינתיים' ואת תרגומו לסיפורי צ'כוב.

⁴¹ צייטלין היה אחר כך עורך הפובליציסטיקה והביקורת ב'רחוק' 'הזמן' ודמות מרכזית בנושאי יהדות ב'יומן' 'הזמן'.

⁴² שניאור זלמן מתאר את החבורה הזאת: שניאור זלמן 1958, עמ' 336.

⁴³ לחובר 1966, עמ' 352.

⁴⁴ גנסין, מכתבים, לביחובסקי 1900, כך וכך לירח פלוני ופלוני, ורשה, קיץ, עמ' 24 - 25.

⁴⁵ גנסין מכנה אותו "חביבי, חביבי, המשורר הנוגה" - גנסין, מכתבים 1914, מכתב 39, ל.י. פיכמן, 15 פברואר 1909,

פצ'פ, עמ' 60, "חברי הנוגה והטוב" - גנסין, מכתבים 1914, מכתב 41, ל.י. פיכמן, 24 נובמבר 1910, צ'פ, עמ' 62.

⁴⁶ למשל, "איה עתה איון?" - גנסין, מכתבים 1914, מכתב 13, לש. ביחובסקי, יקטירינוסלב, י' דצמבר 1904, עמ' 39.

צילה לויין דרפקין מספרת בזיכרונותיה על ז'ניה דבורקין, חברתו של גנסין, אשר התחרתה עם צילה בהצלחה על לבו של גנסין: "היתה מספרת בדיחות פרחחיות עליו ועל חברו איוואן נז'לוטה" - לויין דרפקין 1986, עמ' 422.

⁴⁷ פורסם בשם «Что таится в скрипке» ב'רחוק' «Вестник знания» בשנת 1905 בפטרבורג - על פי הערה

של ברנר העורך לגנסין מכתבים 1914, מכתב 13, לש. ביחובסקי, יקטירינוסלב, י' דצמבר 1904, עמ' 39.

⁴⁸ גנסין, מכתבים 1914, מכתב 22, לישראל-נח פרינץ, הומל, מאי 1906, עמ' 49.

⁴⁹ פרי 2017, "ולש את תלתליך היפות", איגרת רביעית (1904), עמ' 292, עמדתו של פרי - הערה 42.

⁵⁰ על פי מנחם פרי 1917, עמ' 277 - הערה על ז.י. אנוכי ועמ' 281 - הערה 6 לאיגרת הראשונה. נספה בשואה.

⁵¹ בר-יוסף 2005 על פי תיאורי גנסין וברנר, עמ' 176.

⁵² מהרש"ק 1914, עמ' 135.

בונין, סופר ומשורר רוסי ידוע, חתן פרס נובל לספרות, שאותו הכיר בוויילנה. בונין היה חברו של צ'כוב,⁵³ וגנסין ביקש ממנו תמונה של צ'כוב,⁵⁴ לצורך פרסום תרגומו לעברית. נסכם שחברתו של גנסין כללה בעיקר חוגים משכילים של סופרים צעירים יהודים וגם חברים רוסים, חלקם קשורים לעולם הספרות הרוסית.

לעומת רבים מחבריו, גנסין לא היה פעיל מבחינה פוליטית. שתי התנועות הפופולאריות בקרב היהודים בתקופה ההיא – 'בונד' – התנועה הסוציאליסטית היהודית והציונות – כמעט לא עניינו אותו. אומנם בצעירותו גנסין היה מהראשונים בייסוד אגודה ציונית בעירו,⁵⁵ וגם היה מנוי על העיתון הציוני מיסודו של הרצל "DIE WELT",⁵⁶ אבל בבגרותו לא היה מעורב בתנועות פוליטיות. במכתב לביחובסקי דן אורי ניסן בגורלו של יהודי צעיר ומשכיל ובפתרונות אפשריים למצבו. הוא פוסל את ההתנצרות ואומר שיהודי צריך להישאר יהודי למרות היותו "בר קרקפתא שלא מניח תפילין".⁵⁷ הוא לועג לביחובסקי שחביבים עליו "השמחה והתום של החסידות" ומציע להיות ריאליסט וללמוד מקצוע. ובאותו מכתב הוא מגיב בשלילה לבקשתו של ביחובסקי לשלוח לו מאמר המבאר את "מהות הציונות" או שירים לאומיים ואומר שהוא עצמו גם אם יודע את המשמעות של 'תחיית העם', אינו יודע מה זה 'ציונות' וגם אין לו שירים שמכונים "לאומיים".⁵⁸ הביקור של גנסין בארץ ישראל (1907) חיזק עוד יותר את עמדתו המסתייגת מחיי היהודים בארץ. על פי עדותו של אחד מידידיו בזמן שהותו בארץ, גנסין לא בא "מתוך חבה וגעגועים לארץ, התיחס אל הכל בקרירות, דן על הכל בלי התפעלות יתירה".⁵⁹ את אכזבתו מביע גנסין במכתב לאביו ובו מבקר בחריפות את החברה בארץ ישראל. לפיו ארץ ישראל "אינה תכלית בפני-עצמה", "לא זאת היא המנוחה ליהודי אשר אינו סוחר ביהדותו" ו"הנשמה היהודית היא בגלות ולא פה".⁶⁰ לא מצאתי תשובה מפורשת לשאלה בנוגע למניעיו של גנסין לכתוב

⁵³פרי 2017, "המעוררים והמנסים", עמ' 343, הערה 58, איגרת שמינית (1906), עמ' 343.

⁵⁴היום נהוג לתעתק את שמו של הסופר הרוסי Чехов עם כ' - צ'כוב' ובתרגומי גנסין שם הסופר מתועתק עם ח' - צ'כוב. אאיית את שמו של צ'כוב כפי שנהוג וביטוי של תרגומי גנסין ל'צ'כוב' אכתוב על פי מקור הציטוט עם ח'.

⁵⁵ביחובסקי 1914, עמ' 91.

⁵⁶על פי מכתבו לביחובסקי - גנסין, מכתבים 1914, מכתב 3, לביחובסקי, Почеп, 9 января, 1900, עמ' 24 – במכתב זה מזכיר גנסין את העיתון 'העולם' ועל פי הערת העורך של ברנר הכוונה ל"Die Welt" האשכנזי [בגרמנית].
⁵⁷הביטוי 'קרקפתא' שלא מנח תפילין' הוא ביטוי תלמידי שפירושו 'ראש (במטונימיה לאדם) שלא מניח תפילין'. בני ישראל כאלה נמנים בין 'פושעי ישראל' (סדר מועד, מסכת ראש השנה יז ע"א). עצם השימוש בביטוי זה מעיד על רקע יהודי דתי של גנסין ושל חברו ביחובסקי.

⁵⁸גנסין, מכתבים 1914, מכתב 4, לביחובסקי 1900, כך וכך לירח פלוני ופלוני, ורשה, קיץ, עמ' 24 - 25).
באותה שנה הוא כותב לביחובסקי "ויש שהנני ציוני גמור", אך ההקשר מלמד שהדבר נאמר, כנראה, בנימה של התלוצצות: אם שירה אם תוגה – הכל אחת היא; אבל ירתח נא דבר-מה בלב; אל נא יהיה יבש; אל נא יהיה ריק, אל נא יהיה קר ככפור! ... ויש אשר הנני ציוני גמור...". מכתב 7, לביחובסקי, Варшава, не знаю числа, но знаю что 1900 г. [ורשה, לא יודע מה התאריך, אבל יודע שהשנה 1900] [ההערה ברוסית כנראה של ביחובסקי – ג.א.].

⁵⁹מהרש"ק 1914, עמ' 135.

⁶⁰גנסין, מכתבים 1914, מכתב 37, לאביו הרב י"ג גנסין, פ"ת, יום ב' ג' שבט, 1907, עמ' 58 – 59.

בעברית, אבל מעמדותיו הפוליטיות ברור שלא ראה כמטרה החייאת העברית כשפה מדוברת. כפי שכבר ציינתי, גנסיין ראה בספרות עברית מטרה בפני עצמה ולא כלי לקידום אידיאולוגיה. נראה שראה בעברית את שפת התרבות היהודית, מגמה שהתפתחה בתקופת ההשכלה.⁶¹ מזיכרונותיו של ביחובסקי אנו לומדים שגנסיין ראה חשיבות בהרחבת הלשון והחשיב את התרגום "לאחד מהדברים העלולים ביותר להכניס זרם רעננות וחיים בספרותנו",⁶² הוא תרגם ספרות רוסית ואירופית לעברית וניסה לגייס את חבריו למלאכת התרגום.⁶³

לסיכום, אנחנו רואים רקע האופייני לאנשי הרוח בתקופת ההשכלה והתחייה.⁶⁴ גנסיין קיבל חינוך יהודי מסודר וחינוך כללי והרחיב את עולמו התרבותי לספרות רוסית ואירופית ולכתיבה המשכילית בעברית בזכות עצמו וחברתו. חברתו כללה משכילים יהודים וצעירים רוסים. הרקע הרוסי של גנסיין מלמד שיש לצפות להשפעת הרוסית על לשונו: את השפה הרוסית הוא למד עוד בילדותו, הוא קרא רבות בספרות הרוסית, קרא סופרים רוסים קלאסיים ומודרניים, חברתו כללה חברים רוסים והוא נהג לדבר רוסית גם עם חבריו היהודים ולכתוב ברוסית לחברים שלא ידעו עברית. השפעה זו צפויה אף יותר כי באותה תקופה שבה, כאמור, החברה היהודית, הספרות העברית והלשון העברית נמצאות בתקופת מעבר ושינויים מואצים, והלשון העברית מתהווה כשפה לכל תחומי החיים. מבחינת עמדותיו, אפשר לאפיין את גנסיין כתופעה חריגה בתקופתו בקרב אנשי הרוח – אידיאולוגיה ללא זיקה לזרם פוליטי, אם כי הייתה לו עמדה ברורה שמקום היהודים הוא בגולה. הכתיבה העברית עבורו היא עניין תרבותי, ויש להרחיב את העברית, לדעתו, בין היתר דרך תרגומים משפות אירופה. נראה שהאינדווידואליזם של גנסיין בא לידי ביטוי גם בסגנונו הספרותי הייחודי, נושא שיוקדש לו סעיף נפרד.

2.3.2. יצירתו הספרותית של גנסיין והנובלה 'הצדה'

אתן סקירה קצרה על יצירתו הספרותית של גנסיין ועל הסוגות ביצירתו. אתעמק במאפיינים של הנובלות הגדולות שלו, ואתייחס לנובלה 'הצדה' המשמשת מקרה בוחן למחקר השפעת השפה הרוסית על לשונו.

גנסיין יצר בתחילת המאה ה-20, יצירתו משתרעת על פני קצת יותר מעשור בלבד. במהלך חייו הקצרים (נפטר בגיל שלושים ושלוש ממחלת לב) הוא כתב פרוזה, שירה ורשימות ביקורת וגם עסק בתרגום, בעיקר מרוסית

---

⁶¹ מן התגבשותו של חוג המשכילים הראשון בזמן ובמעלה בברגלין, שמו להם סופרי ההשכלה למטרה לטפח מחדש את העברית שבכתב כאחד ממנופי התחייה התרבותית העברית. (פיינר 2014, עמ' 48, 82); בחברה המשכילים ברוסית אימוץ המודרניות נכרך בדחיית היידיש, ובמקום דו-לשוניות מסורתית, עברית-יידיש, הועדפה דו-לשוניות משכילית: עברית-גרמנית או עברית-רוסית. (אלדר 2014, עמ' 31)

⁶² ביחובסקי 1914, עמ' 93.

⁶³ למשל, כתב לברנר ועודד אותו לתרגם "הכתבים מתחתיות" של דוסטויבסקי להוצאת 'ניסיונות'. פרי 2017, "המעוררים והמנסים", איגרת ראשונה (1906), עמ' 326 – 327.

⁶⁴ למשל, על פי הרשב 2008, עמ' 133: "סופרי התחייה קיבלו בנעוריהם חינוך דתי מסורתי בטקסטים קאנוניים בלשון הקודש. כשהחלו לכתוב בסוגות מודרניות שאבו את אוצרות לשון העבר ויצקו אותם בדפוסים חדשים שעוצבו לפי מודלים רוסיים ומערביים."

ומגרמנית לעברית. הוא מוכר בזכות הפרוזה שלו: קובץ סיפורי נעוריו 'צללי החיים', כמה סיפורים נוספים,⁶⁵ ובעיקר בזכות ארבע הנובלות: 'הצדה' (1905), 'בינותיים' (1906), 'בטרם' (1909) ו'אצל' (1914).

ספרות הביקורת על יצירותיו של גנסין מאופיינת בהבדלי הערכה דרסטיים בחייו של גנסין מהדחייה של חיים נחמן ביאליק (סיפורו 'בית סבא' נדחה ב-1904 על ידי 'השילוח' שאותו ערך) ועד להערצה של דוד פרישמן (הוא פרסם ב-1905 את הנובלה 'הצדה' והכריז עליה כעל סנסציה ספרותית).⁶⁶ לאחר פטירתו של גנסין עיקר הביקורת היא חיובית ואף מעריצה. ישנה תמימות דעים בראיית יצירתו ככוללת שתי חטיבות שונות. שירים, מאמרי ביקורת וסיפורים קצרים נזכרים לרוב בהשוואה לסיפוריו הגדולים תוך ביטול הראשונים. זלמן שניאור, בן דורו של גנסין, כותב שהתפנית חלה בנובלה הראשונה 'הצדה'.

גנסין עזב בבת אחת את כל הצורות המקובלות שבספרות העברית, את כל הסגנונים המקובלים, את כל אפני הציור וריכוזי-הפראזה המקובלים ויצא בראש מורם ובביטחה של כשרון בשל אל שבילו שלו. התפלאנו. האדם הזה התחיל זה לא כבר בהעתקות גרועות מסיפוריו של מ. ספקטור, עבר לסיפוריו שלו הרפים "מצללי החיים", כתב איזה שירים צנומים ב"הדור", ופתאום בקפיצה גרעינית אחת, עלה וישב למלוך על כשרונו בכל זהרי נשמתו השמורים בו. קראנו את סיפורו "הצדה" אחת ושתים קרוא והתרומם והביט על העתקותיו ועל סיפוריו ומאמריו הישנים כצופים מראש מגדל.⁶⁷

גישתו של זלמן שניאור מאפיינת את דעת הביקורת בכלל. בנוגע לפרוזה של גנסין מבליטים מבקרי הספרות את ההבדל בין סיפורי נעוריו שקובצו בקובץ 'צללי החיים',⁶⁸ הנתפסים לרוב כפרי בוסר לבין הנובלות - היצירות הבוגרות. כך, למשל, ירוחם פישל לחובר אומר שבסיפוריו הראשונים "מן ההבלטה היתרה ומן הגשמיות היתרה" לעומת זאת בסיפוריו המאוחרים "הוא מספר בהם בשפה שחציה רמז וחציה סוד", הוא סופר של "הנפשות הרצוצות", "הנשות הנוגות", "הערטילאיות שעל ציוריו הדקים נסוכה הזיה חרישית ופרושות עליהם כנפי החלום".⁶⁹ בביקורת המאוחרת רוב החוקרים מאפיינים את הסיפורים הראשונים כסיפורים ריאליסטיים לעומת הסגנון המיוחד של הנובלות (ראו סעיף 2.3.4). רבים ראו בנובלות הגדולות באופן מטפורי נוכלה בת ארבעה פרקים, הנה ציטוט לדוגמה מזלמן שניאור:

⁶⁵ בבית סבא, 'סעודה מפסקת' ו'קטטה'.

⁶⁶ על דעת הביקורת על יצירות של גנסין עד שנות השבעים של המאה העשרים אפשר לקרוא בהרחבה מאמר מפורט וחד של לילי רתוק "יצירתו של גנסין בעיני הביקורת", 1977. חוקר ספרות שעסק רבות ביצירותיו של גנסין בעשורים האחרונים של המאה העשרים ועד היום תוך הערכה רבה לסגנונו המיוחד והקשה הוא דן מירון. ראה מירון 1986, מירון 1987, מירון 2014.

⁶⁷ שניאור 1914, עמ' 105 או שניאור 1958, עמ' 404, ראו למשל, גם צמח שלמה 1977 [תרע"ח – תרע"ט], עמ' 71

⁶⁸ ז'ניה, 'מעשה באותלו' ו'שמואל בן שמואל'.

⁶⁹ לחובר 1966, עמ' 335.

לדידי, יכול היה להתחיל [את הסיפור 'אצל'] בשורה הראשונה של 'הצדה' ולגמר בשורה אחרונה של 'אצל' ולקרא ליצירה זו 'ספר גנסיין', ספר אחד, גיבור אחד, אעפ"י שבפרק ראשון שמו חגור ובפרק שני שמו ברגר ובפרק שלישי – אפרת ובפרק רביעי ואחרון – שמו אפרים.⁷⁰

הדבר נובע, כנראה, בין היתר מכך שעולמן של הנובלות מצומצם מבחינת הזמן, המקום, החברה והגיבור הראשי. לנובלות מאפיינים דומים גם מבחינת מאפייני הסגנון (לדיון בסגנון ראו סעיף 2.3.4).

אעמוד על המאפיינים של הנובלות, שבאחת מהן – 'הצדה' – אתמקד במחקר לצורך ניתוח המרכיב הרוסי. מקום ההתרחשות בנובלות הוא בדרך כלל עיירה נידחת. זמן ההתרחשות הוא בתקופתו של גנסיין, על סף המאה העשרים, תקופה של משבר גדול בעולם היהודי, חיפוש הדרך לצד חוסר אונים. כך מתאר חוקר הספרות המודרני אברהם בנימין יפה את הנקודה ההיסטורית שבה נמצאים גיבורי גנסיין:

מאחוריו מאבקי ההשכלה ואכזבותיה, תקוות הגאולה הלאומית, שטפחה עד שהתנפצה אל סלע המציאות, ואפילו בעיית היחס אל בית-המדרש, שהסעירה עוד את בני הדור הקודם, רחוקה מבני-דורו. היו מהם שהשליכו יתבם על העולם שיקום לאחר המהפכה, אך הנה באה שנת 1905, נסיון המהפכה נכשל, - ואחוריו שוב פרעות וריאקציה צאריסטית. הציונות היתה בחינת חזון, שממשו נתפרט למעות קטנות של עסקנות קרתנית, של בטלנות וקטנות-מוחין. אחרי מות הרצל באו ימי רפיון וכדוך. הנוער היהודי, שביקש לשבור את קו-ההתפתחות, לא להמשיך בחיי האבות, מצא את עצמו משולל מרחב-מחיה, גזול-אפשרויות, דחוק אל סמטאות של תחום המושב, מנוער מכל אמונה.⁷¹

הגיבורים הראשיים בנובלות הם גברים יהודים, אינטלקטואלים שעזבו את ההווה היהודית הדתית, מחפשים את דרכם ולא מוצאים. גיבורו של גנסיין הוא חולם, חסר-קביעות וגלמוד. לצורך תיאור של גיבוריו אפשר להיעזר בציטוטים מהנובלות: "משכילי העיר הנידחת",⁷² "נשמה שלולאזיה חסרות",⁷³ "פרחי שדותיו שנסתחבו של ישראל סבא",⁷⁴ "בני-אדם שלא בגרו כל צרכם",⁷⁵ "בכריות [...] גלמודות [...] תועות צומקות חוורורות ותדרות וסובלות בסתר",⁷⁶ "אדם זר, אדם שתוכו קרח ורימה – אדם זר ומוזר לבריות ואלוהים רחוקים ממנו".⁷⁷ הגיבור של גנסיין מחפש כיוון, הוא "זקוק למפלט ודווקא מיד".⁷⁸ כיווני המפלט העולים

⁷⁰ שניאור 1914, עמ' 108, שניאור 1958, עמ' 410.

⁷¹ יפה 1973, עמ' 43.

⁷² גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 12.

⁷³ גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 84.

⁷⁴ גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 89.

⁷⁵ גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 131.

⁷⁶ גנסיין 2011, 'בינותיים', עמ' 36.

⁷⁷ גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 133.

⁷⁸ גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 68.

מהנובלות הם יצירה ספרותית, "מדינות הים", חזרה אל חיק המשפחה – "אל אילוני המולדת שלו, השאננים",⁷⁹ ובריחה ל"חיקה האפל והחוגג של האישה".⁸⁰ אך בסופו של דבר מסתבר שכל אלה אינם מפלט באמת. לעומת ספרות יהודית בת התקופה, גיבורי הנובלות אינם מחפשים פתרון פוליטי. הגיבור של גנסין הוא אינדיווידואליסט, העסוק בעולמו הפנימי, אלא שגם אישיותו שבורה ומפוצלת.⁸¹

מבקרים רבים, ראשונים ואחרונים, ראו בגיבוריו הראשיים של גנסין ביטויים שונים של גיבור אחד וזיהו בו מאפיינים של הסופר עצמו,⁸² הם "בטוי נפשו" ו"יומן שלו, קטעים שנמסרו בצורה ספרותית".⁸³ מבקרים חלקו בנוגע לטיבם של גיבוריו ובנוגע להערכתם. התיאור השולט בביקורת הוא "תלוש" כשמות יצירותיו – 'הצדה', 'בינתיים', 'טרם', 'אצל'.⁸⁴ חלק מהמבקרים הדגישו שלגיבורי גנסין יש ייחוד האופייני להם. למשל, זלמן שניאור מבקש להבדיל בין "התלושים על כרחם" לבין גיבורי גנסין ש"הנדודים ואי-המטרה הם הם מגמתם".⁸⁵ היו שהציגו אותם באור חיובי: "היאוש היפה ועמוק",⁸⁶ "רוך ואושר חרישי יחד עם צער עמוק ואימת המציאות",⁸⁷ הוזכרה נטייתם לתהות על משמעות הקיום,⁸⁸ והיו שראו אותם באור שלילי כאדם הנמצא בתהליך הידרדרות מוסרית-רוחנית.⁸⁹

עיצוב קו העלילה בסיפורי גנסין היה אחד הגורמים שהכבידו על הקורא. נהוג לתאר אותם כמחוסרי עלילה. אלה שהתפעלו מיצירותיו של גנסין ראו במבנה המעורער ביטוי לאופי הלירי של הנובלות. את התפיסה הזאת הציג דוד פרישמן, אשר גילה את גנסין לקהל הקוראים:

התוכן שלהם? כמעט שאין להם שום תוכן. היש תוכן לאדם? היש תוכן לחיים? אין התחלה ואין סוף להם, לאותם הספורים, והכל כאלו מתנדנד לעינינו, עולה ויורד, עולה ויורד, פעם גשמים זועפים ופעם שמים צחים,

---

⁷⁹ גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 71.

⁸⁰ גנסין 2011, 'אצל', עמ' 229.

⁸¹ יפה 1973, עמ' 55.

⁸² שניאור 1914, עמ' 108, 109; לחובר 1966, עמ' 337; פרידמן 1914, עמ' 125; יפה 1973, עמ' 52; מירון 1977 – 1.

⁸³ מיזל 1914, עמ' 122.

⁸⁴ רבינוביץ 1967, עמ' 59; מירון 1987, עמ' 130; יפה 1973, עמ' 60.

⁸⁵ שניאור 1914, עמ' 107 וגם שניאור 1958, עמ' 408. עדה צמח עוסקת בשאלת התלישות של גיבורי גנסין. היא מכנה אותם 'תלושים למחצה', אשר מחפשים את המשמעות ואת המוצא. (צמח 2000, עמ' 140 – 145).

⁸⁶ שניאור 1914, עמ' 106.

⁸⁷ פרידמן 1914, עמ' 129.

⁸⁸ לחובר 1977 [1923], הומלסקי 1914.

⁸⁹ מירון 1977 – 1. מירון מדגיש את ההבדלים בין הגיבורים ומייחס אותם לתחנות שונות בתהליך המוביל לניוון מוסרי.

פעם זיק אור עם מעט תקוה ופעם יום מעונן עם לב מעונן, והכל כה נאלח וכבד ועצל וריק ונמאס והלב מתפתל ומתכוץ וצועק מרב מכאוב – וסוף. ומסיבב הכל כמו אד וכמו חלום. הכל רק מקרה.⁹⁰

המאפיין של העדר העלילה ליווה את הביקורת של יצירות גנסין לאורך הדורות וצוין לרוב לחיוב כחלק מהליריות של היצירה ומהעיסוק בעולמם הפנימי של הגיבורים.⁹¹ גישה שונה בנוגע לעלילה הציג דן מירון, גם הוא חוקר את גנסין מתוך הערכה ואף הערצה. מירון הדגיש את השלד הסיפורי והטעים את יסוד הפעולה.⁹² אעבור לנובלה 'הצדה' המשמשת כמקרה בוחן להשפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה בלשוננו.

הנובלה 'הצדה' מייצגת את דרכו של גנסין בנובלות. העלילה מתרחשת בעיר קטנה באימפריה הרוסית שהייתה אמורה להיות תחנה ארעית עבור נחום חגזר – משכיל, מורה לעברית וסופר בעל שאיפות. בנובלה מתוארים חיי קבוצה קטנה וסגורה של משכילים יהודים צעירים. ההתרחשות היא סביב 'הבית היפה' שבו מתגוררות שלוש אחיות: אידה, מאניה ורוזה (אליה מרגיש חגזר חיבה מיוחדת). אֵם הנערות נפטרה ואביהן נסע לנסיעת עסקים ומופיע בעלילה כשמגיע לביקור בבית. לבנות גם אח שמואל, מנהל חשבונות המתגורר בעיר אחרת, גם הוא מופיע בעלילה לזמן קצר. בסיפור כמה דמויות משנה. הדמות הנשית היחידה בנוסף לשלוש האחיות היא חנה היליר שלאהבתה הקלה פונה חגזר כשהקשר עם רוזה אינו מתפתח. בחור המכונה 'בורלאק', המורה של מאניה, מאופיין בפוזה תיאטרלית של ברוטאליות ועבר מפוקפק, אך למעשה שייך לאותה קבוצה של 'משכילי העיר הנידחת'. הוא מתחרה בהצלחה בחגזר וכובש את ליבה של מאניה ואחר כך של חנה. גם הוא חולם על חיים טובים יותר ועל עתיד טוב יותר רחוק מן העיר הקטנה. גבריאל כרמל, חברו של חגזר מווילנה, ששהה בעיר לפני שנים והיה המורה של אידה, מוזכר לאורך הסיפור ומופיע בסופו, כשחוזר לעיר וכובש את ליבה של רוזה. הנובלה מרוכזת סביב דמותו של חגזר. חייו חולפים עם עונות השנה ולמעט רגעים נדירים של התעוררות אין בהם משמעות. הוא אינו מממש את תוכניותיו ושוקע בחייו בעיר וביחסים המורכבים עם דרי 'הבית היפה' ומבקריו, גם עבודתו הספרותית אינה ממריאה.

⁹⁰ פרישמן 1914, עמ' 97.

⁹¹ למשל, מייזל 1914, עמ' 114, יפה 1973, עמ' 50 – 51. שלמה צמח אומר בנימה קלה של ביקורת שגנסין נותן ביצירותיו ביטוי ישיר וחשוף לחוויית חיים כאוטית של שממון ולכן היצירות יצאו "קצת קטועות וחסרות את אחדותן הפנימית", אך יחד עם זאת "ערבוביה זו שספריו מצטרפת אחרי ככלות הכל [...] לשלמות ולאחדות" – צמח שלמה 1977 [תרע"ח – תרע"ט], עמ' 80. חוקרים שונים אפיינו בצורה שונה את הקו של גנסין שבו העלילה אינה העיקר. למשל, עדי צמח ראה את המבנה של הסיפור בעיקר כשילוב מערכות המוטיבים שבהם – צמח עדי 1977 [תשי"ט]. בדרך דומה הלך גרשון שקד, אך הוא ראה בשילוב זה תחבולה לעיצוב הדמויות. – שקד 1977 [תשכ"ז].

⁹² מירון 1977 – 1. לילי רתוק רואה הדגשות אלה כמוגזמות וכבאות כתגובה לשלילת העלילה אצל גנסין על ידי חוקרים ומבקרים אחרים. לילי רתוק 1977, עמ' 9.

הנובלה יצאה לאור בשנת 1905,⁹³ ובה מתגלה גנסין לקהל קוראיו. פרישמן ושניאור תיארו את הגילוי המפתיע של גנסין על ידי פרישמן.⁹⁴ 'הצדה' שכב במערכת 'הזמן' עד שפרישמן קיבל על עצמו את העריכה, קרא את כתבי היד עד שהגיע תורו של 'הצדה', התפעל וגילה את האוצר לעולם.⁹⁵ דעת הביקורת על הנובלה 'הצדה' משקפת את דעת הביקורת על כתיבתו של גנסין בכלל.⁹⁶ בנציון בנשלום עשרים שנה אחרי מותו של גנסין כותב שהקהל "עקם את חוטמו" כי הנובלה הייתה "יותר מדי מקורית וחדשה" "ושנים עברו עד שלמדו טובי קוראינו להעריך את "הצדה".⁹⁷

למה בחרתי ב'הצדה'? ככוונתי היה לבחור באחת מהנובלות של גנסין שבהן באים לידי ביטוי המאפיינים הייחודיים של יצירתו. כדברי יפה על הנובלה, גנסין מצא כאן "את הטון המיוחד לו", בה "הועתקה נקודת-הכובד מן הסביבה, מן החוץ – אל נפשו פנימה".⁹⁸ הבחירה ב'הצדה' מתוך ארבע הנובלות היא שרירותית, שכן, כאמור, לנובלות יש קווי דמיון רבים מבחינת הנושאים, הגיבורים, וכפי שנראה בהמשך גם מבחינת הסגנון.

בסעיף הבא אנסה לענות על השאלה למי כתב גנסין את יצירותיו ולאפיין את קהל הקוראים שלו.

2.3.3. קהל הקוראים של גנסין

כדי לבחון את ההשפעה הרוסית על העברית של גנסין חשוב להבין למי כתב גנסין את יצירותיו. האם הקהל שלו היה רחב? האם ברובו שלט ברוסית? האם נמעניו היו אנשים משכילים הבקאים בספרות העולם? האם אלה היו גברים ונשים או רק גברים?

מזיכרונות בני דורו של גנסין אפשר ללמוד שקהל הקוראים שלו בתחילת המאה היה מצומצם למדי. גנסין עצמו מתאונן על כך בפני ביחובסקי וגם מצטער שנשים אינן חלק מקהל זה.

לפעמים היה מתאונן לפני על כי אין בשביל מי לכתוב עברית. אין בשביל מי לכתוב ולעבוד. הנה יצא "הבינתים" שלי – אמר לי פעם – ומי יקרא אותו, למי יש צורך בו? נו, אתה, ברנר, שופמן, פלוני, אלמוני

⁹³ בנציון בנשלום במונוגרפיה על גנסין משער על פי ניתוח העדויות של חבריו שהנובלה נכתבה ב-1903 (עמ' לו).

⁹⁴ פרישמן 1914, עמ' 96, שניאור 1914, עמ' 104 או שניאור 1958, עמ' 403.

⁹⁵ מנחם פרי מספר סיפור שונה, הוא ממלא את הפערים באמצעות תעודות מן התקופה. לפיו, עוד לפני שפרישמן הצטרף למערכת, פרסם 'הזמן' היומי את רשימת הדברים העומדים להתפרסם וביניהם 'הצדה', אך פרסומו נדחה מחוברת לחוברת, כי אנשי המערכת חששו לפרסם סיפור כה מוזר. פרי 2017, עמ' 13 – 316.

⁹⁶ על דעת הביקורת על הנובלה 'הצדה' בשני העשורים הראשונים לאחר מותו אפשר לקרוא: בנשלום 1934, עמ' לה – מג. ברנדוין 1964 מתאר את יחס הביקורת ל'הצדה' לאורך השנים, הצדה, דעת הביקורת, 126 – 133; לילי רתוק, כאמור, מסכמת את יחס הביקורת ליצירות גנסין עד שנות השבעים. (רתוק, 1977)

⁹⁷ בנשלום 1934, עמ' ה'.

⁹⁸ יפה 1973, עמ' 47 – 48.

ועוד 3 – 4 מבני הישיבה וחסל. הרבה תוגה היתה בהתאוננותו לפעמים על חסרון קוראות עבריות אצלנו. אין בשביל מי לכתוב עברית – חזר ואמר גם חמשה ימים לפני מותו.⁹⁹

מנחם פוזנסקי כותב על הקהל של 'נתיבות' בזמן הפרסום של הנובלה 'אצל' לאחר מותו של גנסין ומתאר אותו כ'עני עד לידי דיכוי'. לדבריו, הקהל היה מאות ספורות של קוראים, "אנשים משונים קצת, מהוהים וחביבים, נאמנים מאוד ללשון העברית".¹⁰⁰ הוא גם ממקם את הקהל מבחינה גיאוגרפית – "באודיסה ובוילנה, בלבוב ובלונדון, בארצות-הברית ובקצוות סיביריה ואוסטרליה" וגם הוא קובל כמו גנסין על כך שהנשים מנועות מלקרוא את יצירותיו של גנסין.¹⁰¹

שאלה חשובה היא מה הייתה שפתם של קוראי גנסין. הקובץ 'הצדה' שהתפרסם שנה לאחר מותו של גנסין ובו זיכרונות על גנסין ואיגרותיו, משלב ביטויים ברוסית וביידיש ביד רחבה, אך לא הכותבים ולא ברנר העורך אינם מוצאים לנכון לתרגם ביטויים אלה לעברית, מצפים שקהל הקוראים של הקובץ יבין ללא תרגום - עדות פנימית לכך שהקהל כלל בעיקר קבוצה דוברת רוסית ויידיש.¹⁰²

אם כן, קהל הקוראים של יצירות גנסין בתקופתו היה קהל מצומצם של אוהבי הספרות העברית, היושבים בעיקר באימפריה הרוסית, רובם דוברי יידיש ורוסית והנשים אינן חלק מהקהל הזה.

2.3.4. סגנונו ולשונו של גנסין

אי אפשר לדבר על המרכיב הרוסי בלשונו של גנסין בלי להתייחס למאפיינים של סגנונו הספרותי האישי ושל לשונו. מכיוון שרוב המחקר על גנסין הוא מחקר ספרותי, החוקרים עוסקים רבות בסגנונו של גנסין והעיסוק בלשונו גרידא מועט יחסית.

סגנונו של גנסין הוא ייחודו הבולט ביותר, הוא אינו דומה לסגנון של סופרים בני דורו (ברנר, שופמן).¹⁰³ סגנונו מקורי ועצמאי, קשה לקריאה היום והיה קשה גם בתקופתו. כפי שכותב גרשון שקד, גנסין "לא הלך בדרך

⁹⁹ ביחובסקי 1914, עמ' 93.

¹⁰⁰ פוזנסקי 1952, עמ' 29.

¹⁰¹ פוזנסקי 1952, עמ' 32.

¹⁰² גנסין, מכתבים 2014, הנה כמה דוגמאות מהמכתבים הראשונים. הרוסית מופיעה בצורה שונה. בציון הנמען, התאריך והכתובת, למשל, עמ' 23, 28, 30, 31, 36 – באותיות ברוסית, בטקסט המכתב - לרוב בכתב הנהוג ביידיש – אותיות עבריות המשמשות גם לציון תנועות עם מירכאות או בלי, למשל, "סאמאסטאיטעלנע" (באופן עצמאי) - עמ' 38, או בלי מירכאות, למשל, פריבליזיטעלנא (בערך) – עמ' 40, סקרואמנים אבראזאם (בצורה צנועה) – עמ' 42, אוסלאוויע (תנאי) – עמ' 43, "אוסיליעננא" (בצורה מאומצת) – עמ' 48 או לפעמים באותיות ברוסית (כתב קירילי), למשל, «Два лагера» על היצירה של ברדיצ'בסקי 'מחניים' - עמ' 26. יידיש מופיעה לפעמים במילים וצירופים "לשמוע מנגינות" פון דער וויגעלע און פון דער ציגעלע", "געשעפטען" – עמ' 51 (עסקים), וכן במשפטים שלמים - עמ' 51, 52.

¹⁰³ גולדברג 1977 [1938], עמ' 98.

המלך של בעלי הנוסח או מתנגדיהם, אלא סלל לעצמו שביל".¹⁰⁴ לדיון בסגנונו ובלשונו של גנסיין ברצוני להציג כאן את הפסקה הראשונה של הנובלה 'הצדה',¹⁰⁵ ולדון בטקסט מבחינת מאפייני הסגנון והלשון.

(1)¹⁰⁶ בפעם הראשונה בא נחום חגזר לאותו הבית היפה, אשר בקצה הרחוב השוקטה, לרגלי סיבה אחת טפילה, שלפרקים היא עולה על לבו והוא חוזר ושוכחה מיד. (2) לתמהונו, פגש אז שם את שכנתו השמנה, העלמה חנה היליר, המשחקת תמיד בקול רם ולמקוטעים, שלא כדרך הטבע, ושם בא עמה גם בדברים בפעם הראשונה. (3) אז דווקא לא שהה שם הרבה, כי היה לבו הפעם אל חלומותיו, והוא מיהר הביתה וכנפי אדרתו פזורות ולבו קודח והוא מחכה ליום מחר ואל העבודה הקבועה ואל החיים המלאים עניין, המתחילים לו בעיר הקטנה החדשה, אשר בחר לו לשבתו אחרי צאתו את וילנה. (4) אולם למחרת דווקא היה יום עופרת עגום קצת ושמשות החלונות היו מזיעות והכתלים היו קודרים והתקרה נמוכה, והוא ישב עת רבה אל השולחן ולחיו על כפו ושפתיו בין שיניו, ופתאום נייעור וימצא לו תואנה, ויקח לו את שכנתו, ויחדיו הלכו לאותו הבית היפה אשר בקצה הרחוב השוקטה. (5) בפעם הזאת מצא שם פנים חדשות לו לגמרי. (6) בריחוק מקום קצת מהשולחן העגול ישב לו צעיר אחד עליו ישיבה שחציה תורפית ושתי ידיו היו מחליקות את ברכו הפשוטה באוויר והוא בעצמו מתנדנד פנים ואחור ומתלוצץ בהנאה והכול מצחקים לעומתו. (7) אמנם שהה שם חגזר הפעם יותר; אבל מדי צאתו אל האולם היתה צהלת הצחוק שבחדר השני מפליאה אותו קצת, והיה מביט אל החלונות האפורים ונכנס ויושב שנית עם המסובים. (8) לימים סר שמה שלישיית בעטיו של אותו צעיר גופא. (9) הלה בא אליו בבוקר אחד ושהה אצלו קצת ופיטפט והתרועע לו והזמינו ללכת אתו אל רוזה. (10) באותה שעה היה חגזר יודע כבר, כי שיח לו ושיג עם בנו היחיד של אחד מגבירי העיר הקטנה. (11) והוא לבש את אדרתו, וזכר את פני רוזה היפים ואת גיחוכם החיזור והזך לנוגה הערפל של המנורה הפורשת צל, וחשב עוד הפעם בלבו, כי יודע הוא כבר ברור למדי, שכל האנשים הללו גם יחד זרים לו לגמרי. (12) אחר הדברים האלה סר שמה עוד פעמים אחדות וראה את אידה, הגימנאזיסטה החיוורה, המכינה תמיד את שיעוריה בהתמדה, ואת מאניה, אחותה הבכירה ממנה, האקסטרנה המלאה אשר היתה באה ויוצאה לרגעים ומחפשת דבר-מה אגב איזו נהימת-זימרה מקוטעה, ואת רוזה לא מצא שם, או שהיה מוצא אותה יפה ומשחקת בחדרוה מלפכת להלצותיו של אותו הצעיר העלז.

כבר בקריאה הראשונה מורגש סגנונו הייחודי של גנסיין. אציג כמה מאפיינים בולטיים בכתיבתו ואדגים מתוך הפסקה המובאת. אתיחס גם להגדרות שונות שהעניקו חוקרים ומבקרים לסגנונו באופן כללי.

¹⁰⁴ שקד 1977, עמ' 176. "בעלי הנוסח" הכוונה מנדלי מוכר ספרים וממשיכי דרכו בכתיבה הריאליסטית הממזגת של רבדים שונים של הלשון. אני חושבת שכאן הדגש הוא על כך שכתבתו אינה ריאליסטית ומשתמשים באמצעים לשוניים רבים שבהם לא נהגו להשתמש קודמיו.

¹⁰⁵ גנסיין, 'הצדה', עמ' 7

¹⁰⁶ המשפטים ממוספרים ובדיון בהמשך כך מצוין מיקום התופעה הלשונית-סגנונית.

התחביר של גנסין מפותל ומאופיין במשפטים ארוכים (2, 3, 4, 6, 7, 11, 12). הוא מרבה להשתמש בתבניות תחביריות חוזרות (ארגון פריודי) ושעבדניות (מבנה היפוטקטי) (3, 4, 6, 7, 9, 12), חלק מהתבניות האלה הן משפטים שמניים, אשר בדרך כלל חוזרים בתוך משפט מחובר (3, 4). קיים שימוש מרובה בוי"ו החיבור, המשמשת במשפט מחובר ארוך מאוד או במשפט כולל, שיש בו כמה נושאים או נושאים, ולעתים שני הסוגים משולבים בתוך משפט אחד (3, 4, 6, 7, 9, 11, 12). כל המאפיינים התחביריים האלה יחד יוצרים תחושה של חזרה ריתמית, מקצב שירי. אדגים זאת במשפט אחד (4) תוך הצבת האיברים זה תחת זה:

אולם למחרת דווקא היה יום עופרת עגום קצת

ושמשות החלונות היו מזיעות

והכתלים היו קודרים

והתקרה נמוכה,

והוא ישב עת רבה אל השולחן

ולחיו על כפו

ושפתיו בין שיניו,

ופתאום נייער

וימצא לו תואנה,

ויקח לו את שכנתו,

ויחדיו הלכו לאותו הבית היפה

אשר בקצה הרחוב השוקטה.

עתה נתבונן בתבניות הצירופים האופייניות לגנסין, וגם כאן נמצא ייחודיות. כתיבתו מאופיינת בריבוי התארים: "הבית היפה" (1, 4), "הרחוב השוקטה" (1, 5), "סיבה טפלה" (2), "שכנתו השמנה" (3), "העיר הקטנה החדשה" (3), "העיר הקטנה" (10), "צעיר עלז" (6, 12). בנוסף לכך אפשר לזהות הדבקה קבועה של התואר לאובייקט מסוים: הצעיר הוא "צעיר עלז" (6, 12) והרחוב הוא "הרחוב השוקטה" (1, 5),¹⁰⁷ העיר היא "עיר קטנה" (3, 10) והבית לאורך הנובלה הוא "הבית היפה" (כאן – 1, 4). בולט גם ריבוי של תוארי פועל או ביטויים אדברבליים בתפקיד של תיאור אופן במשפט, למשל, "משחקת תמיד בקול רם ולמקוטעים, שלא כדרך הטבע" (2), "מתלוצץ בהנאה" (6), "משחקת בחדווה מלבבת" (12).¹⁰⁸ בנוסף לכך נמצא ריבוי של

¹⁰⁷גנסין נוהג להשתמש במילה 'רחוב' כשם עצם ממין נקבה.

¹⁰⁸למאפיין זה של ריבוי שמות התואר ותוארי הפועל כאמצעי לשוני-סגנוני אצל גנסין התייחסה רחל כצלסון-שז"ר: "ועם התוכן הלירי המיוחד לו הכניס גנסין גם אמצעים אמנותיים משלו: את האפיתט – שם התואר הגנסיני – את הקצב המוסיקלי. ובאפיתט זה היתה בשורת גנסין. הוא עשה גדולות גם ביצירת תואר-הפועל – adverbium – צורה אטימולוגית זו שכה חסרה לעברית וכה חשובה למסירת הלך-הנפש, ושהוא בנה אותה בכל הדרכים שהשפה הרשתה

תבניות מסוימות הבאות להדגיש ניואנסים שונים, כמו התבנית 'אותו + שם', למשל, "אותו הבית היפה" (1), (4) "אותו צעיר גופא" (8), "אותו הצעיר העלז" (12), "באותה שעה" (10),¹⁰⁹ תבניות סיתום כמו 'איזה + שם עצם' או 'שם עצם + אחד / אחת + שם תואר', למשל, "סיבה אחת טפלה" (1), "צעיר אחד עלז" (6), "אגב איזו נהימת-זימרה מקוטעה" (12). מאפיין בולט נוסף הוא ריבוי של צורות פועל מורכבות – 'היה' או פועלי עזר אחרים ('נעשה', 'מתחיל') עם צורת הבינוני של הפועל כנהוג בלשון חז"ל, גם צורות אלה יוצרות מין ריתמוס ומעגלי: "שתי ידיו היו מחליקות את ברכו" (6), "היה מביט אל החלונות האפורים" (7), "היתה צהלת הצחוק שבחדר השני מפליאה אותו" (7), "היה חגזר יודע כבר" (10), "הייתה באה ויוצאת", "היה מוצא אותה יפה ומשחקת בחדווה" (12) וגם פעלים המחוברים בוי"ו החיבור כמו "נכנס ויושב" (7), "באה ויוצאת" (12).

גם מבחינת הלקסיקון לשונו של גנסיין ייחודית ומקורית. היא מאופיינת בשימושים תכופים במילים מסוימות כמו 'גרוי', 'קודח', למשל, "לבו קודח" (3), במילים בעלות שורש קד"ר, למשל, "הכתלים היו קודרים" (4), או בביטויים שונים עם המילה 'לב', כמו "עולה על לבו" (1), "היה לבו הפעם אל חלומותיו" (3), "לבו קודח" (3), "חשב עוד הפעם בלבו" (11). בנוסף לכך הוא חובב מילים נדירות או שימוש במשמעות נדירה, למשל, "משחקת" במשמעות 'צוחקת' – "המשחקת תמיד בקול רם ולמקוטעים" (2), "ומשחקת בחדווה מלבבת" (12) על פי השימוש הנדיר במקרא.¹¹⁰ הוא יוצר צירופים בלתי צפויים, לשונו ציורית ועשירה באמצעים פיגורטיביים,¹¹¹ למשל, "לבו קודח" (3), "למחרת דווקא היה יום עופרת עגום קצת ושמשות החלונות היו מזיעות והכתלים היו קודרים והתקרה נמוכה" (4), "זכר את פני רוזה היפים ואת גיחוכם החיוור והזך לנוגה הערפל של המנורה הפורשת צל"¹¹² (11).

לו. במשפט הגנסיני שליט לא הנושא והנשוא; את הטון נותנים תואר-השם וגם תואר-הפועל. - כצנלסון-שו"ר 1977 [1927], עמ' 87.

¹⁰⁹ למאפיין זה בסגנונו של גנסיין התייחס כבר ברנר בנימה של ביקורת ביחס לכיסוי בכלל ולמאפיין זה כמאניירה מיותרת. הוא מבקר את האימפרסיוניות בסגנונו של גנסיין המתבטאת "במשפטים ארוכים, ממושכים, נפתלים ונעוצים זה בזה, שמרבים ב'אותו' ו'אותה'" (ברנר 1960 [1912], עמ' 306).

לשימוש בתבנית זו אצל גנסיין הוקדש מאמרה של רחל אלבק-גדרון (אלבק-גדרון 2015). היא רואה במאפיין זה של סגנון גנסיין מרכיב מכונן, המניירה היפה הזאת, אומרת אלבק-גדרון, נוצרה כדי ללכוד תחום ביניים בלתי נתפס כאחת הדרכים של גנסיין לטפל בתודעה של גיבור ולצורך כך לגייס את התודעה של הקורא.¹¹⁰ על פי קונקורדנציה ישנן שלוש היקרויות במשמעות הזאת, הערך 'שחק'.

¹¹¹ חמוטל בר-יוסף בספרה החד והמרתק "מטאפורות וסמלים ביצירתו של א.ג. גנסיין" מנסה, כלשונה, "לפצח את חידת סגנונו של גנסיין" מכיוון זה – היא בוחנת את דרכו של גנסיין להפעיל את הלשון הפיגורטיבית לעומת מה שהיה מקובל בפרוזה שקדמה לו.

¹¹² כפי שנראה בהמשך, חלק מהמטפורות הן תרגום שאילה מרוסית של מטפורה שחוקה ולפעמים אף של ביטוי לקסיקלי.

בחייו של גנסיין היחס לכתיבתו נע בין האי-קבלה להתפעלות, ובשני המקרים הוא נבע בעיקר מייחוד סגנונו. ישנן עדויות רבות לאי-קבלתו בחייו על ידי ציבור הקוראים והמבקרים.¹¹³ זלמן שניאור מספר ששום "עורך הגון" לא היה מוכן להדפיס אותו כי "חידושי הסגנון ואמצעי הסיפורת המזכירים את קנוט המסון הבהילום" עד גילוי על ידי פרישמן לעולם הספרות.¹¹⁴ פרישמן כתב ב'הצפירה' ליום השלושים למותו של גנסיין:

לא עלה גם על לבי, כי מוזר הוא לקוראים, ואפילו לרבים מחבריו, עד למדרגה גדולה זו. אבל אין דבר. הלא באו לחלוק לו את הכבוד האחרון. רבונו של עולם, לו רק חלקו לו קצת גם איזה כבוד ראשון...¹¹⁵

רק לאחר מותו של גנסיין נעשו ניסיונות לתאר ולהגדיר את סגנונו. לאחר מותו ישנה תמימות דעים בקרב המבקרים שסגנונו אינו נובע מהחולשה כפי שסבר ביאליק,¹¹⁶ אלא עשוי על פי כוונת המכוון ומותאם לצורכי הסיפור.¹¹⁷ פרישמן כתב "אפשר שהוא הכשרון היותר אמתי [...] הכשרון היותר גדול, שהיה לנו". לחובר מפאר את גנסיין כ"בעל ההבעה השלמה ביותר שבספרות העברית החדשה", לדבריו "לא רק שידע את השפה ידיעה רבה ועמוקה וסגנונו הוא אחד הסגנונים העברים המגוונים ביותר והעשירים ביותר, אלא שידע גם לשלוט בעשרו הרב ולהשתמש בו לחפצו. הוא ידע את מקום חיותה של כל מלה ומלה וידע את סוד קסמה."¹¹⁸ סגנונו של גנסיין זכה לכינויים שונים, חוקרים ומבקרים הדגישו צדדים שונים בו. פרישמן ביסס את היחס לסגנונו כיצירה לירית, שירית, מין וידוי אישי, לדבריו "כל שורה היא חומר או דבור-מתחיל או פואינטה לשיר לירי".¹¹⁹ בניסיון להבין את גנסיין האינדיווידואליסט שכתב כשרוח התקופה הייתה קולקטיביסטית, דיברו המבקרים בני התקופה, למשל, לחובר, על הדקות שבה הוא מסר את "הלך הנפש היותר חשאי, רעד הלב היותר פנימי" דרך סגנונו,¹²⁰ כדבריו "יד אמן רכה ממשמשת פה בפסנתר הגדול של הלשון, והוא שופך את

---

¹¹³ ביילין 2017 [1913], עמ' 273. ברדיצ'בסקי (ב"שדה הספר" ג, עמודים פ"א – פ"ד) הטעים, ששפתו של גנסיין "היא קשה וכבדה, ונרגיש על "צללי החיים" ב"הדור" של פרישמן (שנה שנייה, גליונות י"א – י"ב). מחבר הרשימה (דן) כתב על סגנונו של גנסיין, כי הוא "מטורף קצת". – על פי בנשלום 1934, עמ' כט. לדברי לחובר, גנסיין נשאר זר לקהל הקוראים עד יום מותו, "אולם לא כן ספרו "אצל". הספור הזה נולד תחת הכוכב "המאיר" של המות, וכשראה אור לא היה גנסיין עוד בחיים... את הספור הזה שבחו הכל.", לחובר 1966, עמ' 355.

¹¹⁴ שניאור 1958, עמ' 335, על פרשת הגילוי של גנסיין כסופר על ידי דוד פרישמן אפשר לקרוא: פרישמן 1914, עמ' 96, וגם שניאור 1914, עמ' 104 או שניאור 1958, עמ' 403.

¹¹⁵ פרישמן 1914, עמ' 96.

¹¹⁶ במכתב לי. טבלסקי מה-2.01.1923 הוא מעיר על עומס בחידושים הלשוניים המיותרים של גנסיין וחבריו (ביאליק 1938, עמ' ש"ח), ביאליק גם דחה את הסיפור של גנסיין 'בבית סבא' ממערכת 'השילוח'.

¹¹⁷ שקד 1977, עמ' 179.

¹¹⁸ לחובר 1966, עמ' 338.

¹¹⁹ פרישמן 2014, עמ' 96 – 97.

¹²⁰ לחובר 1966 [1914], עמ' 340.

צליליו ופורש את קסמיו".¹²¹ רחל כצנלסון-שז"ר ראתה בגנסיין 'ליריקן', 'מבשר לליריקה העברית'.¹²² בנוסף לתואר 'סופר לירי' הוא הוגדר כ'בעל סגנון אימפרסיוניסטי'. ברנר הגדיר אותו כ"האימפרסיוניסטן האמיתי בספרות העברית, ולכן נטע זר לספרותנו" בנימת ביקורת, שכן ביקר התמסרות פסיבית לרשמי החושים.¹²³

עניין רב של הביקורת לסגנונו של גנסיין התעורר בשנות השלושים, והוא קשור לקרבתו לזרמים חדשים בספרות אירופה. תקופה זו של ימי הפולחן של גנסיין הביאה איתה הגדרה נוספת לסגנונו כ'זרם התודעה'. לאה גולדברג היא הראשונה שהגדירה כך את סגנונו, היא ראתה בו נציג עברי של הפרוזה האירופית המודרנית וייחסה לו את רוב התכונות האופייניות לספרות שנציגיה המובהקים הם פרוסט, ג'ויס, קאפקה ווירג'יניה וולף בלי שהושפע מהם, שכן קדם להם בזמן. היא ראתה בו את הסופר הראשון בהיסטוריה של 'זרם התודעה',¹²⁴ טכניקה סיפורית שבה מיוצגת נפש הגיבור דרך הרהוריו ומחשבותיו, באופן חופשי וסובייקטיבי, תודעתן של הדמויות הופכת לבמה עיקרית של ההתרחשויות ומציגה בתחבולות שונות תכנים 'טרום-דיבוריים', כלומר, אותם הרהורים ורחשי נפש הגיבור שלא יצאו עדיין מן הכוח המעורפל אל הפועל הרציונלי.¹²⁵ גולדברג כתבה שגנסיין היה "בודד ביצירתו" והטעימה את המחשבה האסוציאטיבית ואת הזיקה אל הבלתי מודע.¹²⁶ גרשון שקד המשיך לפתח תפיסה זו. הוא מתאר את הסגנון של גנסיין כדרך אומנותית לבטל את היחסים של זמן ומרחב. הוא מתייחס, למשל, לנטייתו לפועל מורכב ואומר, שאין גנסיין מבקש לסגן את היצירה ולהתאימה ללשון חז"ל, אלא ליצור אספקטים של זמן, שאין להם בעברית ביטוי צורני סגולי. האספקט הזה הוא האספקט ה'מתקדם' (הפרוגרסיבי) המבטא פעולה שהתחילה, והיא בעצם עשייתה, כמו "התחיל זוחל", והאספקט השני הוא ה'נמשך' (הדורטיבי) המבטא פעולה הנמשכת והולכת, כמו "היה מביט אל החלונות האפורים" (7). לפיו, תבנית זו היא הניסיון של גנסיין למצוא תחליפים לחסרונה של העברית בעניין זה, הוא ניסה לבטל כביכול את ממד הזמן ברצף, כשהעניק לפעלים המכילים את הזמן בלשון אופי מיוחד, מטשטש את אופייה החד-פעמי של הפעולה. כך הפעלים אינם מתארים פעולות עוקבות אלא פעולות המתרחשות בבת-ראש. העין רואה את הדברים כמתרחשים דרך קבע במרחב. ליצירת תחושה של ביטול הזמן העוקב בא לתרום, אומר שקד, גם האמצעי של התבנית השעבדנית של המשפט, פתיחה בוי"ו מסמנת אחדות חד-זמנית. ריבוי התארים

¹²¹ לחובר 1966 [191], עמ' 338.

¹²² כצנלסון שז"ר 1977 [1927], עמ' 90, עמ' 85 בהתאמה. בנוגע למוזיקליות, כפי שכתבה רחל אלבק-גדרון, קריאה בהברה ספרדית אמורה להחמיץ ממד מסוים של טון אלגי ורפטיבי שאפיין את היצירה בהברה אשכנזית. אלבק-גדרון 2015, עמ' 79.

¹²³ ברנר 1960 [1912], עמ' 306. על גישתו של ברנר ל'דקאדנס' ראו את מאמרה של חמוטל בר-יוסף "תפיסתו של ברנר את מושג 'דקאדנס' על רקע רעיון התחייה הלאומית" (בר-יוסף 1991).

¹²⁴ גולדברג 1977 [1938].

¹²⁵ שקד 1977, עמ' 177.

¹²⁶ גולדברג 1977 [1938].

ותוארי הפועל, הלשון הציורית והסגנון הלירי מביעים, לדעתו, את המציאות הפנימית כזוהי לחיצונית.¹²⁷ מאיה אגמון-פרוכטמן כתבה בהקשר של צירופים אדורביאליים אצל גנסין שביצירתו יש "השתקפות העולם" האידיאלי והפנימי של הגיבורים במבנה התחבירי". לדבריה, "ה'כאוס' כביכול והבלבול, הגמגום הפנימי והתרועעות מחשבות, המאפיינים את זרם התודעה, ניתן להם ביטוי בלשון הסיפורית ויש כאן נגיעה ברורה בין הארגון התחבירי-הסימאנטי לבין השתקפות העולם" של היצירה.¹²⁸ לאחר שנות השלושים פגה ההתפעלות מיצירות גנסין. הם נעשו נחלת מעטים שהעריצו אותו. הקושי בקריאת יצירותיו לא חלף עם השנים. חוקר הספרות המודרני דן מירון מתאר את סגנונו המיוחד ודן ב'מוזרויות' ביצירותיו ובתפקידן. הוא מדבר על חריגות לשוניות שכולן "מחזקות מפעל סגנוני מאומץ ושיטתי, שאפשר לתארו כ"חתרני".¹²⁹

אם כן, סגנונו של גנסין ייחודי מאוד. קשה לדבר על הסטנדרט הלשוני בכתיבה העברית בתקופת יצירתו או ספציפית בספרות עברית בתקופה זו, אך לצורך ההשוואה אציג כאן שני קטעים נוספים. הקטע הראשון הוא מאגרותיו של גנסין, זאת אומרת, מייצג כתיבה תכליתית של גנסין, כדי להראות שגנסין ידע לכתוב גם אחרת. הקטע השני הוא הפסקה הראשונה של הנרטיב (לא הדיאלוג) מתוך הרומן 'מסביב לנקודה' של ברנר (1904), כדי להשוות את הסגנון של גנסין לסגנון של יצירה ספרותית שנכתבה באותה שנה שבה נכתבה הנובלה 'הצדה' על ידי סופר בעל רקע וסביבה חברתית קרובים מאוד לזו של גנסין.

להלן קטע מתוך איגרת שכתב גנסין לחברו ש. ניביליוב בתקופה הקרובה לכתיבתה של 'הצדה' (1905),¹³⁰ ובה כתיבה תכליתית השונה מאוד מכתבתו הספרותית של גנסין, במיוחד בנובלות המאוחרות:

בשבת קבלתי את מכתבך ובו ביום אירע לי שהיו בכיסי פשוטות אחדות והשיבותי לך, אבל מסופקני אם קבלת אותן; אמרה לי גוטל, שהסוציאליסטים מהפכים אצלכם את העולם.

ועכשו – כן, בשעה זו שהעולם מתהפך יש יסוד להוצאה ספרותית חדשה אצל ה י ה ו ד י ם ... את אלה המשתתפים תדע פריבליזיטעלנא¹³¹ מהקונספקט¹³² שיראה לך ביכובסקי, לפיכך צריך אני לאמר לך, שזוהי לא "הוצאה", אלא שיש אמצעים להוציא חוברות אחדות זולות וטובות ואח"כ אולי יעלה הדבר להוציא עוד: סקראמנים אבראזאם.¹³³ על ט"ז עמודים יפים אפשר יהיה להדפיס, לערך, א צעהגדליג גוטע ליעדער,¹³⁴

¹²⁷ שקד 1977.

¹²⁸ אגמון פרוכטמן 1986, עמ' 91.

¹²⁹ מירון 2014, התייחסות ללשונו – עמ' 101 – 109. הציטוט – עמ' 101.

¹³⁰ גנסין מכתבים 1914, לא. ש. ניביליוב, פוצ'פ, כ"ט דצמבר שנת 1905, עמ' 41.

¹³¹ פריבליזיטעלנא – при близ и т е л ь н о – 'בערך' - רוסית בכתיב הנהוג בידיש.

¹³² קונספקט – סיכום, מילה בינלאומית הקיימת גם ברוסית – КОНСПЕКТ - 'סיכום, תמצית'.

¹³³ סקראמנים אבראזאם – скромным образом - 'בצורה צנועה' – רוסית בכתיב הנהוג בידיש.

¹³⁴ א צעהגדליג גוטע ליעדער – 'מאהב טוב מאוד' – יידיש.

לפיכך אם יש ת"י עוד דבר-מה או תרגומים יפים מאת בלמונט, עברית או ז'רגונית, או אולי תוכל למצא כאלה אצל ליזר (אבל יפים באמת) – נוציאם בהוצאה יפה-יפה ומחירם יהיה "על קרבם ועל כרעיהם" רק 4-5 קופיקות. העיקר, כי הדבר אינו דורש לא הרבה כסף ולא הרבה עבודה, כלומר שנוכל לאמר שלא לפי המדה היא. יש תקוה, כי בעוד ירחים אחדים אפשר יהיה להוציא, ג"כ טאקים אבראזאם,¹³⁵ גם את "האדם" העיקר אם יהיה חמר יפה ומובחר – וכזה יהיה.

להלן הקטע הראשון של הנרטיב מתוך הפרק הראשון של הרומן "מסביב לנקודה" מאת ברנר (1904):

הקול קולו של אותו הסוחר, שישב חציו סמוך אל דופן הספסל – קול צער כבד, קול איש שדוקרים את בשרו במחטים. אולם חברו היה נוח לבריות ממנו. גם דעתו היתה, אמנם, שכל הנוסעים לא נבראו אלא בשביל שיסגרו את הדלת בעדו, ולא תאחזנו צינה, חלילה, אבל את דעתו זו כבש בלבו ושתק: עסוק היה באכילה ופיו מלא. בסכין נאה, חד וחלק, חתך נקניקים ממולאים ושמנים, וכל חתיכה וחתיכה, בתבניתה הדקה והעגולה, הניח בתוך פיו בזהירות עצומה ובכונה מיוחדת, כששפתיו מבעבעות בצבוצי רוק ולחיי מנתנועות מתוך שובע-רצון של אזרח נאמן החי בשלום את כל העולם; ורק בשעה שהיה "מאן-דהוא" אומר להניח את כליו אצלו או מעז להעיר, ולו גם דרך-אגב, כי לא מן היושר הוא, שיתפוס את כל המקומות ולא ישאיר לאחרים כלום – היה הוא, איש-השלום, עונה בחשיבות, אבל גם מתוך קצת התרגזות, שאותו אין ללמד יושר, שהוא יודע את זכויותיו; ואם בעל דבריו המלמד יושר היה, נוסף לזה, ממין הכושלים, עפ"י בגדיו – לא היה בעל הנקניקים מתעצל להוסיף נמרצות, כי כנגד עזי-פנים ומפריעי סדר ברשות-הרבים – יש ז'נדארמים בארץ.

בלי להיכנס למאפייניו של כל אחד מן הקטעים, אפשר לראות שבשניהם המשפטים קצרים יחסית, הם אינם מורכבים ומשועבדים יחסית לקטע מתוך 'הצדה', השימוש בפועל תואם לזמן – עבר, הווה או עתיד. אוצר המילים שגרתיו והלשון אינה בולטת בציוריותה.

ראינו שלגנסין סגנון ייחודי המעביר את האווירה ואת רחשי הלב של הגיבורים ושונה מכתבת בני דורו. חוקר הספרות קורצויל כותב על "קשיים בלתי צפויים" של הקורא אשר "ניגש אל הסיפורים כאילו לפניו סיפורים עבריים רגילים שנכתבו בשנים הראשונות של המאה העשרים" ואומר שאת גנסין צריך להבין "רק מתוך עולמו המיוחד, המושך והדוחה כאחד". הוא מתאר את ההבעה הלשונית שלו ומדגיש את ייחודיות לשונו:

[...] השימוש הבלתי רגיל בצורת ההבעה, היחס לעלילה, מבנה הדיאלוגים, מקומה ומשקלה של מילת-הקריאה, ההפסקות בין המלים והנטיה לסגנון היפוטיקטי – כל זה נותן מקום לשער שבדיקה קפדנית של הנוף הלשוני עשויה להבהיר את הסתום והמעורפל. דא עקא: כתבי גנסין מניחים יחס חדש לגמרי להבעה הלשונית. יחס זה אינו ידוע בספרותנו לפני גנסין. יחס זה אומר כולו ערעור לגבי הבטחון בביטוי.¹³⁶

¹³⁵ טאקים אבראזאם – таким образом - 'באופן כזה' – רוסית בכתב הנהוג ביידיש.

¹³⁶ קורצויל 1966, עמ' 293.

מירון כותב שגנסין משתמש בעברית עשירה ותקנית, ועם זאת "מנסה בשיטתיות לחתור תחתיה. בסדרה לא נגמרת של נגיחות לשוניות למיניהן הוא מנסה 'להוריד את השפה מן הפסים', להטות אותה מן הערוצים שהשימוש המקובל בה כבר חרץ בקרקעית דרך המלך שלה". כהגדרתו, לגנסין נטייה "קבועה", "מוטבעת" "לנצל את מלוא המרחב של העברית התקנית, ואף לפרוץ מדי פעם את גבולותיו של המרחב הזה, כדי לבחור מבין אפשרויות לקסיקליות שונות, שיכולות כולן להלום את הכוונה הסמנטית של הכתוב, דווקא את אלה הנראות 'מוזרות', שוליות ואף לא קבילות".¹³⁷ נסכם שבסגנונו גנסין חרג מהקונבנציות של כתיבה עברית ספרותית, הוא אינו דומה לאף סופר אחר בן התקופה, ועל כך זכה לגנאי או להערצה כבעל סגנון לירי או אקספרסיוניסטי או כמבטא את זרם התודעה של הגיבורים.

בנוגע ללשונו של גנסין, היא כמעט לא זכתה לעיון נפרד מסגנונו,¹³⁸ אך מחקר הגימוש שלי בנוגע לשילוב הרבדים השונים של הלשון בכתיבתו מעלה תמונה דומה למה שראינו בנוגע לסגנונו – גנסין גייס מקורות מרבדים שונים של התפתחות השפה לטובת המסרים ששאף להעביר ולטובת החוויה. לשונו איננה מאופיינת בפוריזם לשוני ובזיקה יתרה ללשון המקרא. בדברים הבאים אתאר בקצרה את מקורות לשונו של גנסין ואדגים את דבריי מתוך הפסקה הראשונה מהנובלה 'הצדה' המובאת לעיל.

מבחינת מילות היחס ומילות הקישור קיים שימוש במילות מהרובד המקראי ומהרובד החז"לי. במשפטי זיקה משמש המשעבד המקראי 'אשר' (1, 3, 4, 12) לצד המשעבד החז"לי 'ש-' (1, 2, 6, 7).¹³⁹ אותה תמונה מתגלה במילות קישור בפסוקיות מושא המביעות תוכן – כאן משמשת 'כי' המקראית לצד 'ש-' החז"לית ולפעמים אף באותו משפט: "וחשב עוד הפעם בלבו, כי יודע הוא כבר ברור למדי, שכל האנשים הללו גם יחד זרים לו לגמרי" (11).¹⁴⁰ גנסין משלב גם את מילת הסיבה המקראית 'לרגל' (1) עם מילת הסיבה החז"לית 'בעטיו שלי' (8).¹⁴¹ הוא משתמש ב'של' החז"לית (10),¹⁴² בנטייה 'איתו' הדומיננטית בלשון המקרא (9), ובנטייה 'עמו'

¹³⁷ מירון 2014, עמ' 102.

¹³⁸ במאפיינים ספציפיים של לשונו עסקו מעטים. חמוטל בר יוסף עסקה בלשונו הפיגורטיבית של גנסין. לנושא זה הוקדש הדוקטורט של חמוטל בר-יוסף (בר-יוסף 1974), בר-יוסף פרסמה מאמרים רבים בנושא שרובם שולבו בספר "מטאפורות וסמלים ביצירתו של א.גנסין" – בר-יוסף 1987. איתמר אבן-זהר כתב מאמר מאיר עיניים על לשון הדיאלוג ביצירותיו ובו הציג את מסקנתו שלצורך הדיאלוג שואל גנסין את המודלים הספרותיים של הדיאלוג בספרות הרוסית (אבן-זהר 1986). רחל אלבק-גורדון עסקה בביטוי הקטאפורי 'אותו' כמרכיב מכונן בסגנונו של גנסין (אלבק-גורדון 2015), מאיה אגמון פרוכטמן במאמרה "צירופים אדוורביאליים כמארגנים סגנוניים של זמן ומקום בסיפורי גנסין" ערכה השוואות בין היצירות של גנסין מבחינת התחלות הפסקאות הכוללות ביטויים אדוורביאליים של זמן ומקום (אגמון פרוכטמן 1986).

¹³⁹ בנדויד 1971, עמ' 339.

¹⁴⁰ בנדויד 1971, עמ' 350.

¹⁴¹ אלה הן מילות יחס מורכבות, הכוללות מילת יחס ושם עצם בנטייה. השיוך לרבדים על פי מילון בן יהודה.

¹⁴² בנדויד 1971, עמ' 128. 'של' רק מסתמנת בלשון המקרא.

הקיימת בלשון המקרא, אבל בלעדית בלשון חז"ל (2).¹⁴³ אנחנו מוצאים גם את הכינוי החוזר חז"ל 'לי' 'עצמו': "והוא בעצמו מתנדנד" (6).¹⁴⁴ שילוב הרבדים אפשר לראות גם בכינויי רמז. כך נפגוש 'הדברים האלה' (12) ו'בפעם הזאת' (5) על דרך המקרא ואת 'האנשים הללו' (11) ו'הלה' (9) על דרך חז"ל.¹⁴⁵ בהקשר של הסגנון כבר הוזכרה התבנית החז"לית הדומיננטית אצל גנסין 'אותו + שם עצם' (1, 4, 8, 10, 12).¹⁴⁶

גנסין משתמש בה"א המגמה המאפיינת בעיקר את לשון המקרא, למשל, 'הביתה' (3), 'שמה' (12), אבל אין זאת הדרך הדומיננטית אצלו. הוא עושה שימוש מסיבי בתבנית החז"לית עם ל' הדטיב, למשל, "חיים המתחילים לו", "בחר לו", "ימצא לו תואנה", "ויקח לו את שכנתו", "ישב לו צעיר אחד עלו", "התרועע לו – הקיים במקרא ונמצא בשימוש רחב יותר בלשון חז"ל,¹⁴⁷ ונראה שהבחירה יכולה לנבוע במקרה זה מהשימוש בשפות אירופה, בין היתר רוסית. מעניין שגנסין נוהג לחזור על מילות היחס לפני כל שם הבא לפני משלים פועל על פי לשון המקרא ולא מסתפק ב-וי"ו החיבור בלבד כאופייני ללשון חז"ל,¹⁴⁸ וכפי שנהוג ברוסית, למשל, המשתמשת ביחסה ולכן אינה נזקקת במקרים אלה לחזרה על מילת היחס. לדוגמה, "והוא מחכה ליום מחר ואל העבודה הקבועה ואל החיים המלאים עניין" (3); "וראה את אידה, הגימנאזיסטה החיוורה, המכינה תמיד את שיעוריה בהתמדה, ואת מאניה, אחותה בכירה ממנה, האקסטרנה" (12).

מערכת הזמנים אצל גנסין מתבססת לרוב על המערכת של לשון חז"ל המתחלקת לשלושה סוגים ברורים – עבר, הווה ועתיד, חלוקה המאפיינת גם את לשונות אירופה.¹⁴⁹ בכתבתו כמעט אין שימוש במערכת הזמנים המקראית עם וי"ו ההיפוך, אבל לפעמים הוא משלב שימוש בוי"ו ההיפוך בטקסט שאינו מבוסס על מערכת הזמנים הזאת, למשל, "ופתאום ניעור וימצא לו תואנה, ויקח לו את שכנתו, ויחדיו הלכו לאותו הבית היפה אשר בקצה הרחוב השוקטה" (4). להבעה של זמן עבר הוא משלב שימוש בעבר רגיל (פעל) - למשל, 'בא' (1), 'פגש' (2), 'מיהר' (2), 'בחר' (3) עם שימוש מסיבי בתבנית של עבר מורכב – 'היה + בינוני', למשל,

¹⁴³ בנדויד 1971, עמ' 28.

¹⁴⁴ במקרא אין כנגדו ביטוי אחד, אלא משמשים כל מיני תחליפים - בנדויד 1971, עמ' 880.

¹⁴⁵ על צורת מקור בלשון המקרא ובלשון חז"ל - בנדויד 1971, עמ' 644, 129.

¹⁴⁶ זוהי החלופה החז"לית לתבנית 'שם עצם מידע + ההוא' ('בשנה ההיא) - בנדויד 1971, עמ' 644, 454, 654 - 651.
¹⁴⁷ בנדויד 1971, עמ' 146 - 147. נראה שהבחירה בתבנית התחבירית הזאת יכולה לנבוע במקרה של גנסין דובר הרוסית והיידש מהשימוש הנהוג ברוסית (אבן זוהר 1986, עמ' 31) וביידיש (Mark 1976), מובא על פי Bar-Asher (Siegal & Boneh 2015, p.317). יש לציין שבעברית החדשה התופעה הזאת רחבה למדי ואין להסיק מהשימוש אצל גנסין שגם בעברית החדשה היא בהרכב בעקבות ההשפעה של הרוסית או של היידיש. אליצור בר-אשר סיגל ונורה בונה מוכיחים במאמרם שהתופעה קיימת בשפות רבות ושאינן הוכחות שהיא החלה לשמש בתחילה בפי דוברי יידיש ורוסית ולא בפי דוברים ילידיים. (Bar-Asher Siegal & Boneh 2015)

¹⁴⁸ על מאפיין זה בלשון חז"ל לעומת לשון המקרא ראו בנדויד 1971, עמ' 455 - 456.

¹⁴⁹ הוא משתמש ב'פעל' או 'היה פועל' לעבר, 'פועל' להווה ו'יפעול' לעתיד. ראו על מערכת הזמנים - בנדויד 1971, עמ' 129, 527.

”ושתי ידיו היו מחליקות את ברכו” (6), ”הייתה צהלת הצחוק מפליאה אותו” (7), ”היה מביט אל החלונות האפורים” (7), ”היה חגור יודע כבר” (11), ”היה מוצא אותה” (12), ”הייתה באה ויוצאת” (12) – תבנית ממאפייניה הבולטים של לשון חכמים.¹⁵⁰ יש לציין גם את השימוש בתבנית החז”לית ’חזר ו+פועל’ בהווה ועבר במשמעות של פעולה חוזרת, למשל, ’חזר ושוכחה’ (1).¹⁵¹

גם במורפולוגיה ישנו שימוש בצורות מרבדים שונים. השימוש במקור נטוי המאפיין את לשון המקרא נדיר אצל גנסיין, התדירות הנמוכה מעניקה להם גוון של מליצה מודגשת: ”בחר לו לשבתו אחרי צאתו וילנה” (3), ”מדי צאתו את האולם” (7).¹⁵² מבחינת צורות הפועל, בצורת הבינוני בנקבה הוא משתמש באופן עקבי בסיומת -ה על פי לשון המקרא, למשל, ’שוקטה’ (1), ’חיוורה’ (12) ולא -ת כבלשון חכמים,¹⁵³ וגם צורת הפועל ’ללכת’ היא על דרך לשון המקרא ולא ’לילך’ כבמשנה.¹⁵⁴ יחד עם זאת גנסיין משתמש במילים במשקלים הפוריים בלשון חז”ל. צורת ’בינוני פעול’ חביבה עליו במיוחד. לצד המילים המקראיות כמו ’פזור’ (3) הוא משתמש במילים שנוספו במשקל הזה בלשון חכמים: ’קבוע’ (3), ’עגום’ (4), ’פשוט’ (6).¹⁵⁵ גנסיין גם מרבה להשתמש בצורות שם פעולה הנהוגות בלשון חכמים,¹⁵⁶ למשל, ’ישיבה’ (6), ’ריחוק’ (6), ’הנאה’ (6), ’צהלה’ (7) גיחוך (11) וברבדים הצעירים יותר של הלשון, למשל, ’התמדה’ (12) מימי הביניים, ו’הלצה’ (12) מהעברית החדשה.¹⁵⁷ בלקסיקון של גנסיין לצד המילים הבסיסיות השייכות לרובד המקראי נמצא גם מילים חז”ליות. למשל, לצד הפעלים מלשון המקרא כמו ’בא’, ’חיכה’, ’בחר’, ’ישב’, ’מצא’, ’לקח’, ’הלך’, ’סר’, ’ידע’, ’לבש’ ועוד נמצא פעלים מלשון חז”ל, למשל, ’התחיל’ בעל שורש תנייני,¹⁵⁸ ’נכנס’, ’חזר’, ’שהה’, ’הזיע’, ’התנדנד’, ’פטפט’. חשוב לציין שאין הוא בהכרח בוחר את המילה המאוחרת יותר, למשל, הוא

---

¹⁵⁰ למשל, ”באותו יום היה הליל כפוף וישוב [...]” (שבת יז ע”א), על המבנה בלשון חז”ל ראו בנדויד 1971, עמ’ 150, 378 – 381. אבא בנדויד מציין שיש היקרויות בודדות של התבנית גם במקרא – עמ’ 540. יש לציין שהשימוש אצל גנסיין הוא כמעט תמיד בעבר מורכב. ניתן לייחס זאת גם לאופי סיפורו המתרחש בעבר או לאספק שגנסיין מנסה להביע באמצעות המבנה הזה, כפי שהציע שקד (ראו עמוד 22)

¹⁵¹ בנדויד 2017, עמ’ 364.

¹⁵² בנדויד 1971, עמ’ 493, 500.

¹⁵³ על פי בנדויד 1971, עמ’ 447 – 448 – הצורה המסתיימת ב-ה הזאת נעלמה מלשון חכמים למעט הציטוטים וכך גם מלשון הפיוט למעט חריגות בודדות.

¹⁵⁴ בנדויד 1971, עמ’ 476, 493.

¹⁵⁵ על ’בינוני פעול’ בלשון חז”ל כתחליף לצורות אחרות, למשל, בינוני נפעל בלשון המקרא, להבאת מצב או תוצאה – בנדויד 1971, עמ’ 129, 145, 146, 483. על המילה ’פשוטה’ כחלופה חז”לית ל’שלוחה’ המקראית – בנדויד 1971, עמ’ 109

¹⁵⁶ על משקלי שמות הפעולה האופייניות ללשון חז”ל ראו את בנדויד 1971, עמ’ 494 ובהתייחסות לשם הפעולה ’ישיבה’ – עמ’ 444.

¹⁵⁷ ההיכרות הראשונה במילון ההיסטורי נמצאה אצל מנדל לפי ”חשבון נפש” בשנת 1808: ”שאם רחש לבו איזו דבר הלצה דברדיחיותא [...]”.

¹⁵⁸ בנדויד 1971, עמ’ 376, 481.

משתמש בפועל 'זכר' המקראי (11) ולא 'נזכר' הנוהג בלשון המקרא,¹⁵⁹ או 'חיכה' המקראי ולא 'המתין' החז"לי.¹⁶⁰ כפי שראינו בקבוצת שמות פעולה, גם כאן אנחנו מוצאים פועל מהרובד המאוחר יותר – מימי הביניים – התרועע.¹⁶¹ גם במערכת השם אנחנו רואים לצד השימוש במילים מקראיות שרובם משמשות גם בלשון חז"ל כמו השמות 'בית', 'עיר', 'שכן', 'ידיים', 'שפתיים', 'שיניים', 'פנים', 'בוקר', 'יום' ושמות התואר 'יפה', 'שמן', 'חדש', 'עגול', 'עלז', 'זך' ועוד, גם שמות עצם ושמות תואר חז"ליים, למשל, 'תקרה', 'אוויר', 'טפל', 'נמוך'. לצד 'הרבה', 'תמיד', 'יחדיו', 'מחר' המקראיים משמשים הביטויים החז"ליים 'לגמרי', 'לפרקים', 'דווקא'. בטקסט של גנסיך לא מעט מילים ארמיות, למשל, בקטע הנבחר הזדמנה המילה הארמית 'גופא'. פעמים רבות בטקסט של גנסיך המילה המקראית או החז"לית משמשת במשמעות מאוחרת יותר, למשל, המילה המקראית 'שמשות' מופיעה לא במשמעות המקראית 'לוח עגול ונוצץ לקישוט הבניין' אלא במשמעות מימי הביניים – 'זוגית, לוח זכוכית'. גם השימוש במילה 'גביר' המקראית לא במשמעות המקראית 'מושל' אלא במשמעות 'איש מכובד ועשיר' כבימי הביניים. הביטוי 'תימהון' הוא מקראי, אבל במקרא הוא משמש במשמעות 'מבוכה ובלבול' ואצל גנסיך כבעברית החדשה – 'השתוממות, פליאה' וגם השימוש בהסגר – 'לתימהונ' – כנראה ממלא את הצורך הקיים בהסגר מן הסוג הזה עבור דובר בלשונות אירופה, בין היתר ברוסית. ועוד דוגמה – המילה החז"לית 'שיעור' שייכת למילון של לשון חז"ל אבל היא משמשת בהוראה של העברית החדשה – אין הכוונה ל'מידה או כמות' כבלשון חכמים, אלא ל'שיעורי לימוד'. לצד המילים מהרבדים הקדומים של השפה, העברית של גנסיך כוללת מילים רבות מהעברית החדשה, למשל, 'קודח' – שם תואר מהפועל החז"לי 'קדח', 'קודר' – שם תואר בצורת בינוני של הפועל המקראי 'קדר', 'אפור' – שם לצבע על פי המילה 'אפר', 'חיוור' – על פי הפועל המקראי 'חזור', שם תואר 'מלבב' – מהמילה 'לב'.

ברצוני לציין שני מאפיינים נוספים שלא באו לידי ביטוי באופן מובהק בקטע המצוטט אבל ראויים לציון כמאפיינים בולטים בלשונו ובסגנונו של גנסיך: השימוש בביטויים מן התלמוד ובביטויים מספרות המחקר והקבלה בימי הביניים. הביטויים התלמודיים בולטים בטקסט של גנסיך ופעמים אף 'מתכתבים' עם המקור התלמודי ומביאים איתם את הקונוטציות הקיימות במקור. כך בנובלה 'בטרם' הגיבור הראשי מנהל דיון עם הכפיל שלו תוך שימוש בטרמינים תלמודיים.¹⁶² חגזר מדבר על "הגדיים שנעשו תיישים" – ביטוי המבוסס על משל תלמודי.¹⁶³ בטקסט מילים וביטויים ארמיים רבים. למשל, משהו שאני (משהו שונה), בצוותא חדא (בחבורה אחת), מהכא ומהתם (מכאן ומשם), אבק טרה (אבק פורח), מאי עבדתיה הכא? (מה מעשהו כאן?),

¹⁵⁹ בנדויד 1971, עמ' 146, 377.

¹⁶⁰ בנדויד 1971, עמ' 4, 10, 11, 263, 326.

¹⁶¹ הפועל קיים בלשון המקרא, אבל במקרה זה מדובר בהומונימיה – במשמעות התמוטט ולא במשמעות הקשורה לחברות – רע.

¹⁶² גנסיך 2011, 'בטרם', עמ' 148 – 155.

¹⁶³ גנסיך 2011, 'הצדה', עמ' 25, ברכות ס"ג ע"א.

מגברא לגברא (מאחד לשני), בוקי סריקי (בקבוקים ריקים - דברי סרק), אדהכי (בין כה וכה), חלקם הם טרמינים של הדיון התלמודי: מאי הוה עליה (מה יהיה עליו - מה הוחלט בגמר הדיון), אכתי לא איברר (עדיין לא התברר), התינח (זו תהיה נוח - מוכן אני להסכים כי...), ואם תמצא לומר (ואם תוכל לומר), איחזור מלתא (התברר הדבר), הדא מלתה היא (זה הדבר). בנוסף לכך גנסיין משתמש בלשונו במילים השאולות בימי הביניים מן הערבית: 'אופק', 'קוטב',¹⁶⁴ בביטויים מלשון המחקר של ימי הביניים כמו 'פשט את צורתו', 'יחידי סגולה',¹⁶⁵ ובמילים וביטויים מלשון הקבלה: 'בדחילו', 'בבחינת', 'גלגול', 'שורש הנשמה'.¹⁶⁶

ראינו שגנסיין לא נצמד בסגנונו לסטנדרט כלשהו ובלשון לרובד כלשהו, אלא גייס את הלשון למטרותיו הספרותיות. בהמשך אנחנו נראה תמונה דומה גם בנוגע להשפעת הרוסית. אין גנסיין נמנע מההשפעה הרוסית אם ברצונו להביע דנוטציה מדויקת או קונוטציה המתלווה למילה או לביטוי ולצורך כך הוא שואל מילים או משמעים או יוצר מילים או ביטויים על פי המקור הרוסי. לנושא זה מוקדשת עבודתי ובסעיף הזה רק אדגים שבאותו קטע נוכל למצוא את התופעות שאדבר עליהן בעבודה. אנחנו רואים כאן מילים שאולות - 'גימנזיסטה' ו'אקסטרה', שאילת משמעות למילה קיימת - 'מחליק' במשמעות של 'מלטף' על דרך הרוסית שבה המילה 'מלטף' נושאת את אותו השורש כמו המילה 'חלק', כן תרגומי שאילה - 'שמשות החלונות היו מזיעות' הוא ביטוי מתורגם מרוסית, ברוסית 'הזיעו' היא הדרך הלקסיקלית להגיד ל'התכסו אדים'. הבאתי את הדוגמאות האלה כדי להראות שגם השאילה הלקסיקלית והסמנטית מרוסית משתלבות בתמונה הכוללת של מאפייני סגנונו ולשונו של גנסיין - הוא נוטל חרות בנוגע ללשונו לטובת מטרותיו הספרותיות.

נסכם שהנובלות הבוגרות של גנסיין מאופיינות בסגנון הנפתל והסבוך ובתשומת לב רבה לפרטים. זהו טקסט בעל מאפיינים פיוטיים. סגנונו ייחודי, הוא היה קשה לקריאה לבני דורו וקשה לקורא המודרני. לשונו משלבת רובדי לשון שונים ולא ניתן להצביע על קו לשוני (לא סגנוני) מנחה בבחירותיו. החרות שנוטל גנסיין בנוגע להשפעת הרוסית שנראה בהמשך, משתלבת בתמונה הכוללת שתוארת כאן בנוגע ללשונו וסגנונו.

¹⁶⁴ למשל, המילה 'אופק' - גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 156, המילה 'קוטב' - גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 72, על המילים ערביות שבלשון המתרגמים - קדרי 1970, עמ' 11.

¹⁶⁵ הביטוי 'פשט את צורתו' - גנסיין 2011, 'בינתיים', עמ' 58, על הביטוי בלשון המחקר של ימי הביניים - קדרי 1970, עמ' 17 - 21, הביטוי 'יחידי סגולה' - למשל, גנסיין 2011, 'אצל', עמ' 197, על הביטוי בלשון המחקר של ימי הביניים - קדרי 1970, עמ' 42 - 48.

¹⁶⁶ הביטוי 'בדחילו' - גנסיין 2011, 'בינתיים', עמ' 52, על הביטוי 'בדחילו ורחימו' בלשון הקבלה - קדרי 1970, עמ' 76 - 79, הביטוי 'בבחינת' - גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 97, על הביטוי 'בבחינת' בלשון הקבלה - קדרי 1970, עמ' 116 - 125, המילה 'גלגול' - גנסיין 2011, 'אצל', עמ' 197, על המילה 'גלגול' בלשון הקבלה - קדרי 1970, עמ' 134 - 137, הצירוף 'שורש הנשמה' - גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 137, למשל, "ספר הגלגולים" של חיים ויטאלי, פרקים ב', ו', ל"ה.

2.4. השפעה חיצונית על הלקסיקון ועל הפרזיאולוגיה – המושגים והמינוח

לפני שאעבור לעסוק בהשפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה בעברית של גנסין, אגדיר את מושגי היסוד הקשורים להשפעה של שפה זרה על הלקסיקון והפרזיאולוגיה ואציג את המינוח שבו אני אשתמש בעבודת התיזה שלי. לצורך העבודה שלי אבחר בחלוקה ובמינוח שנוהג גד בן עמי צרפתי.¹⁶⁷ חשוב לומר שאין הקבלה מלאה בין החלוקה לקטגוריות שונות ואין אחידות במינוח.

בעברית נהוג לקרוא לתופעות של התרחבות המילון בהשפעת שפה אחרת **שאילה** והמונח הרווח באנגלית הוא **lexical borrowing** או רק **borrowing** – 'תוספת של יחידות לשוניות חדשות מלשון אחרת'.¹⁶⁸ מרטין הספלמאת מצביע על בעייתיות המושג האנגלי, שכן אין כאן 'הלוואה' לצורך החזר.¹⁶⁹ רפאל ניר מעלה שמהמושג 'שאילה' משתמע לכאורה הצורך בשימוש זמני ב"מוצר" כלשהו.¹⁷⁰ אשתמש כאן במונח 'שאילה'.

השאילה בתחום הלקסיקון והפרזיאולוגיה מתבטאת בשתי דרכים עיקריות:

א. מורפמות עוברות משפה אחת לשנייה תוך התאמה פונטית או מורפולוגית מסוימת – זו הדרך הישירה של ההשפעה והיא קלה לזיהוי.

ב. מורפמות של שפה אחת מאמצות תפקידים שונים בהתאם לשפה אחרת – מכיוון שהחומר הגלוי הוא של השפה הקולטת, זו הדרך הסמויה של השפעה, וממילא קשה יותר לזיהוי.¹⁷¹

¹⁶⁷ צרפתי 2001

¹⁶⁸ במילון למונחי בלשנות ודקדוק המונחים 'borrowing' ו'שאילה' הם שני מונחים מקבילים ועל פי המילון הזה מובאת ההגדרה. המונח 'שאילה' בעברית משמש, למשל, את גד בן-עמי צרפתי (צרפתי 2001, עמ' 272) ואת רפאל ניר (ניר 1989, עמ' 9 – 19). המונח lexical borrowing משמש באנגלית, למשל, את סטפן אולמן וגם כל אזכורים של השפעה זרה בתאוריות סמנטיות כלליות שונות מופיעות באינדקס לספרו תחת השם borrowing (Ullmann 1967, p.40, 350). זה המונח שמשמש את מרטין הספלמאת (Haspelmath 2009, p.35). מאי סמית משתמשת במונח linguistic borrowing (Smith 2006, p.29). יש לציין שלצד המונח הרווח הזה ישנו שימוש גם במונחים נוספים כמו (Clyne 2004) transfer. אוריאל ויינרייך משתמש במונח interference. מושג זה מדגיש את ההבחנה בין תוספת לשפה לבין תמורות במערכת שמתרחשות בעקבות שאילת מרכיב מסוים (Weinreich 1979, p. 1).

¹⁶⁹ הספלמאת בוחר להשתמש במונח למרות הבעייתיות הזאת, כי הוא השתרש בכלשנות המאה השמונה עשרה. (Haspelmath 2009, p.37)

¹⁷⁰ ניר לא רואה כאן בעייתיות של המושג ומסביר אותו שפעמים אכן השינוי אינו משתרש בשפה (ניר 1989, עמ' 10).
¹⁷¹ ההגדרה על פי ויינרייך (Weinreich 1979, p.47), באותה חלוקה נוהג צרפתי – הוא משתמש במינוח של 'שאילה לקסיקלית' ו'שאילה סמנטית' לשתי הדרכים. (צרפתי 2011, עמ' 272). ניר מדגיש את ההבחנה בין הדרך הישירה של שאילת מילים לבין הדרך הסמויה של השפעה סמנטית. את הנקודה הזאת שילבתי בתיאור הדרכים על פי ניר. (ניר 1989, עמ' 6)

לדרך הראשונה – המילים המועברות משפה אחרת - בעברית משמשים המונחים **שאלת מילים** או **שאלה לקסיקלית**.¹⁷² המונחים האלה מתייחסים לתופעה בהרחבה. לתיאור המילים עצמן יכולים לשמש המונחים הבאים: **מילים שאולות** או **מילים זרות**.¹⁷³ בעקבות צרפתי אשתמש במונח 'שאלה לקסיקלית' כהנגדה ל'שאלה סמנטית' לצד 'שאלת מילים' ואת המילים עצמן אתאר כ'מילים שאולות'. שהמונח הרווח ביותר באנגלית לתופעה הוא **borrowing words** והמילים הן הוא **loanword** וקיים גם שימוש במונח **borrowed word**.¹⁷⁴ המונחים למילים הרבה פעמים משמשות לתיאור התופעה עצמה. בעבודתי אתייחס לקטגוריה נפרדת בתוך הקטגוריה הגדולה של המילים השאלות – **מילים בינלאומיות** או **מילים לועזיות** – מילים שבאות על פי רוב מיוונית ומלטינית ומשמשות בשפות אירופיות רבות, פעמים רבות אין לקבוע את מוצאן המדויק בעברית.¹⁷⁵ אשתמש במונח 'מילים בינלאומיות'.

---

¹⁷² במילון למונחים בלשנות ודקדוק הערך הוא 'מילה שאולה'. ניר משתמש במונח 'שאלת מילים', למשל, ניר 1989, עמ' 9 – 13; ניר 1993, עמ' 27, 30 – 37; צרפתי לצד המונח 'מילה שאולה' משתמש במונח 'שאלה לקסיקלית' – הגדרה המנגידה את הקבוצה הזאת ל'שאלה סמנטית' – צרפתי 2001, עמ' 272 – 275.

¹⁷³ פישרמן מביאה ציטוטים לשימוש במונחים האלה אצל חוקרים שונים. יש המשתמשים במונח 'מילים שאולות' (סיון, ניר) 'מילים זרות' (אליעזר בן יהודה, יוסף קלוזנר, יחיאל מיכל פינס, ראובן מירקן, יהודה גור, יעקב כנעני, עוזי אורנן, יצחק פרץ), ויש מי שמשמש בשני המונחים כחלופות (חיים רבין, נפתלי הרץ טור-סיני). (פישרמן 1986, עמ' 4 – 8).

¹⁷⁴ שני המונחים לתיאור המילים מתורגמים במילון למונחי בלשנות ודקדוק כ'מילה שאולה'. במונח **loanword** (לפעמים עם מקף) משתמשים, למשל, ויינרייך (Weinreich 1976 p. 47), הספלמאת (Haspelmath 2009, p.37), סמית (Smith 2009, p. 29). ויינרייך וגם הספלמאת מדגישים שהמונח יכול להתייחס גם לצירופים אם הם נתפסים כיחידה אחת מבחינת הקולט. פרנק רוברט פלמר מתנגד לשימוש במונח נוסף **foreign** כניגוד של **native**, כי מונחים אלו מייצגים גישה שיפוטית לאוצר המילים כשחלק מהמילים יכולות להיות מושרשות עמוק בשפה ולא להיות מורגשות כזרות (Palmer 1981, pp. 88 – 89). נראה לי שלא תמיד הביטויים האלה מציגים גישה שיפוטית, המינוח יכול לשקף גם את מטרות המחקר. כך ויימן משתמש במונחים **native and foreign elements** כשהוא מגדיר את המונחים מבחינה סינכרונית וחוקר אילו אלמנטים במילה גורמים להיתפס כזרה. אני חושבת, שלמטרה מתאים המונח **foreign** (זר), כי תחושת הזרות של הדובר מגדירה את המילה כזרה ויימן חוקר אילו אלמנטים שלה (בעיקר פונטיים ומורפולוגיים) גורמים לכך שהיא נתפסת כזרה. (Weiman 1950, p.1).

בספרות בגרמנית קיימת הבחנה בין **Fremdwort** – מילה זרה, היא הועברה ללא שינויים לבין **Lehnwort** – מילה שאולה, היא הייתה מלכתחילה זרה, אך הותאמה לסביבתה הלשונית החדשה במבטא, בכתיב, בהטעמה, כך שאפשר לראותה כאילו עברה אינטגרציה, ונעשתה מלה ביתית. " (פישרמן 1986, עמ' 3). אנחנו לא נזדקק לחלוקה הזאת ולמינוח כי למעשה כל המילים שנעסוק בהן נמצאות בקטגוריה של **Fremdwort**, כי טרם עבר די זמן מאז שילובן בשפה אם בכלל שולבו לפני גנסיין, חלקן גם לא התאזרחו בעברית החדשה אחרי התקופה הזאת.

¹⁷⁵ על פי הציטוטים שמביאה פישרמן, אפשר למצוא שימוש במונח 'מילים לועזיות' (שלמה מורג, יחיאל מיכל פינס, זאב בן חיים, יעקב כנעני, עוזי אורנן, רפאל ניר) וגם 'מילים בינלאומיות' (אבא בנדויד, יצחק פרץ) וגם בשני המונחים (יצחק אבינרי, ראובן סיון). (פישרמן 1986, עמ' 4 – 8), ההגדרה על פי פישרמן (שם, עמ' 1, 4, 9). פישרמן גם מציינת שלא תמיד קיימת הבחנה בין 'מילה זרה' ל'מילה לועזית'. (שם עמ' 9)

שאיילה לקסיקלית יכולה להיות מוגדרת מבחינה דיאכרונית, ובהקשר של העברית תכלול גם את המילים השאלות שנכנסו ברבדים הקדומים בהשפעת אכדית, פרסית, ארמית, יוונית, ערבית ועוד,¹⁷⁶ ויכולה להיות גם מוגדרת סינכרונית - כשהמילה מורגשת כזרה על ידי הדוברים כזרה.¹⁷⁷ למשל, המילים 'פילגש', 'סימן', 'אקלים', 'אוויר' הן מילים שאלות ברבדים הקדומים של השפה, ואילו המילים 'טלוויזיה', 'דמוקרטיה' הן מילים שאלות המשמשות בשפות אירופאיות רבות.¹⁷⁸

בנוגע למינוח לדרך השנייה, הדרך הסמויה של השפעת השפה הזרה כאשר היחידה החדשה – מילה או צירוף - נוצרת מהחומר של השפה הקולטת בעקבות שינויים סמנטיים בהשפעת השפה הזרה, צרפתי משתמש במונח **שאיילה סמנטית** המשלים את המונח 'שאיילה לקסיקלית'. בספרות באנגלית לא תמיד מוענק שם כולל לכל התופעות הקשורות להשפעה סמנטית זרה על הלקסיקון והפרזיאולוגיה,¹⁷⁹ ואם משתמשים במונח לכל הקבוצה, המונח **calque** משמש במשמעות הרחבה.¹⁸⁰ בהקשר של העברית נגדיר את הקבוצה הזאת בעקבות רפאל ניר כהשפעה של שפה זרה כשהחומר הלשוני עברי.¹⁸¹ בהקשר של העברית החדשה מגדיר חיים רוזן את ההשפעה הסמנטית הסמויה כ"הטבעת דפוסים סמנטיים אירופים על גבי יחידות לקסיקליות מורשות".¹⁸² על פי צרפתי, דרך זו היא בעלת השפעה גדולה יותר על אוצר המילים בכלל.¹⁸³ בעקבות צרפתי אשתמש במונח הרחב 'שאיילה סמנטית'.

לקבוצה הגדולה של ההשפעה הסמנטית נכנסות שתי תופעות שבעברית נהוג לכנות **שאיילת משמעות ותרגום שאיילה**, מונחים שאמץ לצורך המחקר שלי. **שאיילת משמעות** היא העתקת משמעות של מילה או צירוף

---

¹⁷⁶ בהוראה הזאת משתמש טור-סיני תרצ"ז (1936 – 1937).

¹⁷⁷ ויימן מבחין בין הגדרה על סמך אטימולוגיה לבין הגדרה ההגדרה הסינכרונית על סמך תחושת הדוברים. הוא חוקר את אלמנטים של המילה הגורמים לתפיסתה כזרה בעיני הדוברים. (Weiman 1950, p.1). רבין מגדיר את 'המילה הזרה' כאינה מתאימה למערכת הדקדוקית של העברית ומורגשת כזרה (רבין 1962, עמ' 1070). ניר מדגיש את הזרות שמורגשת על ידי מרבית הדוברים (ניר 1989, עמ' 10).

¹⁷⁸ ניר 1993, עמ' 30.

¹⁷⁹ כך ויינרייך רק מגדיר את הקבוצה, אבל לא נותן לה שם כולל (Weinreich 1979, p.47). גם אולמן בהתייחסות לקבוצה משתמשים רק במונחים לתופעות הכלולות בה - calques ו-loan-translation, כשהמילה calque משמשת במשמעות מצומצמת יותר (Ullmann 1967, p.350).

¹⁸⁰ סמית מגדירה את calque במשמעות הרחבה – שאיילה של מאפיינים פנימיים להבדיל מ-loanwords – שאיילה שכוללת גם מאפיינים חיצוניים (Smith 2006, p. 29). הספלמאת משתמש במונחים calque ו-loan translation כמונחים מקבילים המאפיינים את הקבוצה כולה לעומת השימוש במשמעות המצומצמת יותר של כל אחד מהמונחים האלה שנראה אצל חוקרים אחרים בהמשך (Haspelmath 2009, p. 39).

¹⁸¹ ניר 1989, עמ' 6.

¹⁸² Rosen 1977.

¹⁸³ צרפתי 2001, עמ' 292 – 293.

מילים משפה זרה למילים או לצירופים המצויים.¹⁸⁴ חשוב לציין שהתופעה מתרחשת כשבין שתי המילים קיימת משמעות משותפת כלשהי, וכהגדרתו של ויינרייך מתרחשת התאמה של המילה לשפה זרה במשמעות נוספת.¹⁸⁵ המשמע החדש בדרך כלל נגזר מן הישן דרך מטאפורה או מטונימיה.¹⁸⁶ ההבדל בין 'שאלת משמעות' למעתק רגיל הוא שבמקרה זה המוטיבציה אינה פנים לשונית, אלא כרוכה בתהליך סמנטי שהתרחש בלשון זרה והשפה הקולטת רק מעתיקה את המשמעות שאחרי המעתק'.¹⁸⁷ באנגלית למושג זה משמש בעיקר המונח **loan shift** ולצדו יש שימוש גם ב-**semantic borrowing**.¹⁸⁸ בהקשר של העברית נגדיר את התופעה על פי צרפתי כשימוש במילה עברית (נדיר - צירוף) הקולטת משמעות חדשה של מילה מקבילה בשפה זרה.¹⁸⁹ נדגים את התופעה באמצעות המילה 'כוכב'. המילה העברית 'כוכב' והמילה האנגלית star הן בעלות משמעות משותפת של 'גוף שמימי'. העברית אימצה מהאנגלית את המשמעות הנוספת של המילה star שנוצרה באנגלית במעתק סמנטי דרך מטפורה – 'שחקן מפורסם'. זאת אומרת, המילה 'כוכב' מתרגמת את המילה star בהוראה אחת, לכן משתמשים בה גם להוראה האחרת.¹⁹⁰

התופעה השנייה של שאילה סמנטית היא **תרגום שאילה** הנקראת לפעמים גם **בבואה**, העתקה או **תרגום יצירה** - צירוף השאול מלשון אחרת לאחר שתורגם. באנגלית משמשים המונחים **loan translation** ו-**calque**.¹⁹¹ בהקשר של העברית נגדיר בעקבות ניר שתרגום שאילה מתבטא בתצורה חדשה בעברית כאשר

---

¹⁸⁴ ההגדרה היא על פי המילון למונחי בלשנות ודקדוק, הערך **loan shift**.

¹⁸⁵ Weinreich 1979, p.48.

¹⁸⁶ מטונימיה ומטפורה הן דרכים שונות להרחבת משמעות המילה – מעתקי משמעות: המטונימיה נשענת על מגע בין מסומנים (למשל, חלק-שלם, חומר – כלי) ומטפורה יוצר קשר בין המסומנים על סמך דמיון כלשהו ביניהם. (מלניק ובוטוויניק 2017, עמ' 218 – 228, בעיקר עמ' 220).

¹⁸⁷ ניר 1989, עמ' 15.

¹⁸⁸ המילון למונחי בלשנות ודקדוק נותן את שני המונחים באנגלית כמקבילים למונח העברי 'שאלת משמעות'.

¹⁸⁹ צרפתי 2001, עמ' 275, ניר 1989, עמ' 14; וגם: מלניק ובוטוויניק 2017, כרך א, עמ' 226. צרפתי עורך גם חלוקה פנימית לקטגוריות שונות של שאילת משמעות: על יסוד סמנטי (למשל, 'כוכב' במשמעות 'שחקן מפורסם' בשאילה מאנגלית) ועל יסוד פונטי (למשל, 'גאון' כהגבלה ל-genius – גורם פונטי המגביר את הסיכויים לשאילת משמעות) ושאלת משמעות חופשית, כאשר בין שתי המילים לא היה קשר קודם מובהק – סמנטי או פונטי (למשל, 'מפלגה' בהוראה של party) (צרפתי 2001, עמ' 282).

¹⁹⁰ צרפתי 2001, עמ' 280.

¹⁹¹ ההגדרה היא על פי המילון למונחי בלשנות ודקדוק, הערך **loan translation** המקביל לפי המילון ל-calque ומתורגם לשני מונחים מקבילים – 'שאלת משמעות' ו'בבואה'. השם 'בבואה' הוצע על ידי יחזקאל קוטשר (קוטשר 1961, עמ' 77).

המונח 'תרגום שאילה' הוצע על ידי זאב בן חיים (בן חיים תשי"ג, עמ' 32) והוא משמש גם את ניר 1989 ואת צרפתי 2001; במושג 'העתקה' השתמש בן יהודה. הוא מזהיר בנוגע לתופעה זו בדבריו שהתפרסמו ב'המגיד' בשנת תר"ם (1879) (מובא על פי סיוון 1982, עמ' 27); המילה 'בבואה' כתרגום למילה הצרפתית calque הוצעה על ידי יחזקאל קוטשר (קוטשר 1961, עמ' 38); במושג 'תרגום יצירה' משתמש יהושע בלאו (בלאו תשל"ו, עמ' 14).

נוצרים מילה או צירוף חדשים תוך חיקוי הלשון הזרה.¹⁹² צרפתי מחלק את התופעות של תרגום שאילה לשתים קבוצות. התופעה הראשונה מתרחשת ברמת המילה ונקראת **תרגום שאילה מורפולוגי** – המילה נוצרת על פי הצורה והשימוש בשפה זרה מהחומרים המורפולוגיים הקיימים בעברית כמו שורש, משקל, צורן. למשל, המילה 'חדיר' בנויה מהשורש חד"ר במשקל 'פעיל' שקיבל בעברית החדשה משמעות מקבילה לסופית *able* באנגלית והמילה 'חדיר' היא תרגום שאילה מורפולוגי של המילה האנגלית *penetrable*, המילה 'בין-לאומי' נוצרה בעברית על פי המילה האנגלית *international*. כפי שמציין צרפתי, דרך זו פחות דומיננטית, כי בעברית הדרך השולטת של גזירת המילים, לפחות ברבדים הקדומים של השפה, היא גזירה מסורגת.¹⁹³ התופעה השנייה מתרחשת ברמת הצירוף ונקראת **תרגום שאילה סינטגמטי** – הצירוף נוצר ממילים עבריות לפי הדגם של לשון זרה.¹⁹⁴ כך הצירוף 'סיכת ביטחון' מתרגם *safety pin* מאנגלית, והצירוף "עולם תחתון" מתרגם את המילה האנגלית המורכבת *underworld*. לאותה קבוצה הוא משייך ניבים, למשל, "מוטב מאוחר מאשר לעולם לא" הוא, לפי צרפתי, תרגום שאילה של הפתגם האנגלי *better later than never*.¹⁹⁵ בעקבות צרפתי אשתמש בחלוקה הזאת של תרגום שאילה למורפולוגי וסינטגמטי.

בנוגע למינוח באנגלית, כפי שראינו לעיל לפעמים המילה *calque* משמשת במשמעות רחבה יותר של ההשפעה הזרה הסמויה על הלקסיקון. גוסטב שטרן משתמש במונח *sense-loans* לתרגום שאילה ובמונח *calque* לתרגום שאילה (Stern 1931, paragraph 9.33, pp. 220 – 224).

כפי שאפשר לראות מהסקירה הקצרה של המונחים שהצגתי, אין אחדות במינוח לתופעות של השפעה סמנטית. בנוסף לכך יש לציין שלא כל החוקרים נוהגים בחלוקה זוהה של דרך ההשפעה הסמויה. לפעמים החלוקה היא לקטגוריות אחרות. למשל, ויינרייך נוהג חלוקה של הקבוצה הזאת לשתי קבוצות – 'מילים פשוטות' (כתפיסת הדובר הקולט) וביטויים. בתוך הקבוצה של מילים הוא מבחין בין מילים זרות לבין מילים המרחיבות את השימוש בהתאם לשפה אחרת, מה שקראנו בעברית 'שאלת משמעות'. בתוך הקבוצה השנייה של 'מילים מורכבות וביטויים' הוא מבחין בין שלוש קטגוריות: מילים בביטוי מתורגמות בהתאם לשפה הקולטת או שמילים בביטוי מתורגמות תוך הרחבת משמעות כמו בשפה המשפיעה, זאת אומרת במינוח העברי שהשתמשנו בו תרגום שאילה תוך שאלת משמעות והקבוצה השלישית היא שילוב בין שתיים הראשונות (Weinreich 1979, paragraph 41, p.47 – 53). גם סמית עורכת הבחנה דקה בין הקטגוריות של שאילה סמויה – היא מסכמת את החלוקה הנהוגה בבלשנות הצרפתית והרוסית: *semantic calque* – קליטה של משמעות אחת או יותר משפה אחרת, כאשר יש התאמה בין המילים במשמעות העיקרית, *phraseological calque* – קליטה של ביטוי באמצעות תרגום מרכיביו, *syntactic calque* – המבנה הסינטקטי מועתק משפה אחרת או כשהמילה משנה את שיוכה (חלק דיבר / חלק משפט) בהתאם לשפה אחרת, *loan translation* – נוצרת מורפמה חדשה באמצעות מורפמות שקיימות בשפה על פי מודל של שפה זרה, *morphological calque* – שינויים שקשורים לקטגוריות דקדוקיות בעקבות שפה אחרת (Smith 2006, pp. 29 – 30).

¹⁹² ניר 1989, עמ' 15.

¹⁹³ צרפתי 2001, עמ' 285 – 286.

¹⁹⁴ על פי צרפתי 2001, עמ' 285 – 288.

¹⁹⁵ הדוגמאות על פי צרפתי 2001, עמ' 288. אציין רק שגם ברוסית ממש הביטוי המקביל ל *better late than never* – *лучше поздно чем никогда*, כך שאין הכרח שהאנגלית היא המקור לשאילה של הביטוי לעברית.

לסיכום, אציג את ההשפעה הזרה על הלקסיקון ועל הפרזיאולוגיה בתרשים תוך שימוש במינוח שילווה אותנו לאורך עבודת התיזה שלי:

ההבדל בין שאילה לקסיקלית לשאיילה סמנטית הוא שבלקסיקלית מדובר בקבלת מילה זרה בלשון השואלת, ובשאיילה סמנטית בהטלת משמעות של מילה זרה על מילה קיימת. ההבדל בין שאיילת משמעות לתרגום שאילה הוא שבשאיילת משמעות אין יצירת לקסמה חדשה, ובתרגום שאילה נוצרת לקסמה, מילה – תרגום שאילה מורפולוגי או צירוף – תרגום שאילה סמנטי.¹⁹⁶ שתי הדרכים, השאיילה הלקסיקלית והשאיילה הסמנטית משמשות למילוי הצרכים הסמנטיים של השפה ובהן אעסוק בבחינת ההשפעה הרוסית על לשונו של גנסיין.

חשוב לומר שבמחקר הנוכחי תיכלל כל השפעה רוסית, בין אם היא הייתה קיימת לפני גנסיין ו/או אחריו ובין אם נמצא אותה רק ביצירותיו של גנסיין. זאת אומרת, ההשפעה הרוסית על הלקסיקון של גנסיין תיבחן בלי קשר לשאלה אם נשתרשה בלשון לפני גנסיין, אחריו או לא נשתרשה כלל.

אעיר כאן גם שצרפתי נוהג חלוקה נוספת בתוך שתי הקטגוריות – תרגום שאילה יצירתי – כאשר אין מבנהו של המילה או הצירוף בעברית כמבנה של המילה או הצירוף הלועזי; ושאיילה מקורבת – כאשר לאחד הרכיבים של המילה או הצירוף הלועזי בא רכיב דומה אך לא זהה. לא אזדקק במחקר זה לחלוקה נוספת ולכן לא אכלול את המונחים האלה לצורך ניתוח לשונו של גנסיין.

¹⁹⁶ צרפתי 2001, עמ' 289 – 290.

3. מסקנות מוטעות בנוגע ללשונו ולסגנונו של גנסיין בעקבות התעלמות מהשפעת הרוסית אחת ממטרות המחקר שלי היא להראות את חשיבות המרכיב הרוסי בלשונו של גנסיין לצורך פרשנות מדויקת יותר של יצירתו. בסעיף 2.4 הצגתי תופעות שונות של השפעת השפה הזרה על הלקסיקון והפרזיאולוגיה. בפרק הזה אציג מצבים שונים שבהם חוסר זיהוי של התופעות האלה הביא לפרשנות מוטעית או חלקית.

שאילה לקסיקלית

כאמור, שאילה לקסיקלית היא קטגוריה שקלה יחסית לזיהוי. עם זאת חשוב לקחת בחשבון את מקור השאילה האפשרי, במיוחד במחקר טקסט שכתוב בתקופה שהסטנדרט הלשוני טרם התגבש (ראו סעיף 2.2). אציג שתי דוגמאות לחוסר דיוק בנוגע להוראה או למקור המילה בעקבות התעלמות מהמרכיב הרוסי. חוקר הספרות דן מירון מתאר ומדגים את סגנונו ה'חתרני' של גנסיין.¹⁹⁷ כפי שהראיתי בסעיף 2.3.4 סגנונו של גנסיין אכן מיוחד וקשה לפיצוח, אבל שתי המילים שאציג להלן כנראה לא היו נתפסות כ'מוזרות' על ידי קוראים רבים בני זמנו של גנסיין.¹⁹⁸ מירון מביא את המילה 'ספִינָה' – 'ריפוד של ספה',¹⁹⁹ כדי להדגים שגנסיין "אוהב מילים יחידאיות-מוזרות והוא מקרבן ולפעמים אף יוצר אותן לשם שימוש חד-פעמי".²⁰⁰ הוא אפילו מציע הנחה בנוגע לגיזרונה – "מיין שעוונית, אולי מלשון 'ספון' – מרופד".²⁰¹ למעשה, המילה 'ספיינה' שאולה מרוסית. сафьян פירושה 'עור עזים או כבשים המעובד בדרך מסוימת וצבוע בצבע בולט'.²⁰² במילה העברית נוספה התנועה a בסוף (צורן ה-). דוגמה נוספת שמביא מירון למילים מוזרות היא 'קרי' בהוראה 'שמלה בעלת מחשוף'.²⁰³ למעשה, זוהי מילה ששימשה בעבר ומשמשת גם היום במשמעות זו ברוסית – kape.²⁰⁴

שאילת משמעות

בפרשנות המילים העבריות חשוב לקחת בחשבון את המרכיב הרוסי הסמוי ולזהות שאילות סמנטיות ובמקרה המודגם להלן – שאילת משמעות מרוסית למילה הקיימת בעברית. כאחת הדוגמאות למוזרויות של

---

¹⁹⁷ מירון 2014, התייחסות ללשונו של גנסיין – עמ' 101 – 109, הציטוט - עמ' 101.

¹⁹⁸ ראו סעיף 2.5

¹⁹⁹ גנסיין, בטרם (על פי המילון ההיסטורי).

²⁰⁰ מירון 2014, עמ' 104

²⁰¹ מירון 2014, עמ' 105 (הציטוט מתוך 'בטרם').

²⁰² מילון אוז'יגוב, הערך сафьян.

²⁰³ מירון 2014, עמ' 104, הציטוט מתוך הנובלה 'אצל'. יש לציין שמצאתי במילון ההיסטורי שלוש שימושים נוספים במילה 'קרי' במשמעות הזאת.

²⁰⁴ מילון אוז'יגוב, הערך kape, ברוסית המילה שאולה מצרפתית, carre – ריבוע. ברוסית משמשת המילה בהקשרים שונים: צורת עמידה של צבא, סוג של תספורת, סוג של מחשוף – הכול קשור לצורה.

גנסין מביא מירון את השימוש בפועל 'לש'. הוא מדבר על המטפורה הייחודית של גנסין כשהפועל מועבר מהשימוש הרגיל בהתייחס לידיים לשימוש המתייחס לרגליים בדוגמה הבאה:²⁰⁵

[...] חגזר לש פעמים אחדות ביום את חרוסת הרפש [...] ²⁰⁶

אכן בהסתכלות של דובר העברית בת ימינו יש כאן מטפורה, אבל המעתק הזה לא התרחש בעברית, אלא ברוסית, ובעברית התרחשה שאילת משמעות מרוסית. ברוסית הפועל месить (ללוש) מתייחס גם לידיים וגם לרגליים, והוא מטפורה שחוקה מאוד,²⁰⁷ כך שאף מופיעה במילון. על פי מילון אוז'יגוב – "ללוש תוך ערבוב בצק, חימר, בוץ (ובהשאלה – ללכת בדרך מלוכלכת, בבוץ עמוק)".²⁰⁸

תרגומי שאילה

אציג כאן דוגמה לכך שהפרשנות נפגמת בשל התעלמות מהתופעה של תרגום שאילה מרוסית באמצעות משפט אחד מ'הצדה' המתאר מזג אוויר סוער:

אולם למחרת דווקא היה יום עופרת עגום קצת ושמשות החלונות היו מזיעות והכתלים היו קודרים והתקרה נמוכה...²⁰⁹

על המשפט הזה כתב חוקר הספרות דרור בורשטיין ברשימה 'בין ציפור לעופרת':

ועל הפנינה האמתית של המשפט [...] - לא רק שהבית עצמו מזיע, אלא העולם כולו, הנשקף מבעד לשמשות אלו הוא עכשיו עולם מזיע. גנסין לא אומר את זה, אבל זה בלי ספק מה שרואים.²¹⁰

הדימויים העולים אצל הקורא הם חלק מהדיאלוג האישי שלו עם הטקסט, אך אם נתייחס לרקע הרוסי של גנסין (ראו סעיף 2.3), אי אפשר שלא להשוות את הצירוף "שמשות החלונות היו מזיעים" לצירוף הרוסי

²⁰⁵ מירון 2014, עמ' 112.

²⁰⁶ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 8. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁰⁷ מטפורה היא הרחבת המשמעות של המילה באמצעות מעתק משמעות הנשען על הקשר בין המסומנים על סמך הדמיון ביניהם. המעתק מתרחש מהמוחשי למופשט, או על פי הגדרתם של Lakoff and Johnson 2008 מתחום המקור source domain לתחום היעד target domain. מטפורה שחוקה היא ביטוי שגור שאינו מזוהה כבר במטפורה על ידי הדובר, אך ברקע שלו עומדת מטפורה – על פי מלניק ובוטוויניק 2017, כרך א', עמ' 222. יש המכנים מטפורות יומיומיות כאלה מטפורות מתות – Lakoff and Johnson 2008, p.212 - dead metaphor. מילון אוז'יגוב, ערך месить.

²⁰⁹ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 7. ההדגשה שלי – ו.א.

²¹⁰ בורשטיין 2011.

окна запотели (החלונות הזיעו). זהו ביטוי לקסיקלי (לא מטפורי) ברוסית שפירושו 'החלונות התכסו אדים',²¹¹ וזהו תרגום ישיר (stock-translation).²¹² זהו תרגום שאילה מרוסית ולא מטפורה מקורית.

לביטוי "יום עופרת עגום"²¹³ במשפט לעיל מתייחסת חמוטל בר-יוסף ומביאה אותו להמחשת המעברים מהדממה להאנשה במטפורה המורחבת של גנסין.²¹⁴ ברוסית הצירופים כמו 'יום עגום' או 'שמיים עגומים' הם מטפורה שחוקה. המילה 'עגום' באחד מתרגומיה мрачный משמשת גם לתיאור שמיים מעוננים וגם ליום לא טוב - мрачный день (יום עגום).²¹⁵ המילה xмурый (עגום, מצוברח) – משמשת לתיאור אדם לא מרוצה ובהשאלה למצב רוח לא טוב – xмурый день (יום עגום).²¹⁶ כמו כן התיאור הלקסיקלי לשמיים מעוננים - пасмурное небо (שמים מעוננים) - זהה בשורשו לתיאור המשמש למצב רוח – сумрачной (מצוברח). גנסין מרבה להשתמש בשורש עג'מ בהקשר מזג האוויר והשמיים כתואר וכפועל:

עוד שבוע, עוד שני שבועות, והשמים יתכסו קדרות, והרוחות תהיינה מייללות, והימים יהיו עגומים...²¹⁷

למחרת היום ההוא עגמו פני השמים...²¹⁸

מיד אחרי הפסח כבר היתה שוב תלויה כגיגית עופרת קהה וכבדה והיתה סוגרת על ראשיהם של בני אדם ממעלה ובצה מנוולת משפה להם שחוק שחור וקפוא ממטה...²¹⁹

גם המילה свинцовый (שם התואר מ-'עופרת') משמשת לשמיים שנראים נמוכים וכבדים ולעננים כבדים – свинцовое небо (שמי עופרת), свинцовые тучи (ענני עופרת).²²⁰ גנסין משלב את שתי המילים

---

²¹¹ מילון אוז'יגוב, הערך потеть, סעיף 2: 'להתכסות בשכבה דקה לחה בעקבות הקור שבחוף, חלונות מזיעים'.

²¹² על המושג stock-translation ראו את אבא בנדויד 1967, עמ' 117.

²¹³ המילה 'עגום' היא חז'לית במשמעות 'עצוב, נוגה, מצר' (למשל, ירושלמי חגיגה עו ד) והפועל 'עגם' בבניין פעל הוא מלשון המקרא במשמעות 'הצטער, היה היה שרוי בדאגה' (למשל, איוב ל כה).

²¹⁴ בר-יוסף, עמ' 93.

²¹⁵ לא נוכל להגיד מה כיוון המעתק שהתרחש ברוסית. התואר כולל בסיס mрак (חושך) ולכן נראה לי סביר יותר שההוראה המתייחסת לשמיים קדמה להוראה המתייחסת לאדם.

²¹⁶ מילון פודולסקי, הערך "עגום".

²¹⁷ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 16. ההדגשה שלי – ו.א.

²¹⁸ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 16. ההדגשה שלי – ו.א.

²¹⁹ גנסין 2011, 'בינוניים', עמ' 35. ההדגשה שלי – ו.א.

²²⁰ מילון אוז'יגוב, הערך свинцовый, סעיף 2.

– 'עופרת' ו'עגום' - כלואים ל'יום' - 'יום עופרת עגום' – תוצאה של תרגום שאילה ולא מטפורה מקורית.

גם הביטוי *мрачные стены* (כתלים קודרים) מהמשפט המצוטט הוא מטפורה שחוקה ברוסית.²²¹

משפט זה הוא הדגמה שהמשפט יכול להיתפס כעמוס במטפורות מקוריות כשלמעשה הוא עמוס בתרגומי שאילה. התייחסות למרכיב הרוסי יכולה לתת תמונה מעמיקה יותר בנוגע ללשונו הפיגורטיבית של גנסין. כפי שכתב חוקר הספרות והמבקר גרשון שקד: "המשמעות המובלעת נחשפת אך ורק לאחר בדיקתן של מטאפורות, קונוטציה של מילים וצירופיהן, הרמזים וצורות הסטה אחרות."²²² אוסיף כאן שבדיון במטפורות של סופר דו-לשוני, חשוב להבין את הרקע הלשוני למטפורות האלה. כשעוסקים בלשונו הפיגורטיבית של גנסין שיצר בתקופת התחייה, תקופת החסר מבחינה סמנטית, הבדיקה של המרכיב הרוסי חשובה במיוחד.

הדוגמאות האלה והדוגמאות שאביא בהמשך מאשרות שחשיפת המרכיב הרוסי ביצירתו של גנסין עשויה להפוך אותה למובנת יותר. אם נתייחס להשפעות לשוניות ותרבותיות על סגנונו, אולי נגלה שחלק מהדברים שנראים היום מוזרים וקשים לפיצוח היו דווקא מובנים לקוראים בני זמנו של גנסין, אשר היו כאמור בעיקר דוברי רוסית ויידיש (ראו סעיף 2.3.3). אבן-זהר במאמר שעסק בשאלת המודלים הרוסיים של הדיאלוג ביצירה של גנסין הטעים את החשיבות של בחינת המרכיב הרוסי להבנתו:

אזוטוריות זו של גנסין, יחידאיותו, אלמנטים תמוהים ביצירתו, זרויותו הסגנונית, גיבוריו הדיקאדנטיים ורפי-הכוח, תיאורי הטבע שלו, הצחוקים והצחקוקים של גיבוריו וגיבורותיו – כל אלה, ורבים אחרים, מקבלים מימד שונה לגמרי כשהם מועמדים בהקשר של הספרות הרוסית. בהקשר הזה הופך גנסין להיות 'בעל שורשים', מעוגן היטב במסורת ספרותית עניפה, וכתוצאה מזה אולי גם 'מובן' יותר. הוא מתגלה כיליד-אופנות ובן-זמנו לא פחות מאשר כמבטא את צער העולם הפרטי של עצמו.²²³

יחד עם זאת חשוב לחזור ולציין שסגנונו של גנסין היה תופעה ספרותית כבר בזמנו כפי שמראים העדויות של בני זמנו, אשר היו דוברי רוסית והכירו את הספרות הרוסית.²²⁴ איתור ואפיון המרכיב הרוסי בלשונו של גנסין לא יסתור את הטענות בנוגע לסגנונו הייחודי, אלא יתרום להבנת סגנונו ולשונו ויחדד את המסקנות לגביהם.

אעבור לניתוח מעמיק יותר של השפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה של גנסין כפי שהיא באה לידי ביטוי בשאילה לקסיקלית ובשאילה סמנטית. בנוגע לכל אחד מסוגי השאלה אתייחס לאפיון דרכו של גנסין ולחוסרים שהוא ממלא באמצעות הסוג הזה של השאילה. אפתח בשאילה לקסיקלית.

²²¹ בחיפוש בגוגל מצאתי 200,000 צירופים כאלה.

²²² שקד 1976, עמ' 256. נאמר בהקשר של יצירות עגנון.

²²³ אבן-זהר 1986, עמ' 16

²²⁴ ראו סעיף 2.3.4

4. שאילה לקסיקלית

4.1. שאלות המחקר

הפרק הזה עוסק באחת הדרכים של השפעת הרוסית על הלקסיקון של גנסין – שאילה לקסיקלית. מטרת המחקר בקטגוריה הזאת הן:

- א. אפיון דרכו של גנסין בשאילה לקסיקלית;
- ב. אפיון החוסרים שממלא גנסין באמצעות שאילה לקסיקלית.

באופן ממוקד יותר אבקש לענות על השאלות הבאות:

- מה היקף השאילה הלקסיקלית מרוסית?
- מה מידת החפיפה בין המילים שניתן להגדיר כשאילה מרוסית לבין מילים בינלאומיות?
- האם נמנע גנסין ממילים רוסיות שאינן בינלאומיות?
- האם קיים הבדל בין הספרות לבין כתיבה אחרת של גנסין בדרכו בעניין זה?
- האם ניתן להצביע על המכנה המשותף בין המילים השאלות מבחינת קטגוריות שונות, למשל, חלקי דיבור, שדות סמנטיים ועוד?
- אילו חוסרים בלשון מילא גנסין באמצעות מילים שאולות?
- האם מילוי החוסרים בשאילת מילים נובע מהעדר חלופה מוחלט?
- האם זוהי דרכו העיקרית במילוי החוסרים האלה?

בסעיף הבא אתיחס לשאילה לקסיקלית בספרות בתקופת התחייה. לאחר מכן אקדיש סעיף למתודולוגיה במחקר שלי – אגדיר מהי השאילה הלקסיקלית מרוסית ומה שיטת העבודה בזיהויה. בסעיפים הבאים יוצגו מסקנות המחקר ובסוף הפרק יוצג סיכום בנוגע לדרך הזאת של השפעת הרוסית.

4.2. שאילות לקסיקליות בתקופת התחייה

כאמור בסעיף 2.2, גנסין יצר בתקופה שבה התחוללו תמורות בלשון הכתובה וחלה תפנית לקראת היווצרות הפרוזה המודרנית. העברית לא נשאה אז באחריות לתקשורת היומיומית או לעניינים רשמיים. תחומי חיים כמו טבע, מדינה, טכנולוגיה, מדע לא היו קיימים בה.²²⁵ חסרו מילים שיכולות להביע את הצרכים הסמנטיים של דוברי שפות אחרות. הרשב מתאר את החסר הלשוני בריאליה ואת דרכם של משתמשי העברית בהשלמתו.

²²⁵ הרשב 2008, עמ' 128 – 132.

[...] חסרו בלשון העברית מילים בסיסיות ופשוטות ביותר בתחומי-חיים רבים – לא רק בתחומים שעצם קיומם הוא חידוש של העולם המודרני, אלא גם באלה הנוגעים לבית ולסביבתו. [...] בתרבותם העממית היהודים לא שמו לב לטבע הקונקרטי שסביבם, ובשעת הדחק השתמשו במילים מלשונות אחרות. [...] אפילו במחצית השנייה של המאה ה-19 עדיין נזקקו מילונים עבריים להגדרה "מין עץ" ו"מין ציפור" בכואם לתרגם משפות אחרות לעברית את שמות העצם והציפורים השכיחים ביותר. לרוב, משהתעורר הצורך במונח מסוג זה, שובצו שמות זרים בתוך הטקסט העברי.²²⁶

לפני שנאפיין את דרכו של גנסיין בשאילה לקסיקלית, חשוב לברר מה היה מנהגם של סופרי התחייה בנושא הזה, באיזו מידה נזקקו לשאילה לקסיקלית כדי למלא את החסר. אציג התייחסות לנושא של הבלשן העברי עוזי אורנן ושל חוקר התרבות איתמר אבן-זהר המציגים תמונות שונות. אורנן כותב שבתקופת התחייה ניכרות היטב שתי גישות נוגדות בשאלת השימוש במילים לועזיות. בן יהודה וחבריו מיעטו ככל האפשר להשתמש במילים לועזיות, אבל כבר בכתביהם של אנשי העלייה השנייה מ-1905 ואילך נמצאות מילים לועזיות בשפע רב, וניכר שהכותבים אינם מהססים כלל להשתמש במילה לועזית בחיבוריהם העבריים. הוא מציין שגם הסופרים שכתבו בחוץ לארץ בעשרת השנים האחרונות של המאה ה-19 לא הדירו הנאה ממילים לועזיות. הם הביאו מילים לועזיות מודרניות, ובייחוד מילים הנחשבות בינלאומיות. אורנן מסביר את דרכם של חלק מהסופרים בתקופת התחייה להשתמש במילים שאולות כנובעות ממספר גורמים. גורם עיקרי הוא השפעת הרוסית, שבסוף תקופת ההשכלה ובייחוד לקראת סוף המאה ה-19 נהייתה לרבים מהם לשפה העיקרית שלמדו כאשר נב להשכלה. הרוסית, שלא כגרמנית, משופעת במילים שמקורן אינו רוסי. היהודים למדו מהרוסית את דרכיה ולא ראו בעיה במנהג לקלוט ללא קושי כל מילה משפה אחרת. הגורם השני הוא שינוי שחל ביחס לרבדים השונים של הלשון ובעמדה שבה החזיקו ראשוני המשכילים שלשון המקרא בלבד ראוייה להינשא על נס. פתיחת השער לרובדי לשון אחרים גרמה לקבל את דרכם של חז"ל בקליטת המילים החדשות. אורנן מניח גם שהמתירנות בשילוב מילים זרות בעברית הושפעה מהרעיונות הסוציאליסטיים הפופולאריים בקרב היהודים ברוסיה - טשטוש הגבולות בין העמים וחיזוק האחדות בין בני האדם.²²⁷

עמדה שונה מציג אבן-זהר. הוא טוען שסופרי התחייה וביניהם גנסיין, לא העניקו חשיבות לדיוק בדנוטציה,²²⁸ וגם שלא נהגו להשתמש במילים שאולות בספרות יפה. להלן התייחסותו לסוגיית הדיוק בדנוטציה:

²²⁶ הרשב 2008, עמ' 98.

²²⁷ אורנן 2013, עמ' 90 – 91.

²²⁸ הדנוטציה של מילה היא המשמעות הבסיסית שלה. לעומתה הקונוטציה היא תוספת של משמעות המציינת גוונים ריגושיים הנלווים למשמעות הבסיסית. מילים נרדפות בעלות דנוטציה זהה יכולים להיבדל מבחינת הקונוטציה שלהן. (מלניק ובוטוויניק 2017, עמ' 232).

על השאלה מה היה יחס בני דורם של ביאליק, טשרניחובסקי, ברנר וגנסין לדנוטציה איננו יכולים לענות בשלב זה של המחקר אלא בהכללה ובהיסוס. בכל אופן אין לי ספק לגבי עדיפותו של הקונטקסט הכללי ותחום ה"קונטאציות" בלשון הספרות העברית – אפילו בתקופה הארץ-ישראלית – על-פני הדנוטציה המובחנת והמדויקת. יתר על כן, הייתי נוטה לטעון, שבמידה רבה סילקו הסופרים העבריים ריאליה אם לא היה בכוחה של הלשון לתאר אותה באמצעה, ואולי מלכתחילה לא כללה תפיסת הספרות שלהם זיקה לתיאור ריאליה. מפתיע עד כמה עשרות רבות של עמודי פרוזה של ביאליק, ברנר או גנסין מעלים בעיות דנוטאטיביות מועטות יחסית [...] ²²⁹.

שאלה לקסיקלית, לדעתו, אפיינה רק סוגות מסוימות כמו סאטירה. ²³⁰ בנוגע לגנסין הוא אומר שהוא הסתפק בדנוטציה רחבה ולא שאף לדיוק ומדגים באמצעות המילה 'סופגניות' מהנובלה 'בטרם':

ייתכן שגנסין, המאופק יחסית בתיאורי ריאליה כשארין הם חשובים לו במיוחד "מסתכן" בשימוש במלה "סופגניות", אף על פי שיש לו האופציה לותר עליה או להשתמש בכל מלה שהיא במקומה, מפני שהוא מניח, כנראה, את זיהויו של הדנוטאטום על-ידי הקורא על סמך ניסיונו של זה במאכלים רווחים. ²³¹

ממצאי המחקר שאציג בהמשך סותרים את הטענה של אבן-זהר על דרכם של סופרי התחייה ושל גנסין בפרט ועולים בקנה אחד עם טענתו של אורנן – גנסין מדייק בדנוטציה והשאלה הלקסיקלית היא דרכו העיקרית בעניין זה. בנוגע למילה 'סופגניות' זוהי דוגמה לא מייצגת, לדעתי. הסצנה שבה היא מופיעה מזכירה סצנה מיתית של אודיסאוס וקליפסו בעזיבתו את האי. בנובלה 'מטרוניתא', בעלת הבית הרוסייה והמאהבת של אוריאל, מגישה לו "בבוקר – נשיקות וביצים וחלב וסופגניות, ובלילה – נשיקות וביצים וחלב וסופגניות." ²³² אך אוריאל מחליט לצאת למסע לחבריו ולמשפחתו. 'מטרוניתא' מנסה להחזיק בו, אך אינה מצליחה ושרה שיר. הקבלות לסצנה המיתית רבות: אישה זרה מחזיקה גבר בתענוגות, אבל הוא מואס בה ועוזב למולדתו, בצער רב וביגון היא נפרדת ממנו. אפילו הזמר בסוף הוא בהתאם לסיפור המיתי. אין פה חשיבות לדיוק בריאליה ובדיוק בסוג המאכל. ממצאי המחקר יראו שגנסין בחר במילים שאולות לייצוג הריאליה והנוף התרבותי. בסעיף הבא אציג את שיטת העבודה בזיהוי השאלות הלקסיקליות מרוסית.

4.3. שיטת העבודה: האם המילה נשאלה מרוסית?

כאמור בסעיף 2.4, שאלה לקסיקלית בעברית היא שאלת מילים או ביטויים משפה זרה, כשהמילה הזרה משמשת בהקשר עברי לפעמים אגב התאמה פונטית או מורפולוגית. כשהמילה השאלה היא מילה רוסית

²²⁹ אבן-זהר 1976, עמ' 3. ההדגשה - ו"א.

²³⁰ אבן-זהר 1976, עמ' 4.

²³¹ אבן-זהר 1976, עמ' 4. ההדגשה – ו.א. חשוב לציין שהמאמר של אבן-זהר מבוסס על דוגמה אחרת. הדוגמה המרכזית להימנעות משאלה לקסיקלית היא השימוש של טשרניחובסקי במילה 'לביבות' חסרת דנוטציה מובחנת.

²³² גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 70.

מקורית אין קושי בקביעת מקור השאילה. אבל המילים המשמשות ברוסית יכולות להיות שאולות לרוסית ממקורות שונים, למשל, יוונית - 'ביבליותקה', 'מלודיה', 'לטינית - 'גנרל', 'דוקטור', צרפתית - 'ד'אקט', 'בלוזה' או תורכית - 'באשליק', 'ירמולקה'. בנוסף לכך הן יכולות לשמש גם בשפות אחרות, למשל, המילה 'בלוזה' היא מילה השאולה לרוסית מצרפתית ומשמשת גם בגרמנית. כיצד ניתן לקבוע בנוגע למילה בינלאומית אם מקור השאילה הוא רוסית או שפה אחרת? ברוב המקרים קשה ולפעמים בלתי אפשרי לעשות זאת. כפי שהגדיר הרשב את המילים הבינלאומיות בתקופת התחייה, "מילה בינלאומית היא בינלאומית גם ברוסית - ולא מילה רוסית או גרמנית גרידא.²³³ הרוסית עשירה בשאליות משפות זרות. גם היידיש צמחה במהירות במאה העשרים וקלטה מאות מושגים, מילים ודרכי הבעה מלשונות אירופה.²³⁴ ואם במקרים מסוימים, כמו במקרה של מילים המשמשות בנוסף לרוסית רק בתורכית או בצרפתית, אפשר להניח ברמה גבוהה של ודאות שהמילה נשאלה מרוסית, כשמדובר במילים המשמשות בגרמנית וביידיש וצורתן זהה ברוסית ובשפות האלה, בלתי אפשרי לקבוע את מקור השאילה, שכן גנסיין שלט היטב בשפות האלה. בשל בעייתיות בהבחנה של השאילה הלקסיקלית מרוסית, אשתמש בהגדרה הרחבה ביותר - לקבוצה זו אשייך כל מילה שאינה פסולה מלהיות שאילה מרוסית. אציג את שיטת העבודה בזיהוי מילים שישויכו לקבוצת השאילה הלקסיקלית מרוסית לפי ההגדרה הרחבה הזאת ואדגים אותה. לזיהוי השאליות מרוסית כשהמילה אינה רוסית מקורית, ערכתי מספר מבחנים. שניים הראשונים הם תנאים הכרחיים להנחה שהמילה נשאלה מרוסית:

- א. **מבחן השימוש ברוסית בתקופתו של גנסיין** - לבדיקת השימוש ברוסית בתקופתו של גנסיין השתמשתי במילון הרוסית של פריאוברז'נסקי שיצא לאור בשנים 1910 - 1913.
- ב. **הוותק בעברית מאז תחילת ההשפעה הרוסית** - אם המילה שימשה בתקופה שקדמה להשפעת הרוסית (שלהי המאה ה-19),²³⁵ לא נניח השפעה רוסית. לבדיקה השתמשתי בעיקר ב'מילון ההיסטורי - מאגרים', הכולל נכון להיום מקורות מחתימת המקרא ועד שנות השלושים של המאה העשרים.

כדי לבדוק את ההנחה הפעלתי את המבחנים הבאים:

- א. **מבחן הצורה** - הצורה היא על דרך הרוסית ולא על דרך השפות האחרות שבהם היא משמשת.

²³³ הרשב 2008, עמ' 218.

²³⁴ הרוסית הושפעה בתקופה הקדומה של התפתחותה מיוונית ומתורכית, מהמאה ה-18 בולטת השפעה של גרמנית והולנדית ושל צרפתית (הלשון הרוסית - אנציקלופדיה, עמ' 444. ראו גם את המאמר של May Smith על ההשפעה הצרפתית כשפת תרבות גבוהה על לשון הספרות הרוסית בתקופת המאה ה-18. (Smith 2006) על ההתפתחות המסחררת של הרוסית והיידיש וקליטת מילים זרות ראו גם את הרשב 2008, עמ' 140.

²³⁵ ניר 1989, עמ' 6 וראו גם סעיף 2.2.

ב. הופעת המילה בצירוף שהוא תרגום שאילה מרוסית - אם כל הצירוף הוא תרגום שאילה מרוסית, סביר יותר שגם המילה הזרה המופיעה בו נשאלה מרוסית להבעת התוכן של הביטוי המתורגם. המילה חשובה כדי להעביר את התוכן של הביטוי ואולי גם את הקונוטציה שלו.

ג. השתייכות המילה למושגים המציינים את הריאליה והנוף התרבותי של האימפריה הרוסית – מבחן זה יכול להיות חיזוק נוסף להנחה שהרוסית היא מקור השאילה אם המילה משמשת ברוסית ובשפות שבהם גנסיין לא השתמש באופן פעיל. אבל במקרה של התנגשות בין מבחן הצורה לבין המבחן של השתייכות לריאליה של המקום מכריע מבחן הצורה. זאת אומרת, אם צורת המילה היא על פי הגרמנית או היידיש, שפות שבהן גנסיין שלט היטב, נניח כאן שמקור השאילה הוא השפות האלה ולא הרוסית.

אדגים את שיטת העבודה בנוגע למילים העומדות בשני התנאים הכרחיים ואתיחס לסיוע של המבחנים האחרים. למשל, המילים 'גימנאזיום' ו'גימנאזיסט' שייכות לריאליה של האימפריה הרוסית, אבל על פי מבחן הצורה המילה 'גימנאזיסט' תיכלל בשאילה מרוסית ואילו 'גימנאזיום' לא תיכלל. המילה 'גימנאזיסט',²³⁶ תלמיד מן המניין בגימנסיה, לפי המילון ההיסטורי משמשת בספרות העברית לפני גנסיין רק פעם אחת – אצל משה לייב ליליינבלום,²³⁷ סופר ומשכיל יהודי שחי באימפריה הרוסית וכתב בעברית, ביידיש וברוסית. המילה הרוסית ГИМНАЗИСТ מבוססת על gimnasion היוונית, והחיבור של הבסיס היווני והסופית ИСТ התרחש ברוסית.²³⁸ במקרה זה מבחן הצורה מכריע לטובת הרוסית כמקור שאילה. נוסף לכך את השתייכות המילה לריאליה של המקום – תיאור המעמד שהיה קיים באימפריה הרוסית. זהו מקרה מובהק של שאילה מרוסית. לעומת המילה 'גימנאזיסט' המילה 'גימנאזיום',²³⁹ מוסד המכין ללימודים אקדמיים, לא תיכלל בשאילה מרוסית אף על פי שהיא מייצגת ריאליה רוסית כי צורתה אינה רוסית. המילה ГИМНАЗИЯ מבוססת, כאמור, על gimnasion היוונית כשהסיומת מותאמת לפונולוגיה הרוסית. המילה העברית מבוססת על המילה הלטינית gymnasium שהתפתחה מהמילה היוונית. דרכו של גנסיין נובעת, כנראה, מהעובדה שהמילה בצורתה הלטינית כבר שימשה בעברית בתקופתו שימוש רחב. במילון ההיסטורי נמצאה היקרות הראשונה של 'גימנאזיום' בשנת 1835, ומאז עד פרסום 'הצדה' (1905) ישנן חמישים ושתיים היקרות של צורה זו לצד שלוש היקרות בלבד של 'גימנזיען' על פי היוונית. מעניין שההיקרות הראשונה של המילה 'גימנסיה' על פי

²³⁶ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 8: "[...] וראה את אִיֶדָה, הַגִּימְנָאזִיסְטָה החיבורה, המכינה תמיד את שיעוריה בהתמדה, ואת מאניה, אחותה הבכירה ממנה, הַאֶקְסִטְרְנָה המלאה אשר היתה באה ויוצאה לרגעים ומחפשת דבר-מה אגב איזו נהימת-זימרה מקוטעה, ואת רוזה לא מצא שם [...]". ההדגשה שלי – ו.א.

²³⁷ משה לייב ליליינבלום, 'חטאת נעורים' (1876) – על פי המילון ההיסטורי.

²³⁸ מילון צ'ורדינובה, הערכים ГИМНАЗИЯ ו-ГИМНАЗИСТ.

²³⁹ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 9: "[...] ושמע את פטפוטיה של רוזה, אשר פיטפטה על כרמל זה, שהיה אוהב מאוד את אידה תלמידתו, הילדה הקטנה, שהיה מתקינה אז להכניסה אל הַגִּימְנָאזִיּוֹם [...]". ההדגשה שלי – ו.א. וגם עמ' 11,

צורתה הרוסית היא דווקא אצל גנסין, ואף משנת 1900,²⁴⁰ חמש שנים לפני פרסום 'הצדה' וכך הוא נוהג גם בקובץ 'צללי החיים' שגם הוא קדם ל'הצדה', אבל ב'הצדה' הוא בוחר ב'גימנאזיום' הנהוגה בספרות עברית אשר בנויה על דרך הלטינית,²⁴¹ לכן היא לא תיכלל במילים השאולות מרוסית. דוגמה נוספת למילה שתיפסל על פי מבחן הצורה היא 'ציטט',²⁴² מובאה. המילה קרובה למילה הרוסית цитата השאולה מלטינית – citatum. אך צורתה בעברית שונה מהצורה ברוסית המסתיימת בתנועה [a] אלא מופיעה בצורה המשמשת בגרמנית וביידיש – zitat.²⁴³ לפי המילון ההיסטורי, המילים 'ציטט' וגם 'ציטטה' לא שימשו לפני גנסין, ואחרי גנסין בא ברנר והם היחידים שהשתמשו במילים אלו עד שנות השלושים.²⁴⁴ ייתכן שהרוסית השפיעה בעקיפין על הבחירה של גנסין, אבל בשל צורתה הגרמנית-יידית היא לא תוגדר כשאילה מרוסית. לא כל המקרים מובהקים כמו שלוש הדוגמאות שהבאתי לעיל. למשל, המילה 'פוסטה',²⁴⁵ דואר, תיכלל כשאילה מרוסית על פי מבחן הצורה, אבל התמונה אינה חד-משמעית. גם כאן שימוש של גנסין הוא חלוצי על פי המילון ההיסטורי וגם כאן בא אחריו ברנר. המילה הרוסית почта שאולה מפולנית poczta, ולשם הגיעה מאיטלקית posta, אשר שאלה אותה מלטינית positus.²⁴⁶ ההבדל בין הצורה ברוסית לצורה בעברית הוא העיצור ס' [s] בעברית מול צ' [tʃ] ברוסית.²⁴⁷ בגרמנית המילה היא post,²⁴⁸ זאת אומרת, המילה העברית מתאימה למילה הגרמנית מבחינת העיצור, אבל לא מבנית צורת המילה המסתיימת בעברית כרוסית בתנועה. המילה ביידיש היא 'פאָטשט', זאת אומרת הצורה העברית אינה מחקה אותה לא מבחינת העיצור ולא מבחינת הסופית. האפשרות של שאילה ישירה מאיטלקית אינה סבירה בהתחשב ברקע של גנסין. ההתלבטות יכולה להיות בין שתי אפשרויות. האפשרות הראשונה היא שאילה מגרמנית הדומה יותר מבחינת העיצור – ס ולא צ' והוספת צורן סופי שהוא לא רק רוסי אלא גם עברי. האפשרות השנייה היא שאילה מרוסית עם התאמה פונולוגית לעברית של העיצור צ'. אפשר להניח גם השפעה משולבת של שני הגורמים, מה גם שגנסין עצמו

²⁴⁰ בספר 'שתי רעיות', 1900: "והגימנזיסטים בני המחלקות השלישית והרביעית, שהיו פוגשים אותם יום יום על דרכם אל הגימנזיה ובחזירתם משם, היו רגילים להעיר[...]". ההדגשה שלי – ו.א.

²⁴¹ מעניין שאחר כך מתרחב השימוש במילה גימנסיה / גימנזיה, כנראה בעקבות ייסוד הגימנסיה העברית "הרצליה" שהוקמה ב-1905 ביפו.

²⁴² גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 9: "באותו קיץ היה הולך ונדפס באחד-העיתונים העבריים מאמרו הגדול על הספרות היפה העברית עם שפעת ציטטים ממחברים שונים." – ההדגשה שלי – ו.א.

²⁴³ מילון גרמנית קלוגה, הערך zitat, מילון יידיש-עברית צאנין – הערך 'ציטאט'.
²⁴⁴ יש לציין שלצד 'ציטט' ברנר השתמש גם במילה 'ציטטה' בצורתה הרוסית – המילון ההיסטורי.

²⁴⁵ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 26: "כל היום ההוא הרגיש חגור את עצמו, כמו שהיה מרגיש בכל פעם, בשעה שהיה יושב אצל רוזה ובינתיים היו מביאים לה מכתב מאת הפוסטה, והיא היתה מתחילה קוראה אותו בפני עצמה ונותנת אותו בצלחתה לאתר הקריאה בלי אומר." וגם עמ' 27. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁴⁶ מילון פסמר, הערך почта.

²⁴⁷ סימון ההגייה על פי IPA – האלפבית הפונטי הבינלאומי.

²⁴⁸ מילון גרמנית קלוגה, הערך post, n3.

במכתביו משתמש בשתי האפשרויות - ברוב המקרים במילה 'פוסטה' אבל גם במילה 'פוסט'.²⁴⁹ אני מניחה שהתאמת העיצור הוא שינוי מינורי יותר מאשר התאמת הצורה, אבל אין זה חד-משמעי במקרה של סופית המשמשת גם בעברית, מה גם שגנסיין מצמיד אותה לפעמים בלי לחקות מבנה מורפולוגי בשפה אחרת.²⁵⁰ במקרה זה שיוך המילה לריאליה של האימפריה הרוסית מחזק את האפשרות שהרוסית היא מקור השאילה. בכל מקרה לא ניתן לפסול את ההנחה שהרוסית היא מקור השאילה ולכן המילה תיכלל ברשימה.²⁵¹ התלבטות דומה מתעוררת בנוגע למילה 'בלוזה',²⁵² חולצה. המילה הרוסית *блуза* נשאלה לרוסית מהמילה הצרפתית *blouse*.²⁵³ ברוסית המילה מסתיימת בתנועה [a], ובצרפתית המילה נהגית ללא תנועה בסוף המילה. המילה משמשת גם בגרמנית - *blouse*, ובגרמנית התנועה בסוף נהגית כ-[e]. לפי המילון ההיסטורי גנסיין הוא הראשון שהשתמש במילה 'בלוזה' ואחריו בא ברנר. כל עשר ההיקרויות של המילה 'בלוזה' / 'בלוסה' הן מיצירותיהם.²⁵⁴ אומנם אפשר להניח כאן גם שאילה דרך הגרמנית, אך הצורן 'ה-' נדיר יחסית בעברית (למעט צורות בינוני). בנוסף לכך נראה סביר יותר שבתיאור לבוש בחורה החיה באימפריה הרוסית, בחר גנסיין במילה הרוסית, ובכל מקרה, כמו בדוגמה הקודמת, הרוסית כמקור השאילה אינה פסולה. מקרה מעניין במיוחד הוא המילה 'קומודה',²⁵⁵ שידה, ארון נמוך לבגדים. המילה מסתיימת בתנועה כמו המילה 'בלוזה'. אבל לעומת המילה הרוסית - *блуда*, המסתיימת בתנועה a ברוסית, המילה הרוסית *комод* מסתיימת בעיצור וללא צורן סופי, והיא שאולה מצרפתית *commode* ישירות או בתיווך גרמנית *komode*.²⁵⁶ המילה הצרפתית נהגית ללא תנועה בסוף ואילו המילה הגרמנית בתנועה [e]. הצורן 'ה-' במילה 'קומודה' תיאורטית יכול לסמן תנועה [a] או [e] שאינן על דרך המילה ברוסית או בצרפתית. אפשר

²⁴⁹ גנסיין, מכתבים 1914: פוסטה - מכתב 19, לביכובסקי, 25 באפריל, וילנה, עמ' 46; מכתב 39, לי. פיכמן, 15 פברואר, 1909, פצ'פ, עמ' 60, מכתב 51, למנחם גנסן, 28 אפריל, 1912, פצ'פ, עמ' 70. פוסט - מכתב 1, לש' ביחובסקי, פאטשעפ, י"א אוגוסט, 1898, עמ' 22.

²⁵⁰ למשל, המילה 'ספינה' מהמילה הרוסית *сѣбѣ* ללא תנועה בסוף. ראו בהמשך את הדיון במילה 'קומודה', אשר בה הצורן -ה לא בהתאם לשפות אחרות, אלא כנראה כסוג של עברות - הוספת הצורן המשמש בעברית.

²⁵¹ דוגמה נוספת לסיוע מבחן הצורה עם הסופית ה היא המילה 'פאפירוסה'. בצורה הזאת (עם א' או בלי') נוהגים להשתמש גנסיין וברנר (לפי המילון ההיסטורי) עם התנועה a כדרך הרוסית, לעומתו ביאליק משתמש בצורה 'פפירוס' ללא a בסוף ('סוחר', 1903) על דרך הפולנית שממנה הרוסית שאלה את המילה (פרסמר, הערך *папироса*).

²⁵² גנסיין, 'הצדה', עמ' 18: " חגזר היה מביט אל פניה, שהיו באותה שעה כאילו חוצצים הם את רשותה שלה היחידה, ואל כתפותיה המלאות והיפות עם הבלוזה, של באטיסט הרפה, הלוטפת את גבה הקורא, והיה מבקש לו תואנה לבוא עמה בדברים [...]". ההדגשה שלי - ו.א.

²⁵³ מילון פסמר, הערך *блуза*.

²⁵⁴ אזכיר שהמילון ההיסטורי כולל יצירות עד שנת 1933.

²⁵⁵ גנסיין, 'הצדה', עמ' 14: "והיה מסתכל בפני רוזה הטהורים והנאצלים ולא היה מוצא בהם לכאורה כלום, אלא שהיה בטוח משום מה, כי יש שעיניה מזכירות לו רגע אחד את החתול האפור אשר לו, הרובץ תמיד על הקומודה האדומה אשר בחדרו." ההדגשה שלי - ו.א.

²⁵⁶ מילון פסמר, הערך *комод*.

להניח כאן השפעה גרמנית בהנחה שההגייה היא [e] בסוף, אבל כאמור הצורך 'ה' נדיר יחסית בעברית, במיוחד במילים שאולות. על פי המילון ההיסטורי, לפני גנסין רק משה לייב ליליינבלום השתמש במילה שאולה זו ובשתי ההיקרויות היא מופיעה בסוגריים לצד המילה העברית: 'ארגז' או 'תיבה'. אבל אצל ליליינבלום צורתה היא צורה רוסית ללא תנועה בסוף – 'קומוד'. את התנועה בסוף המילה 'קומודה' ניתן להשוות לדרכו של גנסין במילים שאולות אחרות כשברוסית הן משמשות ללא תנועה בסוף ואצל גנסין נוספת אות ה' המעידה על תנועה. בנובלה 'בטרם' אפשר להצביע על המילים הבאות: 'שוקולאדה' - шоколад,²⁵⁷ 'אדרסה' - адрес,²⁵⁸ 'פינצטה' – пинцет,²⁵⁹ 'ספינה' – сафьян,²⁶⁰ ובכל המילים האלה יידיש אינה מקור ההשפעה הזאת.²⁶¹ בגרמנית משמשות המילים Schokolade, adresse, pinzette,²⁶² עם תנועה [e] בסוף והמילה сафьян היא מילה השאולה לרוסית מתורכית והיא אינה משמשת בגרמנית,²⁶³ זאת אומרת, אי אפשר להניח שיש כאן שפה אחרת שממנה מועתק הצורך הסופי –ה. השאלה היא האם לראות במילה 'קומודה' והדומות לה, המשמשות בגרמנית שאילה מגרמנית עם תנועה [e] בסוף או שיש להגות את התנועה כ-[a] ולראות כאן העברת הצורה לנקבה, מין עברות המילה באמצעות הצורך המשמש בעברית כפי שזה קורה במילה 'ספינה'. אין לי תשובה חד-משמעית לשאלה זו. מקרה זה הוא גבולי. מבחן הצורה מעיד לכאורה לטובת הגרמנית אבל יש להניח שהסיבה לשימוש במילה 'קומודה' בנובלה של גנסין היא שאיפה לתיאור מדויק של הסביבה והוא משתמש במילה הנהוגה ברוסית לשידה מסוג זה, בנוסף לכך הצורך הסופי - ה, הולם יותר את העברית מאשר הצורך -ה. כללתי את המילה בשאלות מרוסית, כי לא ניתן לפסול את האפשרות של השאילה מרוסית.

עד כה הצגתי מקרים מובהקים שבהם הכריע מבחן הצורה וכן מקרים של התלבטות. במקרים של התלבטות מבחן ההשתייכות לריאליה חיזק את ההנחה שהשאילה מרוסית. בדוגמה הבאה אציג מבחן נוסף - הופעת

²⁵⁷גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 75.

²⁵⁸גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 76.

²⁵⁹גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 85.

²⁶⁰גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 147.

²⁶¹אדרעס, שאַקאַלאַד, פינצעט – מילון צאנין יידיש-עברית.

²⁶²על פי מילון גרמנית קלוגה. המילה шоколад נשאלה לרוסית מגרמנית (ולגרמנית מספרדית) – מילון פסמר, הערך шоколад, המילים пинцет ו-адрес נכנסו לרוסית דרך הצרפתית: pinzette, adresse, אשר בה לא נהגות תנועות בסוף - מילון פסמר, הערך адрес, מילון ציגננוק, הערך пенснe ובתוכו דיון גם במילה пинцет. (במילון פסמר אין ערך пинцет).

²⁶³מיון פסמר, הערך сафьян.

המילה בצירוף שהוא תרגום שאילה מרוסית. המילה 'ברונט',²⁶⁴ גבר בעל שער כהה, משמשת בצורה הזוהי לרוסית *брюнет* ולצרפתית שממנה הרוסית שאלה אותה *brunet*,²⁶⁵ ושונה מהגרמנית *brunette*. קודם כול, בהתלבטות בין רוסית לצרפתית סביר להניח שעבור גנסין הרוסית שבה שלט היטב הייתה המקור השאילה. בהנחה הזאת תומך שיקול נוסף – המילה 'ברונט' מופיעה בצירוף 'ברונט גבוה' המקביל מילולית לצירוף ברוסית *высокий брюнет*. ברוסית, לעומת הצרפתית, לצירוף זה יש קונוטציה של גבר מושך, שימוש המתאים להקשר שבו הוא מופיע – במסירת דברי חנה, המתוארת כבחורה גסה ו'זולה'.²⁶⁶ נראה שגנסין אימץ את המילה 'ברונט' יחד עם תרגום הביטוי 'ברונט גבוה'.

חשוב לציין בנוגע למילים בינלאומיות, שלצד המקרים שבהם ניתן לקבוע שהשאילה מרוסית (גימנזיאסט) או לפסול זאת (גימנזיאום, ציטט) וכן לצד מקרי התלבטות שלגביהם יש סבירות גבוהה שהרוסית היא מקור השאילה, יש גם מילים שלגביהן מבחן הצורה או מבחן ההשתייכות לביטוי אינם יכולים לסייע. למשל, המילה 'דוקטור'.²⁶⁷ המילה הרוסית *доктор* מקורה בלטינית *doctor* והיא הגיעה לרוסית בתיווך פולנית או גרמנית *doktor*.²⁶⁸ גם בידיש אותה צורה - 'דאָקטאָר' / 'דאקטער'. גם בנוגע למילה 'פידו'אק',²⁶⁹ הזוהי בצורתה לרוסית *пиджак* ולידיש 'פידזשאק' (לצד רעקל) וגם בנוגע למילה 'פאלטו',²⁷⁰ הזוהי למילה *пальто* ברוסית ולמילה 'פאלטא' (לצד 'מאנטל') בידיש, לא ניתן לקבוע אם מדובר בהשפעה של יידיש או של רוסית. במקרים כאלה כללתי את המילים בשאילות מרוסית על פי ההגדרה הרחבה.

---

²⁶⁴ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 28: "חגזר שב עם הנערות על עקביו, וחנה היליר סיפרה להם, כי היא זוכרת את כרמל היטב – ברונט גבוה, והשמיעה את דעתה עליו, כי הוא אדם מוזר במקצת, אבל, ניכר, פיקח. אחרי כן דיברו כולם וצחקו והתלוצצו, עד שנפרדה רוזה מעליהם, והיליר לא סירבה הרבה להזמנתו של חגזר ותסר עמו אל ביתו." ההדגשה שלי – ו.א.

²⁶⁵ מילון פסמר, הערך *брюнет*.

²⁶⁶ על סמך תחושת הדובר שלי בתור דוברת רוסית שפת אם ועל סמך בדיקה עם דוברי צרפתית אחדים. לקונוטציה הזאת של הצירוף מפנה את תשומת לב הקוראים גם מירון בהערותיו לנובלה 'הצדה' ללא ציון מקור הקונוטציה: "תיאורו של כרמל בצורה זו בפי חנה הילר מבליט את כוח המשיכה הגברי שלו, כשם שהוא מבליט את תכונתה הנקבית הזולה שלה", גנסין 2011, עמ' 398, בביאור לעמוד 28.

²⁶⁷ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 33: "והוא היה יושב כל העת ואוחז בידו עיתון אחד גדול ומסתכל במודעה רבה של איזה דוקטור מווילנה.", וגם עמ' 34. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁶⁸ מילון פסמר, הערך *доктор*.

²⁶⁹ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 10: "חגזר היה קם באותה שעה ומפשיל את ידיו לאחוריו אל תחת חוצני הפידו'אק שלו, ומציע צעד אחר צעד על פני מדרגות המרכבים הרכים, ונהנה מכל חריקת נעל, שהיתה נספגת בתוך האטון, ומסיח את דעתו מזה." וגם עמ' 16. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁷⁰ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 26: "אז לקח את ידה האחת ויאמר לתתה בצלחת הפאלטו שלו; אלא שהיתה הצלחת צרה מהכיל גם את כפה וגם את כפו יחד והיתה זו שלו אוחת בקצה שרוולה." ההדגשה שלי – ו.א.

עד כאן הצגתי את המתודה בשיוך של המילים הבינלאומיות לקבוצת המילים השאלות דרך הרוסית. בסעיפים הבאים אציג את הממצאים ואת המסקנות בנוגע לשאילה הלקסיקלית מרוסית.

4.4. היקף התופעה של מילים שאולות מרוסית ומקומן בהקשר רחב של מילים בינלאומיות

חלק מהשאלות ששאלתי בנוגע לדרכו של גנסיך בשאילה לקסיקלית מרוסית (ראו את ההגדרה בסעיף הקודם – 4.3) קשורות לניתוח של הקטגוריה הזאת מבחינת היקפה בכלל ובהקשר רחב יותר של מילים שאולות בינלאומיות (ראו את ההגדרה בסעיף 2.4). השאלות בתחום זה הן:

- מה היקף השאילה הלקסיקלית מרוסית?
- מה מידת החפיפה בין המילים שניתן להגדיר כשאילה מרוסית לבין מילים בינלאומיות?
- האם נמנע גנסיך ממילים רוסיות שאינן בינלאומיות?
- האם קיים הבדל בין הספרות לבין כתיבה אחרת של גנסיך בדרכו בעניין זה?

להלן הממצאים והמסקנות.

- א. בכל הטקסט של הנובלה 'הצדה' (27 עמודים) מופיעות 31 מילים בינלאומיות.
- ב. מתוך 31 מילים בינלאומיות 28 הן שאילות מרוסית על פי ההגדרה הרחבה.²⁷¹ זאת אומרת, רק 3 מילים אינן נכנסות לקטגוריה של שאילה מרוסית והן: 'ציטט', 'גימנזיום', 'ו'קלויז', ואף ביניהן ל-2 מהן (גימנזיום, ציטט) יש יסוד משותף עם המילה הרוסית.
- ג. מתוך 28 מילים המוגדרות כשאילה מרוסית רק אחת היא רוסית מקורית – 'סאמובאר',²⁷² וגם אותה ניתן להגדיר כבינלאומית, כי היא מוכרת בשפות אחרות כמסמנת מיחם האופייני להוואי הרוסי.
- ד. המילים שמקבילתן קיימת ברוסית ברוב המכריע של המקרים צורתן על פי הצורה הרוסית (למשל, כוללים את הצורן הסופי -ה). יוצאים מכלל זה 3 מילים: 'ציטט' ו'גימנזיום' שבגלל מבחן הצורה לא הוגדרו כשאילה מרוסית ו'קומודה' שלא נפסלה כשאילה מרוסית, כי קיימת אפשרות שנוסף צורן -ה, הקיים גם ברוסית וגם בעברית כצורן, אבל לא קיים ברוסית במילה ספציפית זו.

להלן המסקנות:

---

²⁷¹ על פי גנסיך 2011, הנובלה 'הצדה', עמ' 7 - 34

²⁷² מילה רוסית נוספת היא 'סווליצה' – זהו הכינוי המקובל לחדר קטן אצל רוסים, מילה סלאבית ארכאית – светлица (מילון אוז'גוב, הערך светлица). אך המילה הזאת אינה שאילה אלא למעשה ציטוט של האיכרה המקומית, כי המילה רשומה בנרטיב במירכאות.

א. ישנו שימוש רחב במילים שאולות בינלאומיות בכלל ובמילים השאולות מרוסית (כאמור, לפי ההגדרה הרחבה).

ב. יש חפיפה כמעט מלאה בין המילים הבינלאומיות לבין המילים השאולות מרוסית. זאת אומרת, אפשר לומר שכמעט כל המילים השאולות מרוסית הן בינלאומיות. מסקנה זו הולמת את הגדרתו של הרשב ש"מילה בינלאומית בתקופת התחייה היא בינלאומית גם ברוסית – ולא מילה רוסית או גרמנית גרידא".²⁷³

ג. כל המילים השאולות מרוסית הן מילים שהרוסית עצמה שאלה אותן משפות אחרות.

ד. בנוגע לצורה, אפשר לומר כי הצורה לרוב מקבילה לצורה הרוסית, אך לא נוכל לומר בוודאות אם הדבר נובע מחיקוי הצורה הרוסית או מהתאמת הצורה הרוסית למבנה הפונולוגי של העברית, למשל, העדפת הצורך ה- בסוף המילה כצורך עברי. סביר להניח ששני הגורמים השפיעו בעניין זה.

אפשר לסכם שגנסין משתמש שימוש רחב במילים בינלאומיות, אשר בינלאומיות גם ברוסית ונמנע ממילים רוסיות שאינן בינלאומיות. צורת רוב המילים מקבילה לצורה הרוסית בין אם זה נובע לחיקוי הצורה הרוסית ובין אם זה הולם יותר את המורפולוגיה העברית.

חיזוק לטענה שגנסין נמנע ממילים רוסיות שאינן בינלאומיות ניתן להביא ממכתביו. הוא כותב לברנר העומד להדפיס את תרגומו לסיפורי צ'כוב:²⁷⁴ "בסיפור 'טלנט' צריך לתרגם שתי מילים שלא ידעתי לתרגם: (א) *таpакан* (ב) *натурщик*".²⁷⁵ גנסין לא מצא חלופות עבריות למילים *таpакан* (מקק) ו-*натурщик* (מודל לצייר) ובחר שלא למלא את החוסר במילה רוסית שאינה בינלאומית. מעניין שדרכו של גנסין בנוגע למילים רוסיות שאינן בינלאומיות שונה ביצירותיו הספרותיות ובמכתביו. במכתביו הוא לא נמנע משילוב המילים מרוסית, לרוב בכתוב המקובל בידיש בתוך טקסט המכתב בעברית. פעמים רבות הוא גם מוסיף לצדן חלופות עבריות, כך שברור שאינו עושה זאת בשל העדר חלופה. להלן כמה דוגמאות:

²⁷³ הרשב 2008, עמ' 218. ראו גם בסעיף 5.3.

²⁷⁴ ההוצאה 'ניסיונות' שייסדו גנסין וביחובסקי הודפסה בבית הדפוס של נרודצקי, שבו עבד ברנר והוציא את 'המעורר'.

²⁷⁵ גנסין, איגרות 1904 – 1907, 2017 [1946], פרק "המעוררים והמנסים", איגרת שלישית (1906), עמ' 335. מנחם פרי מעיר בהערה 32: "המילה הראשונה שגנסין אינו יודע לומר אותה בעברית היא מקק, תיקן. המלה הרוסית ז'וק, או היידיטזשוק, פירושה חיפושית, וגנסין לא ידע שכבר יש דוברי עברית שהסבו אותה לכינויו של 'טאראקאן'. המילים מקק (1907) ותיקן (1934) עדיין לא היו ב-1906. המילה השנייה – 'נאטורשיק' פירושה מודל (של צייר). ברנר ור' בנימין תרגמו את ה'טאראקאן' כ'פשפש חלכה' ואת ה'נאטורשיק' כ'מודלין'".

הלא חפצה את, חוה, להיות "סאמאסטאיטעלנע" [באופן עצמאי – ו.א.] בגופך, היי גם איפוא בת-חורים גם בנשמתך.²⁷⁶

[...] לע"ע הרי יש לך עבודה – לאסוף חתומים "אוסיליעננא" [בצורה מאומצת – ו.א.] [...] ²⁷⁷

זוהי לא "הוצאה" אלא שיש אמצעים להוציא חוברות אחדות זולות וטובות ואח"כ אולי יעלה הדבר להוציא עוד: סקאמנים אבראזאם" [בצנעה – ו.א.] ²⁷⁸

ראינו שהיקף השאילה הלקסיקלית אצל גנסין רחב מאוד, המילים השאולות הן מילים בינלאומיות המשמשות גם ברוסית וצורתן לרוב כצורה רוסית. ראינו שבספרות יפה גנסין נמנע ממילים רוסיות שאינן בינלאומיות, זאת לעומת דרכו במכתביו, טקסטים שאינם ציבוריים, ובהם הוא מרשה לעצמו להשתמש במילים רוסיות שאינן בינלאומיות. בסעיף הבא נמשיך לאפיין את המילים השאולות על פי קטגוריות אחרות.

4.5. אפיון המילים השאולות מרוסית על פי קטגוריות שונות

הסעיף הזה יוקדש לתשובה לשאלה הבאה:

- האם ניתן להצביע על המכנה המשותף בין המילים השאולות מבחינת קטגוריות שונות, למשל, חלקי דיבור, שדות סמנטיים ועוד.

ממצאי המחקר מראים שכל המילים השאולות הן שמות עצם. הממצא אינו מפתיע, שכן כידוע הגזירה המסורגת של הפעלים ושל חלק משמות התואר מקשה על שאילה לקסיקלית בקטגוריות האלה.²⁷⁹

בנוסף לכך ניתן להבחין בשתי קטגוריות של מילים:

- א. מילים העומדות בפני עצמן. זוהי הקטגוריה הדומיננטית.
- ב. מילים המשמשות בצירוף שהוא עצמו תרגום שאילה מרוסית.

²⁷⁶ גנסין, מכתבים 1914, מכתב 12, לחוה דרוין, יקטרינוסלב, ב' אוקטובר, 1904, עמ' 38, 2.

²⁷⁷ גנסין, מכתבים 1914, מכתב 21, לביכובסקי, מאי 1906, וילנה, עמ' 48, 3. [...]

²⁷⁸ גנסין, מכתבים 1914, מכתב 15, לא. ש. ניביליוב, פוצ'פ, כ"ט דצמבר, 1905, עמ' 41 – 42. מעניין שבמקום אחר הוא משתמש בחלופה עברית: "לנו תהיי האפשרות להוציא קונטרסים מקוריים בקרוב, כלו' לערך, מהקונטרס הרביעי או החמשי והלאה, אם לא עוד קודם לזה, אלא שגם זה נעשה בצנעא, שלא בפרסום, ולא נעיד אגנטים, ולא נרים קול צעקה." גנסין, מכתבים 1914, מכתב 17, לש. ביחובסקי, וילנה, כ"כ מרץ, 1906, עמ' 43. ההדגשות שלי – ו.א.

²⁷⁹ למשל, על פי ויינרייך, ככל שהשוני בין מערכות הלשון גדול יותר, כך בשטח הזה הפוטנציאל לאינטרפרנציה נמוך יותר (Weinreich 1979, p.2).

לקטגוריה הראשונה שייכות רוב המילים השאולות. קודם אתייחס אליה ואחר כך למילים המשובצות בצירוף המתורגם.

מילים בודדות – ייצוג הריאליה

לקטגוריה זו שייכות המילים העומדות בפני עצמן ואינן חלק מהצירוף המתורגם מרוסית. ניתוח הקבוצה הזאת הראה שכמעט כל המילים קשורות לריאליה ולנוף התרבותי של הזמן והמקום.²⁸⁰ גם המילים הבינלאומיות המעטות שלא נכללו בהגדרה הרחבה של השאילה מרוסית משתלבות בתמונה הזאת.

בקבוצת המילים הזאת בולטים שלושה שדות סמנטיים: א. לבוש, ב. הבית ותכולתו, ג. מוסד ומעמד. להלן רשימת המילים על פי שדות סמנטיים עם ההקבלה לרוסית ועם הפירוש.

א. פריטי לבוש:

- פידז'אק (пиджак) - מעיל גברים קצר, מקטורן
- באשליק (башлык) - ברדס, צעיף בעל בית-ראש
- ז'אקט (жакет) - מעיל קצר ודק לרוב מתחת לפידז'ק
- פאלטו (пальто) - מעיל
- הַבְּלוּזָה של באטיסט (батиcтoвaя блуза) - חולצה מבד קל ודק בשם 'בטיסט' על שם האורג הצרפתי ז'אן בטיסט שיצר את הבד הזה.
- ירמולקה (ермолка) – כיפת ראש יהודית לגבר.

ב. הבית ותכולתו:

- סופה (софа) – ספה
- קומודה (комод) - שידה, ארון מגרות נמוך לבגדים
- סאמובאר (самовар) - מיחם מסוג מסוים שהיה מקובל במזרח אירופה.

ג. מוסד ומעמד:

- ביבליותקה (библиотека) – ספרייה
- פוסטה (почта) – דואר

---

²⁸⁰ הנתון הזה הוא הסבר נוסף להיותן של המילים השאולות שמות עצם - מילים המסמנות את הריאליה.

- גימנזיסטה ואקסטרונה (гимназистка, экстерна) - סוגי מעמד של תלמידי הגימנזיום – תלמידים מן המניין ותלמידים אקסטרוניים (כאן בנקבה)
- גנרלים (генералы) – אלופים
- ג'אנדארמים וארטיסטים (жандармы, артисты) - שוטרים ושחקנים
- דוקטור (доктор) – רופא

אם נסתכל על כל המילים הבינלאומיות, נוסיף לשדה זה גם את המילה 'גימנזיום' הלטינית ואת המילה 'קלויז' (בית מדרש) מידיש המופיעה במסירת תוכן הדיבור של מייצג דור האבות, רב שמחה-בר.²⁸¹

ד. מילים נוספות:

- אלבום (альбом) - אלבום תמונות
- פאפירוסה (папироса) - סיגריה המותקנת בגליל נייר דק
- ואלריאנה (валерьяна) - תרופה להרגעה משורש ולריאנה
- מלודיה (мелодия) – מנגינה
- מונולוג (монолог) – מונולג

המילים 'אלבום', 'פאפירוסה' ו'ולריאנה' מייצגות ריאליה, 'מלודיה' ו'מונולוג' שייכות לעולם התרבות: 'מלודיה' משמשת למנגינה עממית מקומית (ראו סעיף 4.6 בהמשך) והמילה 'מונולוג' מתייחסת לדקלום מונולוגים ספרותיים. לקבוצה זו אפשר להוסיף את המילה הבינלאומית 'ציטט' שאינה על דרך הרוסית.

השדה הסמנטי הבולט ביותר הוא 'בית ותכולתו', זהו שדה הומוגני ורחב. גם השדה 'בית ותכולתו' הומוגני, אך הוא אינו מיוצג באופן רחב בנובלה 'הצדה'. השדה 'מוסד ומעמד' רחב למדי אך הומוגני פחות ואפשר לחלק את הרשימה הזאת לשני שדות נפרדים אך קרובים: 'מוסד' ו'מעמד'.

מילים שאולות המשמשות בצירוף שהוא תרגום שאילה

בנובלה 'הצדה' מופיעות חמש מילים המשובצות בצירוף שהוא תרגום שאילה, אציג את כל המילים בתוך הצירוף שבו הן מופיעות ואת משמעות הצירוף.

²⁸¹ ריבוי המונחים בשדה סמנטי זה ניתן להקביל למילים שאולות מפרסית בתנ"ך, לשון האימפריה בתקופת המקרא, שכן באופן טבעי המילים משדה זה חשובות לתיאור המציאות. על המילים הפרסיות משדה סמנטי זה בלשון המקרא - קוטשר 1961, עמ' 21 – 22.

- א. ברונט גבוה²⁸² – высокий брюнет – גבר גבוה בעל שער כהה.
- ב. בקדחת של אנרגיה פורצת²⁸³ – שילוב של שני צירופים ברוסית המביעים נמרצות лихорадочная энергия - אנרגיה של קדחת ו-брызжащая энергия – אנרגיה משפריצה / פורצת.
- ג. שמי האטלאס²⁸⁴ – атласное небо / атласные небеса – שמיים יפים כמו שכבה של הבר 'אטלאס'.
- ד. מערכת שיער שחורה אֶלֶּה גוּגוּל בראשו²⁸⁵ - прическа а-ля Гоголь - תספורת בצורת 'קארה' בסגנון של הסופר הרוסי ניקולי וסילייביץ גוגול.
- ה. בהטעמת ארטיסטים²⁸⁶ – מקביל לתואר הפועל הרוסי артистично – בעל מאפיינים של שחקן.

בסעיף זה הצגתי את המאפיינים של הקבצות: מילים בודדות – שמות עצם שניתן לחלק אותן לשדות סמנטיים ומילים שאולות המשובצות בצירופים שהם תרגומי שאילה. בסעיף הבא אתייחס לשאלה איזה חוסר סמנטי באים למלא המילים משתי הקבוצות האלה.

4.6. החוסרים הלשוניים שממלא גנסין באמצעות השאילה הלקסיקלית

הסעיף הזה יוקדש לתשובות לשאלות הבאות:

- אילו חוסרים בלשון מילא גנסין באמצעות מילים שאולות?
- האם מילוי החוסרים בשאילת מילים נובע מהעדר חלופה מוחלט?

כדי לענות לשאלות האלה אתייחס לשתי הקטגוריות שהצגתי בסעיף 4.5 – מילים בודדות ומילים המשולבות בתרגום שאילה. אנסה להראות שברוב המקרים עמדה לרשותו של גנסין חלופה עברית ושדרכו במילים הבודדות באה לציון הדנוטציה המובחנת – ממצא הסותר את טענתו של אבן-זהר שהוצגה בסעיף 4.2. בנוגע לשאילה לקסיקלית המשולבת בתרגום שאילה יש לראות את המילים השאולות בהקשר הצירוף. נראה שהמילים השאולות מביאות יחד עם תרגום השאילה את משמעות הצירוף ואת הקונוטציה המתלווה אליו והמילה השאולה מחזקת את הקונוטציה הזאת. אציג התייחסות מפורטת לשתי הקטגוריות.

²⁸² גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 28. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁸³ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 13. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁸⁴ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 12. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁸⁵ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 13. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁸⁶ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 24. ההדגשה שלי – ו.א.

כפי שראינו בסעיף 4.5, בקטגוריה הגדולה של המילים הבודדות כמעט כל המילים שייכות לעולם הריאליה המקומית. כאן אראה שהסיבה לבחירה במילה השאולה לרוב אינה העדר חלופה אלא העדר חלופה מדויקת, ושהשימוש במילים השאולות הוא דרכו של גנסיין למלא את החוסר במילים המביעות דנוטציה מובחנת ומדויקת של מושגים הקשורים לריאליה, ולפעמים אולי גם להביא את הקונוטציה המתלווה למילה ברוסית.

יש מילים שלא הייתה חלופה עברית מתאימה עבורן, כמו סוגי מעמד של תלמידי גימנסיה - 'גימנזיסט' ו'אקסטרן'.²⁸⁷ מילים אלה הכרחיות להבנה של מעמד הנערות ושל הניסיונות החוזרים והנשנים של מאניה ה'אקסטרנה' להתקבל ל'גימנאזיום' משנה לשנה.²⁸⁸ גם למילים 'אלבום' ו'פפירוסה' לא הייתה חלופה עברית.²⁸⁹ אבל למילים רבות הייתה חלופה. אציג כאן מילים שגנסיין עצמו השתמש בחלופתן העברית ביצירותיו וגם מילים שבספרות התקופה הייתה קיימת חלופה עברית עבורן.

מילים שיש להן חלופה עברית אצל גנסיין עצמו. לאיתור החלופות אצל גנסיין בחנתי את יצירותיו האחרות ואת תרגומיו לעברית של סיפורי אנטון צ'כוב,²⁹⁰ סופר רוסי שגנסיין אהב.²⁹¹ גנסיין תרגם ארבעה מסיפוריו. 'טאלנט', 'אישה מספרת' ו'באביב' פורסמו שנה אחרי הנובלה 'הצדה',²⁹² 'ביצה' כשש שנים אחריה.²⁹³ ההפרש של שנה מאפשר להניח שהמילים שבהן גנסיין משתמש לפחות בשלושה מסיפוריו היו קיימות בלקסיקון שלו בכתיבת 'הצדה'. גם בעדות התרגום של 'ביצה' ניתן להיעזר בהסתייגות מסוימת. לשש מילים

²⁸⁷ פליקס קנדל בספרו ברוסית יהודי רוסי, זמנים ואירועים, תולדות יהודי האימפריה הרוסית מתאר את המציאות באימפריה הרוסית כשבשל הגבלת מספר היהודים שיכולים להתקבל לגימנזיה הופיע סוג חדש של תלמידים שנקראו 'אקסטרנים'. הם התכוננו באופן עצמאי ושוב ושוב ניסו להתקבל לגימנזיה ולעתים החלו ללמוד כבר לא בגיל צעיר בניגוד לתלמידים רוסים. (קנדל 2014, פרק 9, תת-פרק 2). במונוגרפיה המוקדשת לגנסיין כותב בנציון בנשלום עשרים שנה לאחר מותו של גנסיין בתיאורה של מאניה כי "היא אקסטרנית קלסית מתקופה זו" (בנשלום, עמ' 74).
בנימין הרשב בתיאור החברה היהודית לפני הזעזוע של פרעות 1881 – 1882 בתחום המושב ברוסיה כותב: "[...] לעת הזעזוע צמחו שכבות חדשות של אינטליגנציה צעירה, שלמדו תרבות רוסית וגרמנית (אם לא הורשו להיכנס לבתי-ספר, הם למדו כ"אקסטרנים")" [...] (הרשב, 2008, עמ' 74).

²⁸⁸ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 11.

²⁸⁹ וכך הוא נוהג גם ביצירותיו האחרות – בתרגומיו: 'אלבום' – גנסיין / צ'כוב 1982, 'ביצה', עמ' 227, 'פאפירוסות' – גנסיין / צ'כוב, 'ביצה', עמ' 224, ביצירותיו האחרות: מילה 'פפירוסה' בקובץ הסיפורים 'צללי החיים' ובנובלה 'בטרם', ובמכתביו: 'אלבום' – המילה 'פפירוסה' בקובץ הסיפורים 'צללי החיים' ובנובלה 'בטרם'.

²⁹⁰ היום נהוג לתעתק את שמו של הסופר הרוסי Чехов לעברית עם כ' - 'צ'כוב', וכך אתעתק במאמר עצמו, אבל בתרגומי גנסיין שם הסופר מתועתק עם ח' - 'צ'כוב, לכן כאשר אצטט את התרגומים אתעתק כפי שמופיע במקור.

²⁹¹ צילה לויין – דרפקין, ירדתו של גנסיין כותבת בזיכרונותיה: "צ'כוב היה חביב עליו [...] – לויין-דרפקין 1986, עמ' 406.

²⁹² 1906 – על פי 'תאריכים ופרסומים בחיי אורי ניסן גנסיין', רתוק 1977, עמ' 209.

²⁹³ תרע"ב (1911 – 1912) – על פי עמוד השער של הסיפור. גנסיין / צ'כוב 1982, עמ' 203.

שאלות מצאתי חלופות עבריות אצל גנסין עצמו: 'סאמובאר', 'ירמולקה', 'פאלטו', 'קומודה', 'דוקטור' ו'מלודיה'. להלן דיון בכל אחת מהן.

'סאמובאר' (מיחם האופייני לבית רוסי) - ביצירותיו האחרות גנסין משתמש בחלופה העברית – 'מיחם'. ב'הצדה' משתמש גנסין במילה 'סאמובאר' בהקשר של 'בית רוסי':

לסוף הייתה דממה עצבה ובערה המנורה ורתח הסאמובאר על כנו הצהוב וקלחו הרותחים לתוך כוסות, וחגור ישב דומם והסתכל אל מראה מנורה האחרת, זו שהצטיירה לו בשמשות השחורות והמגוהצות מתחת הלילה שברחוב.²⁹⁴

ואילו בנובלה 'בטרם' הוא משתמש לצד 'סאמובאר' גם במילה העברית 'מיחם' ופעם אף באותו משפט:

[...] ונפתלי גופו היה יושב אל חלונו ורואה את חדר-האוכלים הטהור והשובת, וראה כתם צהוב של חמה ומפה צחורה-צחורה ושבריר-אורה נלאים במיחם הממורט ובכוסות הצלולות [...] ²⁹⁵

אינה יכולה לראות, שהניה תחמם את הסאמובאר? הניה! הכיני את המיחם! ²⁹⁶

בתיאור האווירה שבבית האיכרה המקומית ב'בטרם' חוזר גנסין ומשתמש במילה 'סאמובאר' בלבד:

בחדר האוכלים שמאצל רתח וחיכה לו, כנראה, בזמרה דקה סאמובאר, ובתנור שבחדר-המבשלות הקרוב היתה המדורה מנפצת מפרק לפרק בקול. ²⁹⁷

ואם אפשר היה להניח שהסיבה להופעת המילה ב'בטרם' (1909) ואי הופעתה ב'הצדה' (1905) נעוצה בכך שבזמן כתיבת 'הצדה' המילה עוד לא הייתה קיימת בלקסיקון של גנסין, באה העדות של התרגום לסיפור "טאלנט" של צ'כוב (1906) ומראה שהמילה 'מיחם' עמדה לרשותו של גנסין כבר אז:

Не разгорается, чтоб он треснул! — орет где-то внизу вдова, ставя <u>самовар</u> . ²⁹⁹	איננו מרתית, הפקע ייפקע, ריבוננו של עולם — צועקת באחת הפינות האלמנה ומגדפת את <u>המיחם</u> [...] ²⁹⁸
---	---

²⁹⁴ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 9. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁹⁵ גנסין 2011, 'בינותיים', עמ' 41. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁹⁶ גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 83. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁹⁷ גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 141. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁹⁸ גנסין / צ'כוב 1982 "טאלנט", עמ' 189. ההדגשה שלי – ו.א.

²⁹⁹ Чехов 1982 – 1974, «Талант» (צ'כוב 1974 - 1982, 'טאלנט').

הנחתי היא שגנסין שואף להביא את הדנוטציה המדויקת של המילה ואיתה גם את הקונוטציה המתלווה אליה - אווירה של בית רוסי טיפוסי עם סאמובאר.

'ירמולקה' (כיפה) - גנסין משתמש במילה 'ירמולקה' ב'הצדה' ובחלופה העברית כיפה ב'בטרם'. המילה 'ירמולקה' מופיעה ב'הצדה' בתיאור אבי הנערות רבי שמחה-בר, מייצג דור האבות:

את רבי שמחה-בר היה מוצא כפעם בפעם כשהוא יושב בין החלון ולשולחן והוא חבוש בירמולקה של משי בעלת קצוות ומשקפיו על חוטמו ועיניו מעיינות מעל למשקפיים באחד הספרים, אשר היה אחוזו באוויר ובריחוק מקום מעט מפניו.³⁰⁰

המילה 'ירמולקה' שאולה לרוסית מתורכית והיא שימשה ברוסית וביידיש לציון כיפה של יהודים. בנובלה 'בטרם' המילה 'כיפה' עולה בהקשר של הגיבור הראשי אוריאל אפרת וכאן היא סמל לעולם הדת בכלל:

ואז כבר החליט אוריאל והיה רוצה להגיד לה, לאותה כיפה שחורה ורכה, שהיתה מוטלת לרגליו ופיה למטה, היה רוצה להגיד לה בדברים פשוטי וברורים, כי שוב אי-אפשר לו, כי הדבר כמו שישנו הריהו איום, כי הוא, אותו אוריאל אפרת גופו, שהיא זוכרת, שהיה נוהג בה כל הימים, שלא יהא חובשה, אלא אם-כן כלפי הראי, הוא זקוק למפלט ודווקא מיד.³⁰¹

אומנם הנובלה 'בטרם' נכתבה כמה שנים אחרי 'הצדה', אך עדיין עדות זו מחזקת את ההנחה שהשימוש במילה 'ירמולקה' ב'הצדה' לא היה בלית בררה, לדמותו של רבי שמחה-בר נבחרה המילה בעלת הדנוטציה המדויקת ואיתה גם הקונוטציה המתלווה למילה זו ברוסית וביידיש – לבוש טיפוסי של יהודי דתי.

'פאלטו' (מעיל) - גנסין משתמש במילה השאולה לצד מילים אחרות של בגדים עליונים. הנה ההקשר ב'הצדה' למילה 'פאלטו':

אז לקח את ידה האחת ויאמר לתתה בצלחת הפאלטו שלו; אלא שהיתה הצלחת צרה מהכיל גם את כפה וגם את כפו יחד והיתה זו שלו אוחזת בקצה שרוולה.³⁰²

לצד שימוש זה מופיעות בנובלה גם המילים 'מעיל' ו'אדרת':

אז [אחרי שקיבל מכתב מהדואר] קם והתחיל מטייל שנית בחדר, וראשו סובב סובב עליו קצת, ואחרי כן לבש את מעילו ויצא החוצה.³⁰³

³⁰⁰ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 32. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁰¹ גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 68. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁰² גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 26. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁰³ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 27. ההדגשה שלי – ו.א.

[...] והוא מיהר הביתה וכנפי אדרתו פזורות ולבו קודה [...] ³⁰⁴

בתרגומי צ'כוב משתמש גנסין במילה 'פאלטו' כשזאת המילה שמופיעה גם ברוסית - пальто, ³⁰⁵ וגם במכתביו. ³⁰⁶ ההסבר האפשרי לשימוש במילה השאולה ב'הצדה' הוא שאיפה לדיוק.

'קומודה' (שידה לבגדים) – למילה זו, כאמור, היו חלופות עבריות בתקופתו של גנסין: 'שידה', 'תיבה' או 'ארון', ³⁰⁷ וגנסין עצמו השתמש באחת מהן – 'שידת בגדים'. אציג קודם את השימוש של גנסין ב'הצדה':

[...] [הוא] היה בטוח משום מה, כי יש שענינה מזכירות לו רגע אחד את החתול האפור אשר לו, הרובץ תמיד

על הקומודה האדומה אשר בחדרו. ³⁰⁸

נראה שגנסין בוחר את המילה האותנטית לא כדרכם של סופרים בני התקופה. כך מנדלי מוכר ספרים בספרו 'קיצור מסעות בנימין השלישי' (1898) משתמש בשלוש המילים העבריות שיכולות להוות חלופה:

שם חנויות ואין מספר, קטנות עם גדולות, שידות תיבות וארונות מלאין פרקמטיא [...] ³⁰⁹

גנסין עצמו בנובלה 'בטרם' משתמש באחת החלופות - בצירוף 'שידת בגדים':

[...] ושדת הבגדים רחבה מאוד ונמוכה למדי הייתה מצהיבה שלא במקומה משמאל לדלת. ³¹⁰

אם כן, אפשר להניח כאן שאיפה לתיאור מדויק.

'דוקטור' - למילה זו קיימת חלופה עברית מלשון המקרא – רופא, ³¹¹ וגנסין משתמש בה ביצירותיו האחרות. ב'הצדה' מופיעה המילה 'דוקטור' באקורד הסיום של הנובלה בהקשר של חוויה רגשית עזה שעוברת על חגזר. תמונתו של הדוקטור מווילנה, המופיעה בעיתון, מעלה בו זיכרונות מחייו בוויילנה:

---

³⁰⁴ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 7. והנה דוגמאות נוספת למילה 'אדרת' ב'הצדה': "והוא לבש את אדרתו, וזכר את פני רוזה היפים [...]" (עמ' 7), "והוא, כשהוא מרוכס באדרתו המסורבלה ונעול בערדליו הגבוהים, היה לש פעמים אחדות ביום את חרוסת הרפש של כיכר השוק [...]" (עמ' 48). ההדגשות שלי – ו.א.

³⁰⁵ גנסין / צ'חוב, באביב, עמ' 199; «Вечной» 1974 - 1982, Чехов (צ'כוב 1974 - 1982, "באביב"). ³⁰⁶ "הנה חרף ואצלי לא פאלטא אלא לעבער [...]", גנסין, מכתבים 1914, מכתב 25, לי.ג. ספיניץ, 27 נובמבר, קיוב, 1906, עמ' 51. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁰⁷ תיבה – לשון המקרא (שמות ב ג), שידה, תיבה – לשון חז"ל (משנה שבת טז ה), המלה 'ארון' במקרא 'ארגז, תיבה', ובכלל זה 'ארון הקודש' וגם תיבה שבה מביאים את המת לקבורה. בלשון חז"ל המשמעות של המילה 'ארון' של העברית החדשה מבוטאת במילה 'מגדל', שאולי גם בה היה יכול להשתמש גנסין. – צרפתי 2001, עמ' 281.

³⁰⁸ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 14. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁰⁹ על פי המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי – ו.א.

³¹⁰ גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 109. ההדגשה שלי – ו.א.

³¹¹ למשל, ויצו יוסף את עבדיו את הרפאים לחנט את אביו ויחנטו הרפאים את ישראל. (בראשית נ, ב).

ניצנצה במוחו ונעלמה שוב המודעה של הדוקטור שמווילנה.³¹²

ללא ספק השימוש כאן אינו נובע מהעדר החלופה, שכן גנסין משתמש במילה 'רופא' באותה נובלה:

[...] אלא שאידה חדלה בשל זה מבוא אל הגימנאזיום לזמן מה, כמצוות הרופא [...] ³¹³

ייתכן שגנסין משתמש במילה 'רופא' במשמעות 'הרופא המטפל' ובמילה הבינלאומית 'דוקטור' לתיאור המעמד. זו דרכו גם בנובלה 'בטרם' (ד"ר / דוקטור שלשלת) וגם במכתביו האישיים (רופא).³¹⁴

'מלודיה' (מנגינה) - גנסין משתמש בנובלה 'הצדה' במילה 'מלודיה' לצד חלופות עבריות שונות ביצירותיו: 'זמר', 'נגינה', 'זמרה', 'מנגינה'. אני מניחה שהמטרה כאן היא לאפיין את המסומן כעממי מעולם הגויים – מלודיה עממית רוסית או אוקראינית לעומת מסומן לא מובחן. הנה ההקשרים שבהם מופיעה המילה:

[...] ושפתיה עסוקות בשריקה-נהימה של איזו מלודיה רוסית המונית [...] ³¹⁵

יש שהוא מתחיל חוטם איזו מלודיה בנהימה חרישית ומייבבת, וקולה הדק והרועד קצת נספח גם הוא אליה.³¹⁶

וזה לצד החלופות האחרות – 'זמר', 'נגינה', 'זמרה', 'מנגינה' באותה נובלה:

[...] ומתוך חזוהו התחיל משתפך זמר חרישי בלא מילים, ויאמר לגשת אל העבודה [...] ³¹⁷

[...] ויוצאה לרגעים ומחפשת דבר-מה אגב איזו נהימת-זימרה מקוטעה [...] ³¹⁸

[...] וזו הייתה פורטת באיזו קדחת שבצהלה נגינה אחר נגינה מזמירות מולדתה היפות [...] ³¹⁹

---

³¹² גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 34. ההדגשה שלי – ו.א.

³¹³ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 11. ההדגשה שלי – ו.א.

³¹⁴ גנסין, מכתבים 1914. למשל, "הרופאים קוראים לזה: шумъ с первыми временами. אם אין אתה מבין פירושו של ז'רגון מדיציני זה – אין בכך כלום", מכתב 41, לי. פיכמן, 24 נובמבר, 1910, פצ'פ, עמ' 62. ההדגשה שלי ו.א. וגם: מכתב 45, למ. הופנשטיין, 8 ספטמבר 1910, פצ'פ, עמ' 64, גנסין 2011, 'בטרם', ד"ר – למשל, עמ' 66, דוקטור – למשל, עמ' 69.

³¹⁵ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 24. ההדגשה שלי – ו.א.

³¹⁶ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 26. ההדגשה שלי – ו.א.

³¹⁷ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 27. ההדגשה שלי – ו.א. דוגמה נוספת: ובכואו הביתה, ניגש אל עבודתו בנהימת איזה זמר שובב. ('הצדה', עמ' 10). ההדגשה שלי – ו.א.

³¹⁸ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 8. ההדגשה – ו.א.

³¹⁹ גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 81. ההדגשה – ו.א. ויש גם 'קטעי נגינה': [...] וחגזר היה מטייל אחרי כן בחדר ומזמזם קטעי נגינה שונות [...] ("גנסין 2011, 'הצדה' עמ' 11, וגם 'פרקי נגינה': [...] ומתחיל סורט בכינורו פרקי-נגינה שונים [...] (גנסין 2011, 'בינותיים', עמ' 43. ההדגשות שלי – ו.א.

מיד אחר זה הכתה מקהלת המנגנים איזו מנגינה מתחטאה [...] ³²⁰

גם במכתביו גנסיין משתמש במילה 'מנגינה' בהקשר שאינו רוסי.

ובכלל, ביכובסקי: יש אשר אתה חפץ לשמע מנגינות "פון דערוויגעלע און פון דערציגעלע". ³²¹

וכך גם המילה мелодия מהסיפור 'ביצה' תורגמה ל'מנגינה' וגם כאן אין הכוונה למנגינה עממית.

Когда крышка поднялась, шкаф прогудел жалобную мелодию, напомнившую поручику Эолову арфу. ³²⁴	כשהרימה את הצמיד, התחיל הארגו הומה ומזמר איזו מנגינה שבתחוננים והפורוצ'יק ³²² נזכר באגדת הקדומים, שבה מסופר בדבר פינורו של איאולוס. ³²³
--	---

גם דוגמה זו ממחישה שהשימוש במילה השאולה אינו בלית בררה אלא לבידול, המילה השאולה במקרה זה מייצגת את התרבות המקומית.

מילים שעבורן קיימת חלופה עברית בספרות – יש מילים שהייתה להם חלופה בספרות שקדמה לגנסיין: 'ביבליותקה', 'גנראל', 'ג'אנדרם', 'בלוזה', 'באשליק'. סביר להניח שגנסיין המשכיל תרתי משמע הכיר אותן. אדון במילים אלה ובחלופות העבריות למילים אלו ששימשו בספרות לפני גנסיין.

'ביבליותקה' (ספרייה) - המילה 'ספרייה' ל'אוסף הספרים להשאלה לקוראים' אולי כבר חודשה בידי הסופר יחיאל מיכל פינס, ³²⁵ אך עדיין לא הייתה שגורה. הופעתה הראשונה במילון ההיסטורי היא אצל ברנר אחרי פטירתו של גנסיין, ³²⁶ אבל היו קיימות חלופות אחרות: 'בית עקד הספרים', 'בית ספרים' ו'בית אוצר הספרים'. הצירוף 'בית עקד ספרים' במשמעות של ספרייה גדולה הוא צירוף משכילי, ³²⁷ והוא היה קיים בתפוצה רחבה. לפי המילון ההיסטורי ההיקרות הראשונה שלו היא אצל שמשון בלוך בספר הגיאוגרפיה 'שבילי עולם' (1822) ובהמשך אצל רבים אחרים. למשל,

נודע את אשר עשה הקאליף אמאר עם בית עקד ספרים שהיה באלכסנדריא של מצרים [...] ³²⁸

³²⁰ גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 107.

³²¹ גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 13, לש. בביחובסקי, יקטירינוסלב, י' דצמבר 1904, עמ' 39. ההדגשה שלי – ו.א.

³²² פורוצ'יק – אחת מדרגות הקצונה בצבא הצארי והאיש הנושא את הדרגה – מילון אוז'יגוב, הערך поручик

³²³ גנסיין / צ'חוב 1982, ביצה, עמ' 13. ההדגשה שלי – ו.א.

³²⁴ Чехов 1974 - 1982, «Тина» (צ'חוב 1974 - 1984, "ביצה"). ההדגשה שלי – ו.א.

³²⁵ יחיאל מיכל פינס (1842 - 1913) – סופר ציוני, מחבריו של אליעזר בן יהודה. על חידוש המילה 'ספרייה' ראו: דובנוב ושולמן 2010, עמ' 66.

³²⁶ "בעיר נמצאת ספרייה חשובה של 15000 כרכי ספרים יקרים [...] – י"ח ברנר, מושבות סוציאליסטיות. – על פי המילון ההיסטורי, ההדגשה שלי – ו.א.

³²⁷ ניר 1989, עמ' 22. ההדגשה שלי – ו.א.

³²⁸ שמשון בלוך, 'שבילי עולם', 1822 – על פי המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי – ו.א.

לבני אשור היו בתי עקד ספרים פתוחים לכל העם [...] ³²⁹.

וקיים גם שימוש מינורי בצירופים 'בית הספרים' ו'בית אוצר הספרים':

[...] היתה יד שומרי בית הספרים שלטת לשקר את כתבי החכמים הקדמונים כחפצם [...] ³³⁰.

[...] ושנים מהם – לפי עדות המחבר – מתמהמהים ביחד בבית הספר ובית אוצר הספרים. ³³¹

שמעון ביחובסקי, חבר ילדות של גנסיין, ברשימה "אורי ניסן גנסיין" משתמש בצירוף 'בית ספרים':

הודות לעבודתו ולהשתדלותו נוסד אצלנו בית-ספרים עברי [...] ³³²

גנסיין בוחר במילה המוסרת במדויק את משמעות המסומן, את הדנוטציה המדויקת, ואיתה אולי גם את הקונוטציה – את האווירה ואולי גם את ניחוח הספרים בספרייה הגדולה בוילנה: ³³³

ופתאום ניצבה לפניו כמו חיה וילנה המעטירה, ויזכור את ישיבותיה הרבות, ואת הביבליותרקה של שטראשון, ואת עבודתו בבית-המקרא, ואת הספר "כנסת ישראל" עם תמונתו היפה של פרץ סמולנסקיין, ואת לילות העבודה הכבירה בחדרו השווקט שם, ואת חבריו החולמים גם הם חלומות שכמותו, ולחיצת לבו גברה עד למחנק, ועיניו קמו רגע, ואוזניו התחילו הומות. ³³⁴

'גנראל' (אלוף) - למילה זו היו קיימות חלופות 'שר הצבא' או 'מפקד' מלשון המקרא. ³³⁵ ב'הצדה' המילה 'גנראלים' מופיעה בתיאור התמונה שעל הקיר בחדר ששוכר חגזר מאיכרה אוקראינית:

³²⁹ נחום סוקולוב, 'שנאת עולם לעם עולם', - 1882 – על פי המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי – ו.א.

³³⁰ אליעזר ליפמן זילברמן, המגיד, שנה א' 1857 – על פי המילון ההיסטורי.

³³¹ אשר צבי גינצבורג (אחד העם), אלטניילדנד (פובליציסטיקה – ביקורת על ספרו של הרצל 'אלטנוילנד'), 1902 – על פי המילון ההיסטורי, ההדגשה שלי – ו.א.

³³² ביחובסקי 1914, עמ' 91. ההדגשה שלי – ו.א.

³³³ יש לציין שגם במכתבו גנסיין משתמש במילה 'ביבליותרקה', אך במשמעות אחרת - 'מנוי על כתבי עת'. למשל, "התחתם ביבליותרקה על השלח? ועל הדור? ועל המזרח?" – גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 7, לביחובסקי, 1900 г. Варшава, не знаю числа, но знаю, что (הערת ביחובסקי – ורשה, לא יודע את התאריך, אבל יודע ששנת 1900), עמ' 30, וגם: מכתב 58, לש. ביחובסקי, דצמבר 1912, ורשה, עמ' 77. ההדגשה שלי – ו.א.

³³⁴ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 34.

³³⁵ 'שר הצבא' – שמואל ב ב, ח, 'מפקד' – לשון המקרא, למשל, ישעיהו יג, ד.

והיא הביאה אותם אל "סויטליצה"³³⁶ אחת מרווחה ונמוכה קצת, אשר רהיטים בה הרבה ופשוטים, ורצפה לה לבנה ונקייה, ופרחים בה הרבה ומיטה גבוהה עומדת בפניה ומגדל גדול של כרים וכסתות על אותה מיטה, וגנראלים הרבה על סוסים דוהרים מכסים את כתליהדיוקנות קודרים משחירים את זוויותיה [...].³³⁷

גנסין היה יכול לבחור באחת החלופות הקיימות. למשל, שמשון בלוך משתמש בצירוף 'שרי הצבא' ומציין בסוגריים (גנראלים).³³⁸ אך המילה השאולה מציגה בצורה מדויקת יותר את החדר הטיפוסי של האיכרה ובו תמונות טיפוסיות של גנראלים רוסיים. למשל, הנה תיאור דומה של ברנר וגם הוא משתמש במילה 'גנרל':

אלימלך ישב בהסיבה, שחציה שכיבה, על הספר הרכה באולמו, אולם עשוי בטעם בעלי-בתים: הרבה פוטוגרפיות של משפחה, מנונת "פאר ישראל", הברונים הנדיבים וכדומה, וגם תמונה אחת של גנרל רוסי זקן, שבודאי לא ידעה בעצמה כיצד נתגלגלה לתוך חברה זו.³³⁹

ייתכן שהשימוש במילה 'גנראל' מדגיש גם את הזרות בין חגזר למקום שבו הוא עומד להתגורר.

'ג'אנדרם' (שוטר) - המילה מופיעה בצירוף כולל 'ג'אנדרמים וארטיסטים'. למילה 'ארטיסט' עוד לא הייתה חלופה ראויה - המילה 'שחקן' עוד לא הייתה בשימוש, ול'אומן' הייתה משמעות של בעל מלאכה, מומחה.³⁴⁰ אך המילה 'שוטר' במשמעות 'מפקח על הסדר מטעם המדינה' כבר הייתה בשימוש מינורי.³⁴¹ ייתכן שגנסין לא הכיר אותה, שכן גם במכתביו הוא משתמש במילה השאולה, אבל במכתבים הדנוטציה חשובה עוד יותר, וגם כאמור במכתביו גנסין חופשי יותר בשימוש במילים שאולות.³⁴² סביר יותר שהוא הכיר את המילה 'שוטר', ושהשימוש בצירוף 'ג'אנדרמים וארטיסטים' הוא עניין תכני וסגנוני. הוא מופיע בהקשר של עברו המפוקפק לכאורה של הבחור המכונה 'בורלאק', שמנסה ליצור תדמית של גבר בוהמי מחוספס בעל עבר רומנטי.

[...] והימים אשר עברו עליו עד עתה מלאים תעניתים וסיגופים ו"שתיות" וג'אנדרמים וארטיסטים שגורשו מגו ו"היסטוריה לוטה בערפל".³⁴³

---

³³⁶ סוויטליצה היא כינוי המקובל לחדר קטן אצל רוסיים, מילה סלביית ארכאית светлица (מילון אוז'יגוב, הערך светлица), מובאת במירכאות כציטוט של איכרה.

³³⁷ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 16. ההדגשה שלי - ו.א.

³³⁸ שמשון בלוך, 'שבילי עולם א', 1822 - על פי המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי - ו.א.

³³⁹ ברנר "בחורף", 1903 - על פי המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי - ו.א.

³⁴⁰ על פי המילון ההיסטורי.

³⁴¹ למשל, מנדלי מוכר ספרים, 'בעמק הבכא' (1998): "שמע נא אתה אדוני, שוטר חנון ורחום, לך אגיד את כל לבי". - על פי המילון ההיסטורי, ההדגשה שלי - ו.א.

³⁴² למשל, "זה לי כשמנה שעות לערך או קצת יותר שלא ראיתי בעיני לא ז'נדרם ולא אופיצר - מטורן ועד ברלין." - גנסין, מכתבים 1914, מכתב 28, לש. ביחובסקי, ברלין, ט' אפריל 1907, עמ' 53; וגם: מכתב 23, למשה הופשטיין, קיוב, אוגוסט, 1906, עמ' 49. ההדגשה שלי - ו.א.

³⁴³ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 17. ההדגשה שלי - ו.א.

ארטיסטים שגורשו מהעיר על התנהגות לא ראויה (פלילית או פוליטית) משתלבים בתדמיתו ובתמונת עברו הסוער כביכול וגם עם כינויו. 'בורלאק' הוא פועל שכיר שסחב עם קבוצת חבריו רפסודות בנהר נגד כיוון הזרם ובהשאלה – בריון, קבצן נודד,³⁴⁴ מעמד שזכה לרומנטיזציה בשירים הרוסיים ובציורי אומנים.³⁴⁵

עבור המילים 'בלוזה', 'באשליק', 'פידז'אק', 'ז'אקט' המציינות פריטי לבוש גנסיין יכול היה לבחור מילים עבריות פחות מובחנות. כבר ראינו שהוא מעדיף את המילה 'ירמולקה' על פני המילה 'כיפה' לטובת הדנוטציה והקונוטציה שהמילה מביאה איתה. ראינו גם שהוא המשתמש ב'פאלטו' לצד החלופות כמו 'מעיל' ו'אדרת' המופיעות באותה נובלה. אילו היה בוחר במילה עברית הייתה נפגעת מידת המובחנות של המילה בייצוג הריאליה. אפשר היה למצוא חלופות עבריות למילים אלו, למשל, 'כותונת' במקום 'בלוזה'.³⁴⁶ אבל הוא מדייק ואף משתמש במילה שאולה נוספת לאפיון הבלוזה: 'הַפְּלוֹזָה של באטיסט' - חולצה מבד בשם 'בטיסט'. למילה 'באשליק' – צעיף בעל בית ראש, הייתה קיימת מילה חז'לית 'ברדס',³⁴⁷ במקום 'פידז'ק' - מעיל גברים קצר, היה אפשר להשתמש, למשל, במילה 'מקטורן' – אומנם מילה זרה (לטינית) אבל מלשון חז'ל, במקום 'ז'אקט' – סוג של מעיל קצר ודק, היה יכול להשתמש במילה 'מעיל'.

ניתוח החלופות למילים השאלות הבודדות הראה שלרובן הייתה חלופה עברית בספרות אחרת ופעמים רבות אצל גנסיין. טענתי היא שברוב המקרים גנסיין משתמש במילה שאולה לא בלית בררה אלא לדיוק בדנוטציה ואולי גם להבאת הקונוטציה שברוסית. אעבור לקבוצה הקטנה של מילים שאלות המופיעות בתרגום שאילה. אראה שגם פה לרוב הייתה חלופה עברית ואדון במניעים אפשריים לשיבוץ מילים שאלות בציורופים.

מילים שאלות המשמשות בציורף שהוא תרגום שאילה

המילים השאלות שבציורף המתורגם מצריכות הסתכלות בהקשר הציורף. אני מניחה ששיבוץ המילה השאלה המשמשת ברוסית בציורף המתורגם מטרתו שקיפות הציורף והקונוטציה המתלווה אליו. אנסה להראות שהשאלה הסמנטית בציורף היא זו שהביאה את השאלה הלקסיקלית.

³⁴⁴מילון פסמר, הערך *бурлак*.

³⁴⁵השיר של השורר נקרוסוב 'בוולוגה' – Н.А. Некрасов, «На Волге» (1980), תמונתו של הצייר איליה רפין 'הבורלקים בוולוגה' – Илья Репин «Бурлаки на Волге».

³⁴⁶על פי המילון ההיסטורי המילה 'בלוזה' ('בלוסה') מופיעה בנובלות של גנסיין 'בטרם' ו'אצל', במילה 'בלוזה' הוא משתמש גם ביצירותיו ובתרגומיו. 'בלוזה' – צ'חוב, 'טאלנט', עמ' 190.

³⁴⁷גם במכתביו גנסיין משתמש רבות במילה 'באשליק', למשל, גנסיין, מכתבים 1914, לש. בביחובסקי, יקטירינוסלב, י' דצמבר 1904, עמ' 39; בהערת שוליים למשפט 'בכאן פרוחה דינה בבשליקה וריסיה מדדות מקור' מנחם פרי מניח בטעות שהמילה היא 'בשליקה'. (גנסיין, איגרות 1904 – 1907, [1946], פרק בתוך פרי 2017 'המעוררים והמנסים', איגרת שנייה (1906), הערה 15, עמ' 331, אבל הכוונה כאן למילה 'באשליק' עם כינוי קניין חבור. גנסיין נהג במילים שאלות כמילים עבריות הוסיף להן כינוי קניין חבור. ההדגשה שלי – ו.א.

ברונט גבוה³⁴⁸ – высокий брюнет – המשמעות המילולית של הביטוי היא גבר גבוה בעל שער כהה. לביטוי זה מתלווה ברוסית קונוטציה של גבר מושך.³⁴⁹ במקום המילה 'ברונט' גנסיין יכול היה לבחור במילים עבריות לתיאור השער הכהה של הדמות. הצירוף מופיע בנרטיב של הנובלה במסירת דבריה של חנה היליר:

[...] חנה הילר סיפרה להם, כי היא זוכרת את כרמל היטב – ברונט גבוה, והשמיעה את דעתה עליו, כי הוא אדם מוזר במקצת, אבל, ניכר, פיקח.³⁵⁰

הצירוף מדגיש את האופי של חנה - בחורה 'זולה' וגסה ואת דרך הסתכלותה על כרמל המתמקדת בגבריותו. אם כן, סביר שהמילה השאולה כאן מופיעה כחלק מהצירוף המביא איתו את הקונוטציה של גבר מושך.

'בקדחת של אנרגיה פורצת'³⁵¹ – זהו שילוב של שני צירופים ברוסית המביעים נמרצות קצת אובססיבית лихорадочная энергия - מילולית 'אנרגיה של קדחת' ו-брызжащая энергия – 'אנרגיה משפריצה / פורצת'³⁵². הנה ההקשר שבו מופיע הצירוף:

[...] היה חגור רומס על העלים הנושרים בפראות של חדווה ובקדחת של אנרגיה פורצת, וקומתו היתה מזדקפת, וחזהו מתרחב ונבלט ופניו ניעורים.³⁵³

במכתביו משתמש גנסיין במילה 'אנרגיה'.³⁵⁴ עניין זה אינו מפתיע. כאמור, במכתבים גנסיין נטל יותר חירות בעניין המילים שאולות. לעומת המכתבים, ביצירותיו משתמש גנסיין בחלופה עברית – 'כוחות':

התרגשות כוחות צעירים, פוריים, הנותנים תקוה רבה ללב [...] ³⁵⁵

³⁴⁸גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 28.

³⁴⁹וכך גם לצירוף высокий блондин – בלונדין גבוה.

³⁵⁰גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 28. הביטוי הזה נמצא בתפר בין לשון הדיאלוג לבין לשון הנרטיב, כי הוא מופיע בנרטיב וגם לא במירכאות, אך מעביר, כנראה, גם את דרך ההבעה של הגיבורה ולא רק את התוכן. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁵¹גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 13.

³⁵²אין זה מסוגי הביטויים המופיעים במילון. בחיפוש בגוגל מצאתי 2840 ביטויים מדויקים של

лихорадочной энергией - מילולית 'באנרגיה של קדחת' 3640 היקריות של הביטוי брызжащая энергия בכל היחסות.

³⁵³גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 13. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁵⁴גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 11 (בטעות כתוב 12), לחוה דרוין, יקטירינוסלב, כ"ד ספטמבר, 1904, עמ' 34.

³⁵⁵גנסיין, 'ז'ניה' - על פי המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי – ו.א.

לגנסין הייתה חלופה למילה 'אנרגיה', אבל השימוש במילה השאולה בביטוי 'בקדחת של אנרגיה פורצת' מבליט את ההקבלה לביטוי המוכר ברוסית ולקונוטציה שהוא מביא איתו.³⁵⁶

'שמי האטלאס'³⁵⁷ – атласное небо / атласные небеса – ברוסית זהו צירוף הכולל שם עצם 'שמיים' небо ושם תואר הנוצר משם העצם атлас - סוג של בד משי חלק, ³⁵⁸ 'שמיים העשויים אטלאס'. הצירוף הוא מטפורה שחוקה ברוסית - השמיים כאילו עשויים מבד רך.³⁵⁹ גנסין משתמש בביטוי בהקשר של מדורות פואטיות:

ולאחר השבועות התחילו הטוילים העליזים בחורשה הנהדרה עם הסירות הצוהלות על פני הנהר היפה והמדורות הפואטיות תחת כיפת שמי האטלאס הקודרת והפרעת הדומייה הרויה ברחובות הנמות בחצות הלילה ולפני עלות השחר.³⁶⁰

המילה הזרה מביאה איתה קונוטציה רומנטית וגם קצת פתטית המתלווה לביטוי והמתאימה להקשר.

'מערכת שיער שחורה א לה גוגול' בראשו³⁶¹ - прическа а-ря Гоголь - הביטוי הצרפתי à la משמש ברוסית (לעתים בכתיב צרפתי) במשמע 'בסגנון' ופעמים עם המילה תספורת.³⁶² תספורת 'קארה' בסגנון של הסופר הרוסי גוגול הייתה מהמאפיינים של אומנים וסופרים.³⁶³ הביטוי משמש לתיאורו של בורלאק המנסה ליצור תדמית בוהמית:

זה היה בחור עליז ובעל עיניים קטנות ושחורות ומערכת שיער שחורה א-לה גוגול בראשו.³⁶⁴

---

³⁵⁶ ראו התייחסותה של בר-יוסף לביטוי "קדחת של אנרגיה פורצת". (בר יוסף 1987, עמ' 146). הביטוי מובא על ידי בר-יוסף כדוגמה לאוקסימורון.

³⁵⁷ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 12.

³⁵⁸ על פי מילון פסמר, הערך атлас. המילה נכנסה לרוסית מפולנית או מגרמנית ומקורה הוא ערבי.

³⁵⁹ בחיפוש מדויק בגוגל מצאתי כ-2000 היקרויות של הצירופים атласное небо או атласные небеса (ברוסית אפשר להשתמש במילה 'שמים' ביחד שימוש רגיל או ברבים – שימוש פיוטי. החיפוש נעשה בכל היחסות.

³⁶⁰ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 12 – 13. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁶¹ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 13. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁶² מילון אוז'יגוב, הערך а-ря.

³⁶³ כעדותו של דוסטויבסקי, באמצע המאה ה-19 הצעירים סיגלו לעצמם את סגנון הלבוש של גוגול, את דיבורו, ובעיקר את התסרוקת הטיפוסית שלו, אפילו הסופר נקרסוב בתקופה הזאת ניסה להיראות כמו גוגול – פוקין 2008, הפרק הראשון. וגם היום עדיין אפשר למצוא בגוגל היקרויות בודדות של הביטוי 'תספורת בסגנון גוגול'.

³⁶⁴ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 13. ההדגשה שלי – ו.א.

גנסין משתמש בצירוף זה גם כשמתרגם את המילה המקבילה אצל צ'כוב – על הצייר נאמר שהוא "נושא צוארונים א לא שקספיר".³⁶⁵ גם כאן נראה שיש להתייחס לביטוי כולו ולקונוטציה שהוא מביא איתו.

'בהטעמת ארטיסטים'³⁶⁶ – מקביל לתואר הפועל הרוסי артистично, המורכב מהמילה артист - 'שחקן' ומצורן תואר הפועל, ופירושו 'בעל מאפייני שחקן'.³⁶⁷ הצירוף המשלב את המילה 'ארטיסט' מתאר את דרכו של בורלאק בציטוט מהבלדה "משתה הניצחון" מאת שילר בתרגום-עיבוד לרוסית של ז'וקובסקי:

והוא [בורלאק] היה שולח את ידו בהדר וקורא בהטעמת ארטיסטים [...]³⁶⁸

בורלאק, כאמור, מאופיין ב"פוזזה" תיאטרלית והצירוף 'בהטעמת ארטיסטים' פירושו קריאה בסגנון תיאטרלי. כפי שכבר הזכרנו בהקשר של הצירוף 'ז'אנדרמים וארטיסטים', המילה 'שחקן' עוד לא הייתה בשימוש, ול'אומן' הייתה משמעות של בעל מלאכה.³⁶⁹ בנוסף לכך הצירוף 'בהטעמת ארטיסטים' בא למלא, כנראה, את החסר בעברית מבחינת דובר רוסית בקטגוריה של תואר הפועל. למרות העדר החלופה העברית למילה 'שחקן', אפשר היה למצוא דרכי עקיפין להבעת הקריאה המודגשת של בורלאק, אך גנסין בוחר במילה 'ארטיסט' כנראה מאותו המניע של הבאת הביטוי בצורה שקופה ואת הקונוטציה המתלווה אליו.

ראינו שכשהמילה השאולה משובצת בצירוף המתורגם מרוסית, ברוב המקרים הסיבה אינה כרוכה בהעדר חלופה עברית למילה השאולה. אני סבורה שהמטרה היא לחזק את שקיפות הצירוף ולהביא עם המילה השאולה ועם תרגום השאילה את הקונוטציה המוכרת מרוסית ומובנת לפחות לקורא דובר רוסית.

4.7. מקומה של שאילה לקסיקלית מול דרכים אחרות למילוי החוסרים בייצוג הריאליה

בשאלות המחקר שאלתי אם השאילה הלקסיקלית היא דרכו העיקרית במילוי החוסרים שהיא ממלאת. אחרי שזיהינו שהחוסר העיקרי שהיא ממלאת הוא ייצוג מדויק של הריאליה, נוכל לנסח את השאלה כך:

- מה מקומה של השאילה הלקסיקלית בין הדרכים האחרות, שבהן משתמש גנסין למילוי החוסר הלשוני בייצוג הריאליה?

³⁶⁵ גנסין / צ'חוב 1982, 'טאלנט', עמ' 190.

³⁶⁶ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 24.

³⁶⁷ מילון אוז'יגוב, הערך артистический, תואר הפועל артистично - סעיף 3.

³⁶⁸ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 24 – 25. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁶⁹ על פי המילון ההיסטורי.

לעומת אבן-זהר, מבקרים מוקדמים הדגישו את הנטייה של גנסין לייצוג הריאליה. כך ירוחם פישל לחובר – מבקר ספרות, עורך וחברו של גנסין, כתב שגנסין משלב טשטוש הרגשות עם תיאור מדויק של המציאות:

מצד אחד אנו שומעים בכל שורה מספריו האחרונים את שפת הנפש ולפנינו טשטש הקוים של המציאות, רק זכרונות, חלומות ונגוהות, ומצד שני אנו מוצאים בהם, על כל עמוד ועמוד, תאורים מדויקים של חיי המציאות, עד כי דומה הוא עלינו כמי שרואה את הדברים ראייה כפולה אחת: חושנית-מציאותית, ושנית: רוחנית-אורית.³⁷⁰

גם לאה גולדברג התייחסה לפן הזה של יצירת גנסין וציינה אגב דיונה בסגנונו המיוחד, שלצד טשטוש הזמן והעדר פבולה במובן הרגיל של המילה, לצד העיסוק בגיוונים הדקים שבנשמת האדם, דווקא הפרטים הקטנים כמו תיאור הטיפוס והסביבה מצוירים "בקפדנות הגובלת בנטורליזם".³⁷¹

כדי לזהות את הדרכים שבהן השתמש גנסין בייצוג המדויק של הריאליה, בסעיף זה אנתח את דרכו בשלושה שדות סמנטיים בולטים בשאילה הלקסיקלית ואשווה את הדרך של שאילה לקסיקלית לדרכים אחרות בייצוג הריאליה. לצורך כך אתבסס על הדרכים אשר עמדו בפני הסופר העברי בתקופת התחייה ביחס לדנוטציה של המילים ולריאליה בכלל על פי תיאורו של אבן-זהר.

1. לוותר על כל פריט של ריאליה שלא הייתה לגביו לקסמה מוסכמת.
2. לשלב לשון אחרת, כגון יידיש, בגוף הטקסט. אפשרות זו צומצמה במידה רבה לד'אנרים בודדים ומסוימים כגון סאטירה.
3. לשלב לקסמה מלשון אחרת, כגון יידיש, על ידי מילה מפרידה, כמו 'הנקרא' או 'שקורין'. אפשרות זו לא הייתה ניטראלית, וצומצמה לד'אנרים ספרותיים מסוימים, בעיקר הומוריסטיים וסאטיריים.
4. להוסיף בהערת כוכב הסבר על ידי תרגום ללשון אחרת.
5. להשתמש בלקסמות בלתי מובחנות דנוטאטיבית, ולדייק אותן בתיאורי לוואי או בהקשר.
6. להשתמש בלקסמות בלתי מובחנות דנוטאטיבית ולהסתפק בדנוטציה מעורפלת או מנוחשת.³⁷²

כבר ראינו שגנסין אינו נמנע מהשימוש במילים שאולות בייצוג הריאליה אף על פי שהסוגה שבה הוא כותב היא ספרות יפה. להלן רשימת המילים שאינן שאולות הנקרות ב'הצדה' בשדות הסמנטיים המייצגים ריאליה:

פריטי לבוש: אדרת, ערדליים גבוהים, טלית גדולה של צמר, סינור, מטפחת ראש

³⁷⁰ לחובר 1966 [1914], עמ' 336.

³⁷¹ גולדברג 1977 [1938], עמ' 98.

³⁷² אבן-זהר 1976, עמ' 4.

בית ותכולתו: גגות, כתלים, חצר, חדר, חדר מיטות, אולם, פרוזדור, תקרה, רצפה, דלת, שמשות, חלונות, תריסים, רהיטים, מיטה, שולחן, כיסא, נדנדה, יציע, מרבד, וילונות, מנורה, מפת שולחן

מוסד ומעמד: גבירי העיר, תלמיד, בית המקרא

על סמך הנתונים האלה התייחסות לכל אחת מהדרכים שמעלה אבן-זהר:

1. לא זיהיתי ניסיון לוותר על תיאור הריאליה. הטקסט רווי במילים המייצגות ריאליה.
2. גנסיין משלב מילים שאולות רבות אף על פי שכותב ספרות יפה.
3. גנסיין אינו נוהג לשלב לקסמות מושאלות תוך שילוב מילים מפרידות (הנקרא / הקורין)
4. גנסיין אינו מביא תרגום בהערת כוכב.
5. נדירה אבל קיימת הדרך של שימוש בלקסמה בלתי מובחנת דנוטאטיבית ודיוקה בתיאורי לוואי: ערדליים גבוהים, טלית גדולה של צמר, מטפחת ראש, גבירי העיר.
6. גנסיין דווקא נמנע מלקסמות לא מובחנות מבחינה דנוטטיבית. (יוצאת מכלל זה המילה 'יציע').

נוכל לסכם בנוגע לדרכיו של גנסיין בייצוג הריאליה ולמקומה של שאילה לקסיקלית בין דרכים אלו. גנסיין מדייק בייצוג הריאליה ומביא את הדנוטציה המדויקת של המילה. לצורך כך הוא משתמש בעיקר במילים עבריות מובחנות דנוטטיבית ובמקרים נדירים במילים לא מובחנות ומדייק אותן באמצעות לוואיים. הדרך הדומיננטית אצל גנסיין כשלא עומדת לרשותו מילה עברית בעלת דנוטציה מובחנת היא הבאת מילה בינלאומית המשמשת גם ברוסית. אם כן, נוכל לומר שהשאילה הלקסיקלית היא דרכו העיקרית במילוי החוסר במילים המייצגות ריאליה בצורה מדויקת.

4.8. סיכום

אסכם את הממצאים והמסקנות של הפרק שעסק בשאילה לקסיקלית. מטרות המחקר בקטגוריה הזאת היו:

1. אפיון דרכו של גנסיין בשאילה הלקסיקלית
2. אפיון החוסרים שממלא גנסיין באמצעות שאילת המילים.

שני הנושאים האלה כרוכים זה בזה, ובדברים הבאים אסכם את מסקנות המחקר בתחום השאילה הלקסיקלית:

- א. ראינו שהיקף התופעה של השאילה מרוסית בפרט ושל המילים הבינלאומיות בכלל גבוה מאוד. הממצא הזה משתלב בתמונה רחבה יותר בנוגע לדרכו של גנסיין בכתיבה. כפי שראינו בסעיפי הרקע (2.3.2 ו-2.3.4), גנסיין לא הלך בדרך המלך בתחומים רבים: כתיבתו אינדיווידואליסטית בתקופה

שבה שלטו נושאים לאומיים, סגנונו ייחודי ולשונו משלבת בחופשיות רבדים לשוניים. חשיפת השאילה הלקסיקלית בלשונו מראה שגם בעניין השילוב של מילים זרות גנסיין לא היה פורסיט.

ב. ראינו שגנסיין משתמש במילים בינלאומיות שרוכזן נוהגות גם ברוסית ולרוב בנויות על דרך הרוסית, בין אם זה נובע מדרכו לבחור בצורה הרוסית ובין אם קשור לכך שהמבנה תואם יותר לפונולוגיה ולמורפולוגיה עברית. בנוסף לכך למדנו שגנסיין נמנע ממילים רוסיות שאינן בינלאומיות ודרכו זו בספרות יפה שונה מדרכו במכתביו האישיים. הדבר מעיד, כנראה, על מודעות לקהל שהיה לא רק דובר רוסית (ראו סעיף 4.4). ממצא זה משתלב בתיאור של הרשב ושל אורנן בנוגע לדרכם של חלק מסופרי התחייה למלא את החסר במילים שאולות לפי ההסבר של אורנן כאימוץ הסטנדרטים המקובלים ברוסית לקלוט מילים זרות בחופשיות.

ג. ניתן להצביע על מכנה משותף בין המילים השאולות. כל המילים הן שמות עצם וניתן לחלק אותן לשתי קטגוריות. הקטגוריה המצומצמת יותר כוללת מילים שאולות המופיעות בצירוף שהוא עצמו תרגום שאילה מרוסית. הקטגוריה הגדולה היא מילים שאולות שאינן חלק מהצירוף.

ד. בנוגע לחוסרים לשוניים שממלאות המילים השאולות, הממצא המשמעותי הוא בנוגע לקבוצה הגדולה של המילים השאולות - המילים בודדות. כמעט כולן מייצגות את עולם הריאליה ואת הנוף התרבותי של האימפריה הרוסית בתחילת המאה העשרים, שכאמור, היה תחום חסר בעברית בתקופה הזאת (ראו סעיף 2.2). הן שייכות בעיקר לשלושה שדות סמנטיים: הבית ותכולתו; פריטי לבוש; מוסד ומעמד. המילים האלה באות למלא את החסר במילים המייצגות ריאליה. הראיתי שגנסיין מביא בעזרת המילים השאולות את הדנוטציה המובחנת והמדויקת החסרה לו בעברית. כדי להוכיח את הטענה הזאת הדגמתי שברוב המקרים בחירתו של גנסיין במילה שאולה נובעת לא מהעדר חלופה עברית, אלא מהעדר חלופה מדויקת. בנוגע לקבוצה הקטנה של מילים שאולות המופיעות בצירוף תרגום שאילה, נראה שהן באות יחד עם הצירוף ומביאות את הוראתו ואת הקונוטציה המתלווה אליו ברוסית. ממצאים אלו סותרים את טענתו של אבן-זהר שסופרי התחייה הכותבים ספרות יפה, וביניהם גנסיין, נמנעו מלייצג ריאליה במילים שאולות ובחרו בדרכים שאינן מייצגות את הדנוטציה המובחנת והמדויקת של המילה.

ה. עמדתי על מקומה של שאילה לקסיקלית בין דרכים שונות למילוי החוסרים הלשוניים בייצוג הריאליה. הראיתי שהשאילה הלקסיקלית היא דרכו העיקרית של גנסיין במילוי החוסר הלשוני במילים בעלות דנוטציה מדויקת בייצוג הריאליה. ממצא זה משתלב בטענתם של ירוחם פישל לחובר ולאח גולדברג שלצד סגנונו המעורפל גנסיין ידע להביא את הייצוג הלשוני של ריאליה ביצירותיו. ממצא זה משתלב בתפיסת עולמו של גנסיין – כפי שאמרנו בסעיף 2.3.1 הוא לא היה ציוני ולא התעניין בתחיית הלשון כשפה מדוברת אלא שהעברית הייתה עבורו שפת התרבות של היהודים בעולם.

5. שאילה סמנטית

5.1. שאלות המחקר

עד כה עסקתי בקטגוריה אחת של השפעת הרוסית על אוצר המילים והפרזיאולוגיה – שאילה לקסיקלית. הפרק הזה יוקדש לקטגוריה השנייה – שאילה סמנטית.

מטרות המחקר בקטגוריה הזאת הן:

ג. אפיון דרכו של גנסין בשאילה סמנטית;

ד. אפיון החוסרים שממלא גנסין באמצעות שאילה סמנטית.

כאמור בסעיף 2.4, ההשפעה של השאילה הסמנטית סמויה, ולכן קשה יותר לזיהוי מאשר שאילה לקסיקלית. בנוסף לכך לא תמיד ניתן להכריע אם מדובר בשאילה סמנטית, במפאין של סגנון אישי או בשפעת שני הגורמים יחד (על כך אפשר לקרוא בסעיף 5.7 בהמשך). לכן אינני שואפת לאתר את כל השאלות הסמנטיות בקורפוס ולא לאמוד את היקפן.

בתשובה לשאלות המחקר הרחבות אתייחס באופן במפורט לשאלות הבאות:

- מהם הסוגים השונים של שאילה סמנטית המופיעים בטקסט של גנסין?
- האם ניתן להצביע על דרך דומיננטית יותר בשאילה סמנטית? האם יש תופעות בולטות במיוחד?
- אילו בעיות מתודולוגיות עולות בזיהוי התהליכים שעוברת המילה או הביטוי? האם תמיד ניתן להבחין בין שאילה סמנטית להתפתחות פנימית וגם בין סוגים שונים של שאילה סמנטית? יש לציין שבשל מורכבות הנושא, הוא ילווה אותנו לאורך כל הפרק.
- האם גם בשאילה סמנטית, כמו בשאילה לקסיקלית, ניתן להצביע על מכנה משותף מבחינת החוסרים שהיא ממלאת או לפחות על קבוצה בולטת בקטגוריה הזאת?

בסעיף הבא אציג את המתודולוגיה של זיהוי השאלות הסמנטיות מרוסית (5.2), ולאחר מכן אעבור להצגת הממצאים והמסקנות. תחילה אדגים את הסוגים השונים של שאילה סמנטית באמצעות דוגמה מורחבת אחת המשלבת את כולם (5.3). לאחר מכן אעבור לדיון בשאלות משמעות (5.4) ואחר כך בתרגום שאילה (5.5). אחרי שנראה את הסוגים השונים של שאילה סמנטית ביצירה של גנסין, יוקדשו שני סעיפים לסוגיית ההבחנה של שאילה סמנטית. בסעיף 5.6 אעסוק בעייתיות ההבחנה בין התפתחות פנימית ושאילה סמנטית וכן בין סוגים שונים של שאילה סמנטית ובסעיף 5.7 בבעייתיות ההבחנה בין ההשפעה הסמויה של הרוסית המתבטאת בשאילה סמנטית לבין מאפייני הסגנון האישי. הסעיף האחרון (5.8) יוקדש לחוסרים הלשוניים שממלא גנסין באמצעות השאילה הסמנטית. בסוף הפרק יוצג סיכום בנוגע לשאילה סמנטית מרוסית.

5.2. שיטת העבודה: האם המילה או הצירוף הם שאילה סמנטית מרוסית? לזיהוי שאילה סמנטית ערכתי מספר מבחנים. שני המבחנים הבאים הם תנאים הכרחיים:

א. השימוש ברוסית – כדי לבדוק אם ברוסית בתקופתו של גנסיין היה שימוש במילה או בצירוף באותה משמעות ערכתי בדיקה במילונים של השפה הרוסית ובין היתר במילון מתקופתו של גנסיין - פריאוברז'נסקי. אבל הביטויים לא תמיד מופיעים במילון. כך הביטוי 'עשן כחול' במשמעות 'עשן מרוכז' אינו נמצא במילון. עדות טובה אפשר לקבל דרך Ngram Viewer – כלי מבית 'גוגל' המאפשר ליצור תצוגה גרפית של תדירות הופעת מילה או ביטוי במאגר הספרים הסרוקים של 'גוגל'. חשוב לציין שאם הכלי מעיד על שימוש בתקופתו של גוגל זוהי עדות ברורה לכך, אך העדר הממצאים אינם מעידים על העדר השימוש, כי גם ביטויים המופיעות במילון מתקופתו של גנסיין פעמים רבות אינם מופיעים בחיפוש זה. למדוגמה, 'עשן כחול' אינו נמצא במילון, אבל נמצא בשימוש מינורי בחיפוש ב-Ngram Viewer, ובחיפוש רגיל ב'גוגל' שימוש רחב.³⁷³ גם העדות של השימוש ברוסית של ימינו חשובה, שכן הרוסית לא עברה תהליכי שינוי מהירים כמו העברית. העדות הזאת חזקה יותר אם לא נמצא שימוש כזה בשפות אחרות.

ב. השימוש בעברית – אם המילה או הצירוף לא שימשו בצורה זו ובמשמעות זו לפני שצפויה השפעת הרוסית (שלהי המאה ה-19),³⁷⁴ נוכל להניח שהם נוצרו בהשפעת הרוסית. אם שימשו בעברית לפני ההשפעה רוסית אבל גנסיין משתמש במשמעות שונה, התואמת לרוסית, נוכל להניח במקרה זה שאילת משמעות מרוסית. הבדיקה התבססה בעיקר על המילון ההיסטורי וגם על פרויקט השו"ת.³⁷⁵

תמיכה נוספת להנחה אפשר לקבל אם המילה או הצירוף עומדים במבחן נוסף:

השימוש בתרגומי גנסיין לסיפורי צ'כוב – אם נמצא שגנסיין מתרגם כך את הביטוי המקביל ברוסית, יהיה זה חיזוק נוסף להנחה שזוהי שאילה סמנטית. אבל אין זה תנאי הכרחי וגם לא תנאי מספיק.

אדגים את שיטת העבודה דרך הצירוף 'בילה את העת' שנפסל כתרגום שאילה מרוסית. אצטט אותו בהקשר:

[...] והכול היו משחקים ומדברים ומתלוצצים ומשוררים מעט ומבלים את העת.³⁷⁶

³⁷³ הצירוף 'עשן כחול' מופיע 175,000 פעמים רק ביחסת הנומינטיב בחיפוש רגיל ב'גוגל'.

³⁷⁴ ניר 1989, עמ' 6 וראו גם סעיף 2.2.

³⁷⁵ המילון ההיסטורי, ששימש ככלי עיקרי גם במחקר השאילה הלקסיקלית, כולל נכון להיום מקורות מחתימת המקרא ועד שנות השלושים של המאה העשרים. פרויקט השו"ת ("מאגר היהדות הממוחשב") כולל כתבים יהודים תורניים עם דגש על ספרות הלכתית וספרות שאלות ותשובות.

³⁷⁶ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 12. ההדגשה שלי – ו.א. דוגמה נוספת: [...] והיו מבלים את העת בנעימות ויגון לא ידעו. (גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 31. ההדגשה שלי – ו.א.)

לכאורה אפשר להניח שהצירוף הוא תרגום שאילה מרוסית כי הוא מקביל לביטוי ברוסית בתקופתו של גנסין.³⁷⁷ ברוסית מביעים את ההוראה 'בילה' בצירוף של שתי מילים *проводить время*,³⁷⁸ כשהוראת הפועל לחוד היא 'ליווה, העביר',³⁷⁹ ובצירוף שם העצם 'זמן' ביחסת אקוזטיב: 'העביר/ליווה את הזמן/העת'. אבל השימוש במקורות מראה שיש כאן התפתחות פנימית. הפועל 'בילה' מופיע במקרא במשמעות 'השחית, הקריב': "בילה בשרי ועוריי" (איכה ד) וגם במשמעות 'השתמש בדבר זמן רב עד שבלה מרוב שימוש': "ומשעה ידיהם יבלו בחיריי" (ישעיה סה כב). נראה שהצירוף 'בילה את העת' התפתח מהצירוף המקראי 'בילה ימיו' בספר איוב: "ויבלו בטוב ימיהם וכַרְגַע, שְׂאֹל יִתְנוּ" (איוב, כא, יג). בהמשך אפשר לראות את ההתפתחות 'בילה ימיו' בימי הביניים ל'בלות שנים',³⁸⁰ המשמש גם בתקופת ההשכלה.³⁸¹ בתקופה זו הוא זכה להתפתחות נוספת - את הביטוי 'מבלה זמן' מצאתי במילון ההיסטורי לראשונה בתחילת המאה ה-19 ואילך,³⁸² לצד משלימים אחרים המביעים זמן: 'חודשים', 'שעות', 'לילות', 'ערב'.³⁸³ המשלים 'עת' מופיע לראשונה אצל המשכיל אהרן גינצבורג,³⁸⁴ וגם בהמשך, בין היתר אצל מנדלי מוכר ספרים.³⁸⁵ במאגר המילון ההיסטורי אין שימוש בפועל 'בלות' ללא ביטוי זמן, צורה שנהוגה היום לצד אחרות. ההתפתחות של הביטוי לאורך התקופות מלמדת כי יש לראות כאן תהליך פנימי (בילה ימיו—בילה ומשלימי זמן שונים—בילה + זמן/עת—בילה), ולא תרגום שאילה מרוסית.

אעיר עוד כמה הערות מתודולוגיות. חשוב להבחין בין תופעה של שאילה סמנטית לאימוץ תבניות דקדוקיות והשימוש החופשי בהן ללא היצמדות לצירוף רוסי מסוים. למשל, השימוש הרווח אצל גנסין בשמות תואר

³⁷⁷ על פי עדות N-Gram.

³⁷⁸ מילון אוז'גוב, הערך *привести* (ללוות, להעביר), סעיף 8 מוצג בקולוקציה של מילה המסמנת זמן או מקום. בערך *время* (זמן) מוצג כביטוי כבול – *проводить время*.

³⁷⁹ מילון אוז'גוב, הערך *привести*.

³⁸⁰ "וימין ושנותיך תבלה בנעימים" - דונש בן לברט, 'תשובות על רב סעדיה גאון' - (המאה ה-10), "ובילוי שנים בנעימים" - יצחק החזן בן יוסף 'קרובה בשבח הצדה' (המאה ה-10 - המאה ה-11) - על פי המילון ההיסטורי. ההדגשות שלי - ו.א.

³⁸¹ למשל, "לבלות שנותיו בעיוני תלמודי והלכות ודינים" - אהרן עמרין גומפרץ, 'מאמר המדע' (1765); "והאדם יכול לבלות בהם שנים רבים" - פנחס אליהו הורביץ, 'ספר הברית' (1797) - על פי המילון ההיסטורי. הדגש - ו.א.

³⁸² "וכך הוא מבלה זמנו" - מנדל לפין, 'חשבון הנפש' (1808) ועוד היקריות מספר אצלו - על פי המילון ההיסטורי; ואחר כך אצל שמעון בליך - "איש לרעהו לא יבלו זמן בבקורות", 'שבילי עולם א' (1922) - על פי המילון ההיסטורי. ההדגשות שלי - ו.א.

³⁸³ למשל, "גם את לילי החודש הוא יבלו בתפלות" או "החסידים יבלו הרבה שעות בכל ימי החודש" - שמעון בליך, 'שבילי עולם א' (1922). ההדגשות שלי - ו.א.

³⁸⁴ "[...] בני הצעירים טרודים בעסקיהם ואין שעתם המדודה פנויה להפוך ידם במשפטים מבלי עת כאלה" - מרדכי אהרן גינצבורג, 'קריית ספר' (1835) וגם "ויבלה עתו היקרה במשתה שמנים אשר עשה לבת לויתו הלזו" - מרדכי אהרן גינצבורג, 'תולדות בני אדם' (1935). ההדגשות שלי - ו.א.

³⁸⁵ "אל נבלה העת בהבלים כאלה" - האבות והבנים' (1868). ההדגשות שלי - ו.א.

ממוקפים לציון מושג אחד (עיניים חושדות-מלגלות) אינו בהכרח תרגום המושג מרוסית אלא אימוץ המודל בהשפעת הרוסית (במקרה זה אולי גם הגרמנית). בנוסף לכך אעיר שלצורך תמונה שלמה יש מקום למחקר של שאילה סמנטית בהשפעת היידיש. לבסוף אציין שכמו בשאילה לקסיקלית, גם בשאילה סמנטית אני מתייחסת לתופעת השאילה בכלל, ולא לסוגיית החלוציות של גנסיין. כמו כן, חשוב לומר שפעמים רבות ניתן למצוא תופעות דומות של שאילה סמנטית אצל בני 'החבורה' של גנסיין, ובכללם גנסיין, ברנר וזלמן אנוכי. אעבור להצגת הממצאים של שאילה סמנטית.

5.3. דוגמה המשלבת תופעות שונות של שאילה סמנטית

בפרק 3 הצגתי בהרחבה סוגים שונים של שאילה סמנטית. דיברתי על שני הסוגים העיקריים: 'שאילת משמעות' מרוסית למילה או לצירוף הקיימים בעברית ו'תרגום שאילה' – תצורה חדשה של מילה או צירוף תוך חיקוי לקסמה מקבילה ברוסית. תרגום שאילה כולל שתי קטגוריות נוספות: תרגומי שאילה מורפולוגיים – יצירה ברמת המילה, ותרגומי שאילה סינטגמטיים – יצירה ברמת הצירוף. כדי להציג את התופעות האלה אפתח בדוגמה המשלבת שאילת משמעות ותרגומי שאילה משני הסוגים – מורפולוגי וסינטגמטי.

שם התואר 'קהה' הוא מלשון חז"ל והוראתו הבסיסית ברובד זה היא 'גורם לתחושת חומץ וכיוון בשיניים' (ענבים קהות) ובהשאלה: 'בלתי חריף, עמום, מעורפל, מטושטש' (הלכה קהה), ובעברית החדשה הוא משמש במשמעות 'בלתי-חד, פגום בחודו'.³⁸⁶ מהמשמעות השנייה התפתחו שאילות סמנטיות בעקבות השפעת הרוסית. ברוסית התואר *тупой* משמש בנוסף ל'קהה', 'לא חד', גם בהוראה 'מטומטם'. מעבר לכך, ברוסית זוהי המילה הבסיסית למשמעות 'מטומטם'.³⁸⁷ השימוש בשם התואר 'קהה' במשמעות 'מטומטם' הוא שאילת משמעות מרוסית. אצל גנסיין לא רק ששם התואר קהה משמש במשמעות 'מטומטם', המושאלת מרוסית, אלא שהוא מופיע בתוך צירוף המתורגם מרוסית – קהה כבול עץ – תרגום שאילה סינטגמטי:

ודי היה לו שיביט באותה שעה אל עיניה, הנתלות בפני אותו בחור בשעה שזה מכה על לבו, בשביל שיהיה לו ברור למדי כי גם קהה היא כבול עץ.³⁸⁸

ביטוי זה מורכב ממילים עבריות אך הוא מתרגם ביטוי מרוסית. ברוסית מקובלים ביטויים הממשילים את המטומטם לעץ, למשל, *тупой как пень* (קהה (=מטומטם) כגדם עץ), *тупой как дерево* (קהה (=מטומטם) כעץ) או *тупой как дрова* (קהה (=מטומטם) כעצי הסקה).

³⁸⁶ ענבים קהות – אבות ד, כ, הלכה קהה – שיר השירים רבה 3. על פי מילון בן יהודה המשמעות הזאת התפתחה מהפרשנות המוטעית של המפרשים לפועל המקראי בבניין קל – קהה – שפירושו המקורי – נקוו השיניים מחוסר לחם, לא היה להן מה לגרוס, רעב בעליהן.

³⁸⁷ מילון אוז'יגוב, הערך *тупой*, סעיף 4.

³⁸⁸ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 25. ההדגשה שלי – ו.א.

התואר 'קהה' משמש את גנסיין לשאילת משמעות נוספת ובעקבותיה לתרגום שאילה נוסף – מבט קהה במשמעות של מבט מושפל. ברוסית ישנו תואר בעל אותו שורש כמו במילה הבסיסית (קהה) τυρпой, אך עם תחילית אחרת – потупленный – הבונה בין היתר את הצירוף 'מבט מושפל' (בהשאלה מ'לא חד') – потупленный взгляд - מבט המופנה כלפי מטה, בלי להביט בעיניים. ב'הצדה' ישנו שימוש כזה בשם התואר 'קהה' (שאילת משמעות) תוך שילוב עם המילה 'מבט' – 'מבט קהה' (תרגום שאילה):

ויזכור את מאניה ואת מבטה הקהה [...] ³⁸⁹

אפשר היה להניח שהשימוש כאן הוא על דרך לשון חז"ל – 'מעורפל, מטושטש'. למשל, כך משתמש בשם תואר זה בן דורו וחברו של גנסיין זלמן יצחק אנכי, גם הוא בצירוף עם המילה 'מבט'.

כל גופה רועד מקור ומבטה קהה היא מביטה בעולם קהה. ³⁹⁰

אך נראה שאצל גנסיין השימוש הוא לא במשמעות 'מבט מטושטש' כבלשון חז"ל, אלא 'מבט מושפל' כמו ברוסית. ההנחה שלי מבוססת על השפלת המבט כקו ההתנהגות הבולט של מאניה לאורך הנובלה:

וכשהיתה רוזה מתעקשה גם לאחר זה, היה מתחיל פונה בדיבורו אל מאניה, ומאניה היתה מתאמצת תחילה להביט ישר אל פניו ולשמוע פ ש ו ט, כמו שהיתה שומעה עד עתה, ולא היתה יכולה, והיתה מורידה עיניה והיתה לה תיכף חרטה על זה, והיתה מעמידה פנים זדונים ומתחילה מביטה ישר כלפי פניו [...] ³⁹¹

אנו רואים שתי שאילות משמעות מרוסית לתואר 'קהה': לתיאור אדם מטומטם ולתיאור מבט מושפל ושילוב של התואר במשמעויות השאלות בתוך תרגומי שאילה - צירופים המתורגמים מרוסית. אין זה אומר כי אלה היו שלבים נפרדים, שכן לא מצאתי אצל גנסיין שימוש בתואר זה ובמשמעויות האלה מחוץ לצירופים. ייתכן שהמשמעויות לתואר נשאלו יחד עם תרגום שאילה של הביטויים.

בנוסף לכך בנובלה ישנו שימוש במילה קהות שהיא תוצאה של תרגום שאילה מורפולוגי. ³⁹² המילה העברית נבנית בגזירה קווית מהבסיס הנגזר משם התואר 'קהה', אשר עבר שאילת משמעות, ואילו מצטרף בגזירה

³⁸⁹ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 28. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁹⁰ זלמן זלמן יצחק אנכי, "בין שמים וארץ", סיפורים, הוצאת עם עובד, תל-אביב תש"ה, עמ' 55 או יצחק אנכי, "בין שמים וארץ", המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁹¹ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 15.

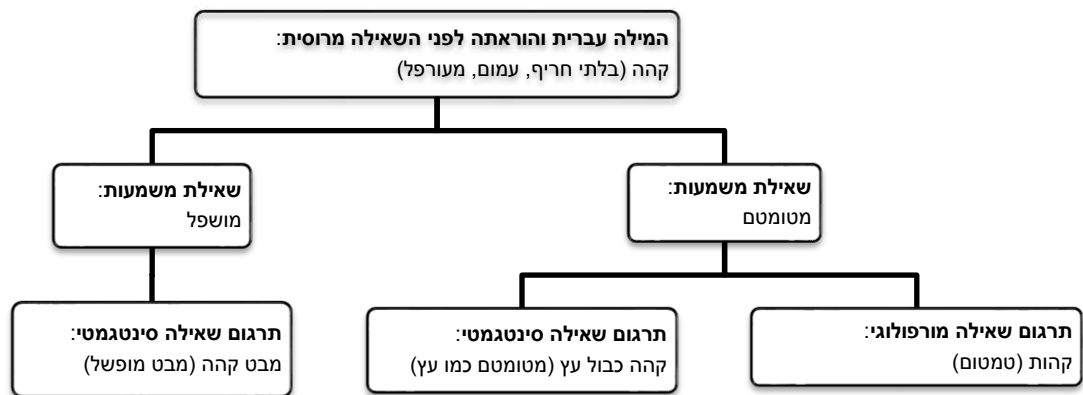
³⁹² המילה 'קהות' מופיעה במילון בן יהודה (הערך 'קהות') והגדרתה היא 'תכונת הדבר הקהה', שאינו חג, נהוג בדיבור ובספרות. זאת אומרת, הצורה מופיעה כבר אצל בן יהודה, אך המשמעות הזאת אינה מופיעה. כך שאולי אפשר היה להגדיר את המילה הזאת כשאילת משמעות למילה קיימת ולא כתרגום שאילה. מכיוון שמדובר בשני תהליכים המתרחשים באותה תקופה, קשה להצביע באופן חד-משמעי על כיוון השאילה. אפשר רק לציין שגם אצל ברנר, שהוא היחיד שמשמש במילה זו במאגר המילון ההיסטורי, השימוש הוא במשמעות שבה משתמש גנסיין – טמטום.

קווית צורן סופי המשמש להפשטה – ות על דרך המילה המופשטת ברוסית *типость* – 'טמטום'.³⁹³ הנה דוגמה לשימושו של גנסין במילה 'קהות' במשמעות הזאת:

[...] גם טיפשות המונית וקהות שוטה של יושבי אוהל היתה בו כל הימים [...]³⁹⁴

על פי מאגר המילון ההיסטורי לשימוש זה ב'הצדה' (1905) קדם השימוש אצל ברנר בנובלה 'בחורף' (1903). ברנר השתמש בשם עצם מופשט זה שימוש מסיבי גם בהמשך ואילו אצל גנסין ההיקרות הזו היא ההיקרות היחידה ביצירתו. במילון ההיסטורי לא נמצאו היקריות של מילה זו אצל סופרים אחרים.

ראינו דוגמה מורכבת של שאילה סמנטית המשלבת שאילת משמעות, תרגום שאילה סינטגמטי ותרגום שאילה מורפולוגי. אפשר להציג את התהליכים בצורה סכמטית כך:³⁹⁵

שאלת המשמעות לשם התואר 'קהה' כפולה – נשאלו שתי משמעויות מרוסית: 'מטומטם' ו'מושפל'. כל אחת מהן שולבה בביטוי המתורגם מרוסית – תרגום שאילה סינטגמטי. בנוסף לכך המילה 'קהה' במשמעות המושאלת של 'מטומטם' שימשה בסיס ליצירת מילה עברית חדשה – 'קהות', הבנויה על דרך הרוסית – בסיס של שם תואר בתוספת צורן הפשטה – תרגום שאילה מורפולוגי.

אחרי שהצגתי תופעות שונות של שאילה סמנטית, אעבור לדון בשאלת משמעות ואחר כך בתרגום שאילה.

³⁹³ גנסין מרבה להשתמש במילים מופשטות בגזירה קווית עם הסופית – ות (אפסות, קטנות, רכרוכיות) – כל הדוגמאות מ'הצדה'. המילון ההיסטורי מראה היקרות של המילה 'קהות' אצל ברנר שמבחינה כרונולוגית קדמה ל'הצדה' ('בחורף', 1903) והיא במשמעות של רגשות קהים, גם זה שימוש רווח ברוסית באותו שורש.

³⁹⁴ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 23. ההדגשה שלי – ו.א.

³⁹⁵ סדר הצגה אינו משקף בהכרח את הכרונולוגיה של התהליכים. כאמור, ייתכן ששאלת משמעות 'מושפל' מילה 'קהה' התקיימה רק במסגרת הצירוף.

5.4. שאילת משמעות

שאלת משמעות היא, כאמור, מצב כשלמילה הקיימת בעברית נשאלת משמעות נוספת. בפרק 3, שבו עסקתי במסקנות מוטעות של החוקרים בעקבות התעלמות מהמרכיב הרוסי, הצגתי דוגמה אחת של שאילת משמעות – הפועל 'לש'. במקרה זה מעתיק גנסיך את המשמעות המשמשת ברוסית, כשהפועל מתייחס לא רק לידיים אלא גם לרגליים, לשימוש בעברית. בסעיף הקודם (5.3) ראינו שאילת משמעות למילה 'קהה' במשמעות 'לא חד' שקיבלה משמעויות נוספת 'מטומטם' ו'מושפל' כשמילים אלו משמשות בתוך צירופים מתורגמים.

אביא דוגמה נוספת לשאלת משמעות – המילה 'כך'. זאת מילה חזו"לית המשמשת כמילת דמיון ומקבילה למילים 'כה', 'כן'.³⁹⁶ מילה זו קיבלה משמעות נוספת בשאלת משמעות מהמילה המקבילה ברוסית tak. ההוראה הבסיסית של tak ברוסית זהה לעברית – 'ככה, באופן כזה', למשל, 'כך אמרתי.', ברוסית היא נושאת משמעות נוספת: 'כל כך', למשל, 'זה כל כך קשה.' גנסיך משתמש בה בהוראה 'כל כך':

הפנים הללו היו זרים כן ומוצאים כן את לבו [...] ³⁹⁷

במקרה זה המילה 'כך' קיבלה מרוסית משמעות נוספת – 'כל-כך' בתהליך של שאילת משמעות.

בסעיף 5.7 אפשר לקרוא על מצבים לא מובהקים של שאילת משמעות, כשקיימת התלבטות בין האפשרות הזאת לבין השפעה פנים-לשונית או בין האפשרות הזאת לבין סוגים אחרים של שאילה סמנטית.

5.5. תרגום שאילה

תרגומי שאילה מרוסית הם תופעה רחבה בנרטיב של גנסיך, והיא מתמקדת בעיקר בתרגומי שאילה סינטגמטיים. תרגומי השאילה המורפולוגיים נדירים כי הם כרוכים ביצירת מילה חדשה – שינוי מהותי. בסעיף 5.3 ראינו תרגום שאילה מורפולוגי – מילה 'קהות' שנוצרה מתואר 'קהה' ומצורן הפשטה. באותו סעיף ראינו תרגומי שאילה סינטגמטיים בצירופים 'קהה כבול עץ' ו'מבט קהה'. בסעיף 4, שעסק בחשיבות המרכיב הרוסי לפרשנות מדויקת, הובא משפט ובו תרגומי שאילה סינטגמטיים רבים: 'שמשות החלונות מזיעות', 'יום עופרת עגום', 'כתלים קודרים'. הדגשתי כי הקטגוריה הזאת היא בעלת סיכון גבוה לפרשנות מוטעית כי לשון הצירופים פעמים רבות פיגורטיבית הטומנת בחובה תרגומי שאילה. בסעיפים 4.5 ו-4.6, שעסקו בשאילה לקסיקלית, הוצגו שאילות לקסיקליות המשולבות בצירופים שהם תרגומי שאילה: 'ברונט גבוה', 'בקדחת של אנרגיה פורצת', 'שמי האטלאס', 'מערכת שער א לה גוגול', 'בהטעמת ארטיסטים'. צירופים אלו הם 'תרגומי

³⁹⁶ מילון בן יהודה, כרך חמישי, הערך 'כך'.

³⁹⁷ גנסיך 2011, 'הצדה', עמ' 9. ההדגשה – 1.א. יש לציין שהשימוש הזה (כמו השימוש בצירוף 'ברונט גבוה' שהוזכר לעיל) נמצא בתפר בין לשון הדיאלוג לבין לשון הנרטיב. אין סימנים חיצוניים כמו מירכאות לדיבור ישיר, אבל מועברים כאן הרגשות של חגזר וייתכן שדרך הביטוי באה להעביר את הדיבור הפנימי שלו ואיתו את סגנון הדיבור.

שאלה סינטגמטיים מעורבים' - משלבים רכיבים שאולים עם מתורגמים.³⁹⁸ להלן אציג דוגמה המשלבת תרגום שאלה מורפולוגי עם תרגום שאלה סינטגמטי ולאחר מכן אעבור לתרגומי שאלה סינטגמטיים.

תרגום שאלה סינטגמטי המשלב תרגום שאלה מורפולוגי

מדורות פואטיות - זה תרגום שאלה סינטגמטי של הביטוי поэтические костры המשלב שם העצם 'מדורות' והתואר 'פואטי'. התואר 'פואטי' הוא תרגום שאלה מורפולוגי של התואר поэтический והוא מעורב: משלב יסוד שעבר בשאלה לקסיקלית (поэт – משורר) עם יסוד שעבר בתרגום שאלה (צורן התואר 'י' הניסבה)³⁹⁹ הביטוי הרוסי הוא מושג לביטוי משותף סביב מדורה כשקוראים שירים ומשוחחים.⁴⁰⁰ אציג בהמשך תרגומי שאלה סינטגמטיים שבסיסם חומר עברי בלבד. אתחיל מתרגומי שאלה מדויקים, המקבילים באופן מלא לרוסית ואחר כך אציג תרגומי שאלה מקורבים, כשהתרגום מבוסס על הרוסית אך לא זהה.

תרגומי שאלה סינטגמטיים מדויקים

אציג כאו את הציורופים: 'עשן כחול', 'קורים באוויר', 'לקחת מאת החיים', 'כמו חיה' וגם שני צירופים שניתן להביע במילה אחת, אך גנסיין בחר בתרגום שאלה מדויק של שתי מילים: 'קיבל הנאה' ו'הרגיש את עצמו'.

עשן כחול – הציורוף הזה מקביל מילולית לביטוי מטפורי ברוסית синий дым במשמעות 'עשן מרוכז מאוד' כמטפורה שחוקה,⁴⁰¹ וכך משתמש בו גם גנסיין בהתייחסות לעשן מה'פאפירוסה':

והלז היה שוכב על יצועו מעוטר בעת העשן הכחול, שהיה עולה ומתפתל ומתפשט סביבו [...]⁴⁰²

קורים באוויר – הביטוי паутина в воздухе – 'קורים (של עכביש) באוויר' מסמן מושג מהמאפיינים של תקופת סוף אוגוסט תחילת ספטמבר.⁴⁰³ את הציורוף הזה מתרגם גנסיין לציון מושג שאינו קיים בעברית:

³⁹⁸ צרפתי 1989, עמ' 288.

³⁹⁹ צרפתי 1989, עמ' 288.

⁴⁰⁰ אין זה ביטוי מילוני בעברית, אבל ב'חיפוש מדויק' בגוגל מצאתי כ-700 היקרויות של הציורוף הזה ביחסות שונות.

⁴⁰¹ כאמור בסעיף 5.2 על פי תוצאות החיפוש ב Ngram הביטוי 'עשן כחול' נמצא בתפוצה לא רחבה בתקופתו של גנסיין ועל פי החיפוש הרגיל ב'גוגל' – הציורוף מופיע 175,000 פעמים רק ביחסת הנומיניטיב.

⁴⁰² גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 33. מעניין שבנובלה 'בטרם' גנסיין מעתיק את המשמעות הזאת בצורה קצת שונה – 'תמרות תכלת': "זה נשאר לו מוטל כבתחילה והפאפירוסה שבידו היתה מהבהבת והוא היה יונק ממנה באותה דביקות שטופה שבהרהורים רחוקים, כנראה, ותמרות התכלת הקודרות, שהיו יוצאות רצופות מפיו, היו זוחלות והיו מתפתלות ומכתירות אפורות וכחלכלות את ראשו המסורבל והקופא." (גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 149). ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁰³ תקופה זו המאופיינת בקורי עכביש באוויר מכונה ברוסית бабье лето (הקיץ של האישה) – תקופת הפריחה המאוחרת של האישה כיופי סוף הקיץ תחילת הסתיו (המילון האנציקלופדי ברוקגאוז ואפרון, הערך бабье лето).

ומשהתחילו, לאחרונה, קורים ארוכים ודקים זוחלים באוויר ועלים צהובים נושרים ומתפורים בשדרות שבגנים, היה חגזר רומס על העלים הנושרים בפראות של חדרוה ובקדחת של אנרגיה פורצת [...]⁴⁰⁴

לקחת מאת החיים – הצירוף מקביל לביטוי *взять / брать от жизни* בהוראה של 'לחיות חיים מלאים, ליהנות מההנאות שהחיים יכולים לספק' וכך ב'הצדה':⁴⁰⁵

[...] לא אנשים שכמותו מסוגלים לקחת מאת החיים [...]⁴⁰⁶

כמו חיה – הצירוף מתרגם את הדימוי השחוק ברוסית *как живой /-ая/-ые* 'כאילו חי/ה/ים' כאשר 'חי' הוא שם תואר. ברוסית משתמשים בביטוי הזה ביחס למשהו שנראה קרוב למשהו במציאות. למשל, אפשר לומר זאת על בובה שנראית כמו בן אדם או על משהו העולה בזיכרון בצורה מדויקת. זה השימוש של גנסיין:

ופתאום ניצבה לפניו **כמו חיה** וילנה המעטירה, ויזכור את ישיבותיה הרבות, ואת הביבליוֹתֶקה של שטראשון, ואת עבודתו בבית-המקרא, ואת הספר "כנסת ישראל" עם תמונתו היפה של פרץ סמולנסקין, ואת לילות העבודה הכבירה בחדרו השוקט שם, ואת חבריו החולמים גם הם חלומות שפמותו [...]⁴⁰⁷

אין זה מסוג הביטויים המילוניים אך בחיפוש בגוגל ברוסית מעיד על השימוש בו בתקופתו של גנסיין והיום.⁴⁰⁸ אביא שתי דוגמאות לתרגום שאילה של מושגים המובעים ברוסית בשתי מילים כשבעברית הדבר מובע במילה אחת – 'מקבל הנאה' במקום 'נהנה' ו'הרגיש את עצמו' במקום 'מרגיש'.

מקבל הנאה – גנסיין משתמש בתרגום שאילה מילולי מרוסית למרות קיום הפועל 'נהנה' בעברית כבר מתקופת חז"ל. הצירוף המקביל ברוסית *получать удовольствие* הוא צירוף כבול והדרך להגיד 'ליהנות'.⁴⁰⁹ כך משתמש גנסיין ב'הצדה' וגם ב'בטרם' עם המילה 'הנאה' המשמשת מתקופת חז"ל. למשל,

---

⁴⁰⁴גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 13. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁰⁵על פי תוצאות החיפוש ב-Ngram הביטוי נמצא בשימוש מינורי בתקופתו של גנסיין ובשימוש רחב מאוד בחיפוש הרגיל בגוגל.

⁴⁰⁶גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 22. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁰⁷גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 34, ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁰⁸שימוש מינורי בתקופתו של גנסיין – על פי Ngram ושימוש רחב מאוד על פי החיפוש הרגיל – כמיליון וחצי ביטויים כאשר כתשעים אחוזים מהם בהערכה גסה בהוראה כפי שמשמש גנסיין.

⁴⁰⁹מילון אוז'יגוב, הערך *удовольствие* – 'הנאה' מוצגת הקולוקציה עם הפועל *получить* – 'לקבל'. אפשר להניח כאן גם השפעה של יידיש על פי הביטוי ביידיש 'הנאה האבן', אם כי ביידיש סדר המילים הפוך. על פי החיפוש בגוגל נמצא בשימוש מינורי בתקופתו של גנסיין על פי Ngram ובשימוש רחב מאוד על פי החיפוש הרחב.

[...] היה מסיח באוזניו על זה ועל זה, ומלגלג בחשיבות, ומתלוצץ בפסוקים, ודורש מדרשים ומקבל הנאה.⁴¹⁰

יש לציין שגנסין ביצירותיו משתמש גם בפועל 'ליהנות' לחוד, אבל השימוש הזה קרוב יותר להוראה 'שמח' מאשר להוראה 'נהנה' בעברית החדשה:

אני נהנה שבאת. אני נהנה באמת.⁴¹¹

במילון ההיסטורי מצאתי רק דוגמה אחת אצל כותבים אחרים והיא לפני גנסין - אצל ליליינבלום (1873).⁴¹²

הרגיש את עצמו – אנו רואים כאן תופעה דומה לדוגמה הקודמת, אבל במקרה זה השימוש רווח בתקופה זו גם אצל כותבים אחרים. ברוסית צירוף чувствовать себя 'להרגיש את עצמו' הוא הדרך הבסיסית להגיד 'להרגיש'.⁴¹³ וכך נוהג להשתמש גנסין כבר משנת 1900.⁴¹⁴ אביא דוגמה אחת מ'הצדה':

והיה מרגיש את עצמו פתאום נואל במאוד ונלעג במאוד [...] ⁴¹⁵

זאת דרכו גם כשהוא מתרגם את הביטוי הזה מרוסית בתרגומו ל'צ'כוב.⁴¹⁶ בנוסף לכך הוא משתמש בצורה זו באופן עקבי במכתביו – 'מרגיש את עצמו' וגם 'חש את עצמו' (נדיר יותר). מצאתי אחת עשרה היקרויות כאלה במכתביו האישיים ואף היקרות אחת ללא מושא. הנה הדוגמאות ביחס להרגשה פיזית ונפשית:

---

⁴¹⁰ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 32. ההדגשה שלי – ו.א. דוגמה נוספת - [...] פזר הביט אליהם בתחילה נבוכות במקצת ואחר כך התחיל גם הוא מקבל הנאה. (גנסין 2011, עמ' 77, ההדגשה שלי – ו.א.)

⁴¹¹ גנסין 2011, 'בטרם', עמ' 111. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴¹² "ההנאות שהוא מקבל ממנה [...]" - משה לייב ליליינבלום, 'עולם התהו' (1873) – על פי המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴¹³ מילון אוז'יגוב, הערך чувствовать – להרגיש – בהוראה 'לחוש', להרגיש משהו כמו רעב' ועם בקולוקציה чувствовать себя – מילולית 'להרגיש את עצמו' – להרגיש רגשות, להרגיש פיסית בהתייחסות לחולה, לראות את עצמו בתור מישהו. הצירוף נמצא בשימוש רחב בתקופתו של גנסין על פי Ngram ובשימוש רחב בכלל על פי חיפוש רגיל ב'גוגל'.

⁴¹⁴ "היא הרגישה את עצמה עלובה [...]" – אורי ניסן גנסין, 'שתי רעות' (1900) – על פי המילון ההיסטורי. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴¹⁵ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 15, דוגמה נוספת – 'הצדה', עמ' 26. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴¹⁶ "אולם נפשו של מאקאר סולדת מהם. מרגיש הוא את עצמו בדד ונעזב [...]" (באביב, 202).

[...] но Макара чувствует себя, как на углях, душа его полна чувства одиночества, сиротства, тоски [...] [הגברת איה יכולה היום לקבל את פניו משום שאין היא מרגישה את עצמה כשורה. (בצה, 205)

[...] Барышня принять его не может, так как чувствует себя не совсем здоровой. ההדגשות שלי – ו.א.

עבודות זאת לא תציק לאיש הטובע בתוכה והוא לא חלי ולא מרגיש בה, אחרי אשר הוא מרגיש את עצמו בטוב עמה, כשם שהחזיר מרגיש את עצמו יותר טוב בכזה מאשר בכרם-חמד.⁴¹⁷

למה לא כתבת איך אתה מרגיש את עצמך?⁴¹⁸

גנסיין אינו היחיד שמשתמש בביטוי הזה בתקופת התחייה. הוא נמצא אצל סופרים רבים, כולם יוצאי האימפריה הרוסית: על פי המילון ההיסטורי לפני גנסיין השתמשו ראובן בריינין (1897), מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (1899), מרדכי זאב פיירברג (1899) ואחריו בר (1903) ובני תקופה אחרים.⁴¹⁹ אפשר למצוא שימושים מן הסוג הזה אצל דוברי רוסית לא רק בספרות יפה. למשל, ברשימה של מהרש"ק לזכרו של גנסיין:

[...] שאפתי אז את אויר ארץ ישראל מלא החזה, הרגשתי את עצמי כקטן שנולד [...] ⁴²⁰

בדוגמאות שהבאתי כאן התרגומים היו מילוליים. בהמשך אציג את התופעה של תרגומי שאילה מקורבים.

תרגומי שאילה מקורבים

תרגומי השאילה שלהלן ממלאים את המשבצת החסרה בשפה "המעתיקה" על פי המשבצת המלאה בשפה המשאילה, אך אינם מתרגמים את הביטוי מילולית.⁴²¹ אתייחס לצירופים: 'ישיבה תורכית', 'שלו ממונו את כל עתותי הפנויות' ו'מכתב גלוי'. בכל צירוף אנסה לבחון מהי הסיבה לכך שהתרגום אינו מדויק אלא מקורב.

לשבת ישיבה תורכית - сидеть по-турецки - 'לשבת בסגנון תורכי' (האיבר השני הוא תואר הפועל),⁴²² פירושו 'לשבת ישיבה מזרחית'. גנסיין מתרגם את המושג ומוסיף גוון חדש, 'שחציה תורכית':

בריחוק מקום קצת מהשולחן ישב לו צעיר אחד עלו ישיבה שחציה תורכית [...] ⁴²³

⁴¹⁷ גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 14, לחוה דרויין, וילנה, ט"ז מאי, 1905, עמ' 40. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴¹⁸ גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 55, לאליעזר הופנשטיין, 10 אוקטובר, 1912, ורשה, עמ' 74. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴¹⁹ אביא דוגמה אחת מכל אחד מהסופרים המוזכרים: "היהודי האשכנזי הרגיש את עצמו כנעלב מדברי היהודי האלזסי [...] – "ראובן בריינין, 'בן סורר ומורה' (1897); "בשבתי בבית המדרש מאחריה הרגשתי את עצמי מוכנע מחנה [...] –" מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, 'בן סורר ומורה' (1899); "אך מרגיש את עצמו כנבדל מכל המחנה [...] –" מרדכי זאב פיירברג, 'לאן?' (1899); "וכמתנפל לתוך מי-כפור הרגשתי את עצמי בכל הדרך" – יוסף חיים ברנר, 'שמה' (1903) – על פי המילון ההיסטורי. ההדגשות שלי – ו.א.

⁴²⁰ מהרש"ק 1914, עמ' 134. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴²¹ צרפתי 1989, עמ' 288.

⁴²² שימוש מרובה על פי תוצאות החיפוש ב'גוגל'.

⁴²³ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 7. ההדגשה שלי – ו.א.

בצירוף ברוסית מובע תואר הפועל בעזרת צורן תחילי -PO המשמש בהוראה 'בסגנון', ובעברית גנסין משתמש במושא פנימי – 'לשבת ישיבה תורכית'. אפשר להניח שחוסר הדיוק נובע מההבדלים המורפו-תחביריים בין השפות, כי בעברית אין כלים לתרגם את הביטוי מרוסית באופן מילולי ולהשתמש בתואר הפועל.

שללו ממנו את כל עתותיו הפנויות – זהו תרגום של הביטוי ברוסית *отняли у него все свободное время* 424, רק שברוסית המילה 'זמן' ביחיד, ואילו גנסין משתמש ב'עתותיו' ברבים:

אולם האגודה הספרותית [...] והתלמיד החמישי [...] שללו ממנו כמעט את כל עתותיו הפנויות [...] 425

גנסין בוחר בצורה 'עתותיו' הקיימת במקורות בהקשרים דומים. כך הוא משמש בתהלים (לא, טז): 'בְּיָדְךָ עֲתֹתַי הַצִּילֵנִי מִיַּד אֹיְבֵי וּמְרִדְפָּי'. בלשון חז"ל קיים שימוש ב'יודע עתותיו' המתייחס לאלוהים. 426 נראה שבהמשך מתרחשת התפתחות פנימית מ'יודע עתותיו' המתייחס לאלוהים ל'יודע עתותיו' ביחס לאדם, 427 ובימי הביניים המאוחרים כבר אפשר למצוא שימוש עם פעלים כשהכוונה לשימוש של האדם בזמנו: 'להוציא עתותיו', 'לסדר עתותיו', 428 ובתקופת ההשכלה – 'לבלות עתותיו', 429 'להקדיש עתותיו'. 430 נראה שבחירת צורת רבים 'עתותיו', השונה מהצורה בצירוף ברוסית, היא בהתאם לשימוש במקורות בהקשרים דומים.

מכתב גלוי – זוהי דוגמה מעניינת לתרגום שאילה מקורב. ברוסית משמשת מילה ולא צירוף - *открытка* כמו בעברית של היום - 'גלויה'. גנסין משתמש בצירוף במשמעות זו ולא במשמעות של 'מכתב פתוח':

[...] הביאו לו מהפוסטה מכתב גלוי קצר, והוא שמח עליו מאוד ויקראהו אחת ושתיים ושלוש. 431

הצירוף העברי המורכב משתי מילים מקראיות מתרגם את המילה הרוסית. היא בנויה מהבסיס הזהה לפועל *открыть* (לפתוח, לגלות) ולתואר *открытый* (פתוח, גלוי) ומהסופית לשמות עצם. כאמור, הרכבת הצירוף נועזת פחות מיצירת מילה, וזו אחת הדרכים הרווחות ליצירת מושגים חדשים בתקופת ההשכלה. 432

424 מילון אוז'גוב, הערך *отнять время*, הצירוף *отнять время* – מילולית – לשלול זמן.

425 גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 11. ההדגשה שלי – ו.א.

426 מדרש תנחומא 'האמוראי (בובר) – פרשת לך לך, 'פסיקתא דרב כהנא' (מנדלבוים) שנערכה בתקופות הגאונים – פסיקא ז' – ויהיו בחצי הלילה ו'ילקוט שמעוני' מהמאה ה-13 – תורה, פרשת בא – על פי שו"ת.

427 ילקוט שמעוני' מהמאה ה-13 – תורה, פרש בא, אלשיך מהמאה ה-16 – משלי יא – על פי שו"ת.

428 'להוציא עתותיו' – ספר החינוך' (ימי הביניים בספרד) – מצווה תנ.

429 'לסדר עתותיו, לבלות עתותיו' – 'העמק דבר' (תחילת המאה ה-19) – שמות, פרשת יתרו יח.

430 'להקדיש עתותיו' (ר' צדוק הכהן מלובין, המאה ה-19, תחילת ה-20; פרי צדיק דברים, פרשת ואתחנן, על פי שו"ת.

431 גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 27. ההדגשה שלי – ו.א.

432 ניר 1989, עמ' 22.

במכתבו האישי של גנסיין מצאתי שימוש בתרגום שאילה קרוב לזה – 'איגרת גלויה' לצד 'מכתב סגור':

על מכתבך הסגור כבר עלה לך יו"ח (אני – ברנר) [...] ואת אגרתך הגלויה קבלתי גם אותה [...] ⁴³³.

ביצירות ובמכתבים מאוחרים יותר עבר גנסיין להשתמש במילה 'גלויה' כמו בעברית של היום. למשל,

דוגמה מהמכתב: [...] בימים האלה שלחתי לכם גלויה אחת [...] ⁴³⁴

דוגמה מהנובלה 'בטרם': ואחר כך, כשנזכר בנדודי שינה את הגלויה [...] באה מחשבה אל לבו [...] ⁴³⁵

אפשר להניח שהצירוף 'איגרת גלויה', קוצר בהמשך בתהליך של אליפסה למילה אחת – 'גלויה' או שיש כאן תרגום שאילה ישיר מהמילה הרוסית למילה העברית.

בחיפוש במאגר המילון ההיסטורי מצאתי שלמעט גנסיין רק אצל ברנר נקרה השימוש בצירוף 'מכתב גלוי' במשמעות 'גלויה' והוא נקרה רק פעם אחת. ⁴³⁶ נמצאו שימושים מרובים בצירוף 'מכתב גלוי' החל מספרות ההשכלה במשמעות של היום – 'מכתב פתוח שמתפרסם לקהל רחב'. בנוגע למילה 'גלויה' כל ההיקריות במילון ההיסטורי הן של גנסיין ואחר כך של ברנר, כולן מאוחרות ל'הצדה'.

ראינו כאן תרגום שאילה יצירתי של מילה רוסית לצירוף עברי המתרגם אותה לעברית, ואחר כך התפתחות נוספת של הצירוף או תרגום שאילה ישיר מחודש.

לסיכום הפרק על תרגומי שאילה, תופעת תרגומי שאילה מורפולוגיים מטבע הדברים איננה רחבה, כי במקרה זו נוצרת מילה חדשה. הקבוצה הגדולה היא תרגומי שאילה סינטגמטיים היוצרים ביטוי חדש מהמילים הקיימות. חלק מהצירופים האלה הם תרגומי שאילה מדויקים וחלקם מקורבים. תרגומי שאילה מקורבים שראינו מתאימים יותר לרוח השפה העברית – מבחינה מורפולוגית או תחבירית או מבחינת השימושים שכבר מהלכים בה. תרגומי שאילה סינטגמטיים קשים לזיהוי ולכן פעמים רבות הם מוקש בפני החוקר. חשוב לקחת זאת בחשבון בפרשנות היצירות של גנסיין בפרט ושל סופרים דו-לשוניים בכלל.

---

⁴³³ גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 29, לאביו הרב יהושע נתן גנסיין, לונדון, ב' באפריל 1907, עמ' 53. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴³⁴ גנסיין, מכתבים 1914, מכתב 37, לאביו הרב י"ג גנסיין, פ"ת, יום ב' ג' שבט, 1907, עמ' 58 (ההדגשה שלי – ו.א.) ומאז אותה שנה כך בכל המכתבים שבקובץ: מכתב 28, להרב י"ג גנסיין, ירושלים, ט"ז אפריל, 1908, עמ' 60; מכתב 39, ל.י. פיכמן, 15 פברואר, 1909, פצ'פ, עמ' 60; מכתב 41, ל.י. פיכמן, 24 נובמבר, 1910, פצ'פ, עמ' 62; מכתב 50, לחוה דרוין, פצ'פ, י"ח אפריל, 1912, עמ' 69; מכתב 52, ל.ש. ביחובסקי, 15 יוני 2012, פצ'פ, עמ' 71; לאליעזר הופנשטיין, 10 אוקטובר, 1912, ורשה, עמ' 74; מכתב 60, ל.מ. הופנשטיין, כ"א יאנואר 1913, ורשה, עמ' 78.

⁴³⁵ גנסיין 2011, 'בטרם', עמ' 8. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴³⁶ יוסף חיים ברנר, 'בחורף' (1903) – על פי המילון ההיסטורי.

5.6. סוגיית ההבחנה בין התפתחות פנימית לשאילה סמנטית ובין סוגים שונים של שאילה סמנטית
פעמים רבות העיסוק בשאילה סמנטית כרוך בהתלבטויות בנוגע לתהליך שעברה המילה או הצירוף: 1. האם מדובר בשאילה סמנטית או בהתפתחות פנימית? 2. באיזה סוג של שאילה סמנטית מדובר?

בדברים הבאים אדגים זאת.

שאילה סמנטית או התפתחות פנימית? ('הנגב')

המילה 'הנגב' משמשת אצל גנסין במשמעות 'דרום האימפריה הרוסית' ללא משלים:

[רב שמחה-בר, אבי הנערות] הלך לו ה"נגבה" לערוב את מערכו [...] ⁴³⁷

[שמואל, אחי הנערות] מנהל ספרים בבית מסחר אחד באחת מערי הנגב [...] ⁴³⁸

אפשר להניח שני התהליכים סמנטיים – חיצוני או פנימי. ברוסית נהוג השימוש במילה ЮГ בנוסף למשמעות הכללית 'דרום' ל'ערי דרום אוקראינה' – אודסה, חרסון וסביבתן בלי משלים (אזור גאוגרפי). אפשר לראות כאן שאילת משמעות מרוסית, זאת אומרת, ברוסית התרחש המעתק של צמצום המשמעות ושימוש של גנסין היא שאילת משמעות מרוסית. אבל אפשר להניח גם תהליך פנימי של אליפסה – צמצום מהביטוי 'נגב רוסיא' למילה אחת 'הנגב'. השימוש הזה בעברית כבר היה קיים לפני גנסין כחלק מהמושג 'הסופות בנגב' או 'הפרעות בנגב' – כינוי לפוגרומים שנערכו בשנים 1881-1882 ביהודי דרום-מערב האימפריה הרוסית (בעיקר באוקראינה של ימינו). ⁴³⁹ הכינוי 'הסופות בנגב' נבחר בעיתונות העברית כדי לעקוף את הצנזורה הצארית, והוא מבוסס על הפסוק מתוך נבואת החורבן של הנביא ישעיהו: מִשָּׂא מְדַבֵּר יָם כְּסוּפּוֹת בְּנֶגֶב לְחֶלֶף מִמְדֵּבָר כָּא מְאַרְץ נֹרְאָה (ישעיהו כא, א). ⁴⁴⁰ נעקוב אחר השימוש בביטוי במקורות. שם העצם 'הנגב' משמש בעברית במשמעות 'דרום' מתקופת המקרא. ⁴⁴¹ על פי המילון ההיסטורי בספרות ההשכלה רב השימוש במילה זו במשמעות 'דרום', במיוחד אצל מנדלי מוכר ספרים ב'תולדות הטבע' (1862 – 1872), אך תוך ציון אזור גיאוגרפי, למשל, "נגב אמעריקי" ו"נגב רוסיא":

באיי הודו המערבית ובנגב אמעריקי הצפונית יש עוד לטאות, המתחשות להמחלקה הזאת. ⁴⁴²

בערבות נגב רוסיא יש [שקנאים] הרבה מאוד. ⁴⁴³

⁴³⁷ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 8. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴³⁸ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 12. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴³⁹ ברצוני להודות למורי היקר שרגא אסיף על כך שהפנה את תשומת לבי לכינוי זה.

⁴⁴⁰ אטינגר 1969, חלק שני, עמ' 168.

⁴⁴¹ למשל, שמואל א יד, ה.

⁴⁴² מנדלי מוכר ספרים, 'תולדות הטבע ג' – על פי המילון ההיסטורי, שנת החיבור – 1872. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁴³ מנדלי מוכר ספרים, 'תולדות טבע ב' – על פי המילון ההיסטורי, שנת החיבור – 1867. ההדגשה שלי – ו.א.

על פי המילון ההיסטורי גם אחרי הפרעות המשיכו הסופרים להשתמש במילה 'הנגב' עם משלים גם כשהכוונה הייתה לדרום האימפריה הרוסית. ההיקרות היחידה לשימוש ללא משלים היא של ביאליק המשתמש בכינוי 'פיפיית הנגב' לעיר הדרומית אודסה, אבל הוא מבאר מיד את כוונתו:

[...] על חוף הים השחור בעיר ההוללת וקלת הדעת, ב"פיפיית הנגב", באודיסה [...] ⁴⁴⁴

אצל גנסין, כאמור, השימוש הוא ללא משלים כמו בביטוי 'הסופות בנגב', כשהכוונה לדרום האימפריה הרוסית. יכול להיות כאן תהליך של שאילת משמעות מרוסית או תהליך פנימי של אליפסה, כשהביטוי 'נגב' רוסיא' צומצם ל'הנגב' כפי שהתרחש עם המילה 'נגב' שהפכה לשימוש עם יידוע כבר בתנ"ך מאזור יבש וצחיח לחבל ארץ בדרום ארץ ישראל.⁴⁴⁵ ייתכן גם שבדרכו של גנסין פעלו שני הגורמים – פנימי והחיצוני.

שאילת משמעות או תרגום שאילה מורפולוגי? (הפועל 'חטם')

גנסין משתמש בפועל 'חטם' במשמעות 'דיבר באינפוף'. ההתלבטות כאן אם לראות בשימוש זה שאילת משמעות למילה קיימת או מילה חדשה שנגזרה מחדש דרך תרגום שאילה מורפולוגי. ההתלבטות נובעת מהפער הסמנטי בין המילה העברית לבין המשמעות החדשה.

הפועל 'חטם' בבניין קל הוא תוצאה של השפעה רוסית, וההתלבטות כאן אם מדובר בשאילת משמעות לפועל קיים בעברית במשמעות רחוקה מאוד או בתרגום שאילה כשהפועל נוצר בתהליך של דנומינציה על פי השורש של המילה 'חוטם' במשמעות של 'אף'. הפועל 'חטם' בבניין קל מופיע בתנ"ך במשמעות של 'התאפק מכעס וקצף, האריך רוחו' ('ישעיהו מח, ט).⁴⁴⁶ ביצירותיו של גנסין יש שימוש בפועל הזה במשמעות אחרת - 'אנפף, ביטא דרך החוטם', על פי המשמעות של שם העצם 'חוטם'. גנסין משתמש בשורש חט"מ במשמעות זו בשני בניינים: בבניין קל ('חוטם', 'חטם') בנובלות 'הצדה' ו'בטרם' ובבניין פיעל ('מחטם') בסיפור 'בבית סבא':

יש שהוא [חגזר] מתחיל חוטם איזו מלודיה בנהימה חרישית ומייבבת [...] ⁴⁴⁷

[...] והוא שם את ידו בכיסי מכנסיו, ואת רגלו האחת הניח על ברכה של השנית וחטם שוב בתרעומת [...] ⁴⁴⁸

[...] יהודי גבוה בעל רגליים קצרות ומחטם בדיבורו. ⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ חיים נחמד ביאליק, 'א. ל. פסטרנק' – על פי המילון ההיסטורי, שנת החיבור – 1923. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁴⁵ למשל, 'מלך ערד יושב הנגב' – במדבר כא, א.

⁴⁴⁶ מילון בן יהודה, כרך שלישי, הערך 'חטם'.

⁴⁴⁷ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 26. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁴⁸ גנסין 2011, 'בינותיים', עמ' 56. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁴⁹ גנסין 1982, 'בית סבא', עמ' 77. ההדגשה שלי – ו.א.

אפשר לזהות כאן השפעה רוסית מהפועל הרוסי *гнусавить* – 'לדבר באנפוף'. על פי מילון פריאוברז'נסקי, זהו פועל אונומטופיאי שבאטימולוגיה עממית נתפס כקשור לחוטם, אף כי אין מדובר באותו בסיס כמו במילה 'אף'.⁴⁵⁰ לא נמצא שימוש במשמעות 'אנפוף' במילון ההיסטורי לפני גנסיין ואחריו. נמצאה היקרות אחת אצל יל"ג לפני גנסיין, אך במשמעות אחרת הקשורה גם היא לאף - 'לשאוף טבק'.⁴⁵¹

לטובת שאילת משמעות לפועל קיים יעיד היותו הפועל בבניין קל, שכן פעלים דנומינטיביים לרוב נוצרים בבניינים הכבדים, תבנית קלה יותר לקליטת שורשים חדשים. לטובת יצירת מילה חדשה בדרך של דנומינציה יעיד המרחק במשמעות בין שני הפעלים. יחד עם זאת לא נוכל להכריע לטובת דרך זו או אחרת אלא רק להגיד שמבחינה סינכרונית נוספה למילה משמעות חדשה.⁴⁵²

שאלת משמעות או תרגום שאילה סינטגמטי? ('חגג את הניצחון')

הצירוף 'חגג את הניצחון' מדגים מקרה כשהצירוף משמש במשמעות חדשה, גם היא רחוקה מהמקורית, לכן גם כאן ישנה התלבטות אם זה תרגום שאילה מחדש על פי הרוסית או שאילת משמעות לצירוף קיים בעברית על פי הרוסית. הצירוף הזה משמש אצל גנסיין על פי הביטוי הפיגורטיבי ברוסית *торжествовать победу*, שפירושו 'לשמוח על הניצחון הצפוי בקרוב',⁴⁵³ דהיינו לשמוח לפני הניצחון ובציפייה אליו:

את ימינה ואת שערותיה כבר כבש לו לגמרי, ויהי מהלך על ידה וחוגג את נצחונה [...] ⁴⁵⁴

המשמעות כאן לא 'חגג את הניצחון' (לאחר הניצחון) אלא כברוסית – כבר שמח בלב לקראת הניצחון הצפוי. נוכל לומר כאן שמבחינה סינכרונית שהצירוף 'חגג את הניצחון' משמש במשמעות המטפורית הבאה מרוסית. לסיכום, עסקנו בסוגיה של ההבחנה בין שאילה סמנטית להתפתחות פנימית ('הנגב') ושל הבחנה בין סוגים שונים של שאילה סמנטית ('חטם', 'חגג את הניצחון'). דנו בשיקולים שונים לכאן ולכאן וראינו שפעמים רבות לא ניתן להכריע בשאלות האלה.

---

⁴⁵⁰ מילון פריאוברז'נסקי, הערך *гнусить, гнусавить*.

⁴⁵¹ "ויקה אחוז אחד מאבק הטבק ויחטום לו ויזורר פעמים שלוש" - פרוזה בכרך אחד, הוצאת דביר, ת"א, תש"ך, קלא. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁵² על המבט הדיאכרוני מול המבט הסינכרוני על סמנטיקה לקסיקלית ובפוליסמיה והומונימיה בפרט ראו סעיף 'מבט דיאכרוני' בספרן של מלניק ובוטוויניק 2017, עמ' 225 – 226 וגם בעמ' 227. אילו המילה והוראתה היו נקלטים בעברית היינו אומרים שיש כאן תופעת הומונימיה.

⁴⁵³ מילון אוז'יגוב, הערך *торжествовать*, סעיף 3. – להרגיש ניצחון בלב.

⁴⁵⁴ גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 29. ההדגשה שלי – ו.א.

5.7. השפעת הרוסית או מאפייני הסגנון - מורכבות התמונה

בפרק זה ראינו שההשפעה הרוסית הסמויה על הלקסיקון והפרזיאולוגיה רחבה מאוד. כדי להראות תמונה מאוזנת יותר אקדיש סעיף זה לשאלת ההבחנה בין השפעת הרוסית לבין השפעת הסגנון. ברצוני להדגיש שכפי שהתעלמות מההשפעה רוסית עלולה להביא למסקנות מוטעות על סגנונו של גנסיין (פרק 3), יש להיזהר גם ממסקנות גורפות על השפעת הרוסית תוך התעלמות ממאפייני הסגנון. חלק מהעדפות הסגנוניות ניתן לזהות בהשוואה של תרגומי גנסיין לסיפורי צ'כוב לטקסט המקורי ברוסית. אדגים זאת דרך מילים משלושה שורשים ודרך הקולקציות עם המילה 'לב'. פעמים רבות גנסיין בוחר במילה מהשורש החביב עליו או בקולקציה עם המילה 'לב' גם כשבמקור אין שימוש במילים אלו. לכן גם אם חלק מהמילים או הביטויים נראים כשאיילה סמנטית מרוסית ואף אם מהווים השאיילה מרוסית, הבחירות הסגנוניות של גנסיין הופכות את התמונה למורכבת יותר.

השורש קד"ר (שם התואר 'קודר', הפעלים 'קדר' ו'הקדיר' והצירופים עם מילים אלו). ב'הצדה' התואר 'קודר' או הפועל 'קדר' מתייחס לרוב לשמיים:

השמים יתכסו קדרות; השמים היו כבר קודרים; המהדורות הפואטיות תחת כיפת שמי האטלס הקודרת.⁴⁵⁵

שימושו של גנסיין בתואר משורש זה רחב – הוא מופיע כלואי לדומם: 'כתלים קודרים', 'דיוקנות קודרים', 'שדות קודרים'.⁴⁵⁶ הוא משתמש בשורש הזה גם כפועל בבניין הפעיל כשהמושא הוא 'נפש':

איזה "בכל-זאת" עלוב היה אז מקדיר את נפשו [...]⁴⁵⁷

כל הקולקציות האלה קיימות ברוסית: שמיים: мрачное / сумрачное небо / пасмурное небо; כתלים: мрачные стены, דיוקנאות: мрачные портреты, שדות: мрачные поля; מקדיר את הנפש: омрачает душу. אך השימוש המוגבר בהן מעלה הנחה על העדפה אישית. עיון בתרגומים לצ'כוב מלמד שגנסיין מרבה להשתמש בצירופים אלו בהקשר השמיים או עם המילה 'פנים' כמטונימיה ל'נפש'.

⁴⁵⁵גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 13, 14, 12.

⁴⁵⁶גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 7, 15 – 16, 24.

⁴⁵⁷גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 26. ההדגשה שלי – ו.א.

שמים: שמים מקדירים, עינינו ראו עננה שחורה וקודרת, תחת כיפתה הקודרת של העננה, היו השמים קודרים, הביט אל השמים הקודרים; פנים: פנים קודרים, פניו מקדירים, ופניו היו קודרים, קדרו פניו של אותו סרדיוט, הפנים קודרים, הקומה זקופה, הלז נתן בו מבט חודר ופניו קדרו, עננה קודרת (מטפורה לפנים); תנור קודר.⁴⁵⁸

ההשוואה למקור ברוסית מראה שגנסיין מתרגם כך מספר ביטויים: מחצית (3 מתוך 6) מההיקריות של 'קודר' בהקשר שמים ועננים הן אכן תרגום ישיר בהקבלה למילים *мрачный*-ו-*пасмурный*, אך בחציין זו בחירה סגנונית.⁴⁵⁹ בנוגע לצירופים עם 'פנים', גנסיין מתרגם כך פעלים *хмуриться*-ו-*морщиться* - משמעות הראשון היא 'לקמט פנים (גבות) בשל חוסר שביעות רצון', השני 'לקמט פנים'. יש לציין שאכן קשה למצוא בעברית חלופות נפרדות לשני הביטויים ברוסית. מילון רוסי-עברי של פודולסקי מתרגם את הראשון כמו גנסיין – 'קדרו פניו',⁴⁶⁰ ואת השני 'להתקמט' (תרגום לא הולם כי הכוונה במקור לקימוט המצח).⁴⁶¹ גם את הצירוף *около темной печи*, מילולית "ליד התנור הכהה", הוא מתרגם "ליד התנור הקודר". דהיינו, גם כשאין צורך במילה 'קודר' זוהי העדפתו. מעיון זה לומדים תמונה מורכבת: ריבוי השימוש במילים משורש קד"ר יכול לנבוע גם מתרגומי שאילה, גם מהעדר חלופות מדויקות וגם מהעדפותיו הסגנוניות של גנסיין.

השורש זה"ר וביטויים עם המילים האלה (מלא זוהר, מזהיר, מפיע זוהר, מלאו זוהר). מילים משורש זה מופיעות בעיקר בהקשר של עיניים, למשל,

[...] ופני העלמות הענוגים יהיו יפים, ועיניהן הרוחשות תהיינה מלאות זוהר ועדנה [...] ⁴⁶²

ועוד: ועיניה היו מזהירות; עיניה היו מלאות זוהר; התחילו עיניו מפיצות זוהר; ועיניה מלאו זוהר עדנים רוחש.⁴⁶³

המשמעות המקראית של 'הזהיר' היא 'האציל זוהר':⁴⁶⁴ «וְהַמְשַׁכְּלִים יִזְהָרוּ הַרְקִיעַ וּמַצְדֵּי הַרְבִּים כְּכֹכְבִים לְעֹלָם וָעֶד». (דניאל יב, ג). חז"ל משתמשים בפועל בקולוקציה עם המילה 'פנים': "עפעפין יישירו

⁴⁵⁸ גנסיין / צ'חוב 1982 - טאלנט, עמ' 187, 'אישה מספרת', עמ' 192, 'אישה מספרת', עמ' 192, 'בצה', עמ' 225, 'בצה', עמ' 225, 'טאלנט', עמ' 189; גנסיין / צ'חוב 1982, 'טאלנט', עמ' 188, 'טאלנט', עמ' 190, 'בצה', עמ' 217, 'בצה', עמ' 220, 'בצה', עמ' 222, 'בצה', עמ' 224; גנסיין / צ'חוב 1982, 'טאלנט', עמ' 189.

⁴⁵⁹ «тяжелые, неуклюжие облака пластами облекли небо» / "את השמים מקדירים עננים כבדים ועצלים" (גנסיין / צ'חוב 1982, 'טאלנט', עמ' 187); «и мы увидели сердитую черную тучу [...]»; "ועינינו ראו עננה שחורה וקודרת [...]"; (גנסיין / צ'חוב 1982, 'אישה מספרת', עמ' 192); מוסיף צירוף בלי שמופיע במקור: «На ее фоне белели наш дом и церковь [...]» - מתורגם "תחת כיפתה הקודרת של העננה הלבינו במרחקים בית-אבי והמסגד [...]"; (גנסיין / צ'חוב 1982, 'אישה מספרת', עמ' 192). ההדגשות שלי – ו.א.

⁴⁶⁰ מילון פודולסקי, הערך *хмуриться*.

⁴⁶¹ מילון פודולסקי, הערך *морщиться*.

⁴⁶² גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 13. ההדגשה שלי – ו.א.

⁴⁶³ גנסיין, 'הצדה', עמ' 14, 23, 27, 31.

⁴⁶⁴ מילון בן יהודה, הערך 'זהר', התת-ערך – הזהיר.

נגדך עיניך יאירו במאור תורה ופניך יזהירו כזוהר הרקיע" (ברכות יז א). בן יהודה במילונו אינו מזכיר את המשמעות הקרובה, אך קצת שונה 'הפיץ אור, האיר' ולפי אבן שושן, זו המשמעות בעברית החדשה.⁴⁶⁵ פירוש המילה 'זוהר' הוא 'אור מבהיק'.⁴⁶⁶ לרוסית אופייני השימוש *глаза блестят* - 'עיניים זוהרות / אורות (מהתרגשות)'. גנסין היה יכול להשתמש בצירוף הכבול מהמקרא – 'אורו עיניו' (שמואל א יד כט), אם כי ביטוי זה מגביל בשל השימוש בפועל. בתרגומי צ'כוב נמצאו ארבע היקרויות של התואר 'מזהיר' כלואי ל'עיניים' – בשתיים מדובר על מקבילה מדויקת ל'עיניים מזהירות',⁴⁶⁷ ובשתיים הנוטרות למבט מלא התלהבות.⁴⁶⁸ גם אם יש כאן תרגום שאילה מרוסית, גנסין משתמש בו גם לתרגום של מבט מתלהב / מתפעל כשהמקבילה הרוסית היא אחרת.

השורש קד"ח (קודח, קדחת) והביטויים עם המילים האלה. הנה דוגמאות מ'הצדה' לשימוש במילים החביבות על גנסין מהשורש קד"ח – 'קודח' כשם תואר ו'קדחת':

אצבעותיו התחילו ממשמשות ברעידה קודחת בקצה שפמו; תנועותיו נעשו קודחות ונחפזות וקצת גרויות; ולבו קודח; מדברת בחשק קודח; משתתפת בחידודים בתאוה קודחת מיוחדת; במהירות של קדחת נמלאה שורה אחרי שורה ועמוד אחרי עמוד; בקדחת של אנרגיה פורצת.⁴⁶⁹

שם העצם 'קדחת' והפועל 'קדח' בהוראות 'הדליק, הבעיר' וגם 'בער, דלק' שייכים לרובד המקראי.⁴⁷⁰ ברוסית משמשים שם התואר *лихорадочный* ותואר הפועל *лихорадочно* שנוצרו מהשם *лихорадка* - 'קדחת'. את כל הביטויים שציטטתי ניתן להקביל לביטויים ברוסית. בר-יוסף מדברת על ביטויים מטפוריים פוליסמיים כאחת הדרכים של גנסין לערפול משמעותן של מילים בודדות הכלולות במדמה ומדגימה בשורש קד"ח. הוא מופיע בהקשרים המפעילים בעת ובעונה אחת משמעים שונים: לקדוח חור, ללהט, לחלות, להרגיש. לדבריה, ההקשר אינו מאפשר בחירה מצמצמת של משמע אחד, אלא מאפשר ומזמין יותר ממשמע אחד.⁴⁷¹ ובכן שוב רואים כאן שילוב של כמה מרכיבים בבחירה הלשונית וקשה לבודד את ההשפעה הרוסית.

⁴⁶⁵ מילון בן יהודה, הערך 'זהר', מילון אבן שושן, הערך 'הזהיר'.

⁴⁶⁶ מילון בן יהודה, הערך 'זהר'.

⁴⁶⁷ גנסין / צ'חוב 1982, 'טאלנט', עמ' 191; 'אשה מספרת', עמ' 193.

⁴⁶⁸ גנסין / צ'חוב 1982, 'טאלנט', עמ' 187, 'אשה מספרת', עמ' 193.

⁴⁶⁹ גנסין 2011, 'הצדה', עמ' 27, 16, 10, 10, 16, 13.

⁴⁷⁰ מילון בן יהודה, הערך 'קדחת'.

⁴⁷¹ בר-יוסף 1987, עמ' 66 – 69.

צירופים שונים עם המילה 'לב'. ב'הצדה' מופיעות 42 ביטויים עם השם 'לב', רובם יכולים להיות תרגומי שאילה מרוסית, למשל, "נחרטה עמוק עמוק בלבם"⁴⁷². בחינתם בתרגומים מראה שמתוך 30 היקרויות בתרגומים במקור הרוסי יש רק היקרות אחת. אם כן, השימוש במילה 'לב' הוא מההעדפות המובהקות של גנסיין, ולכן הצירוף עם מילה זו הנראה כתרגום שאילה מרוסית יעורר חשד שיש כאן העדפה סגנונית.

לסיכום, כפי שהתעלמות מהמרכיב הרוסי יכולה להביא למסקנות מוטעות, יש להיזהר גם ממסקנות גורפות בנוגע להשפעת הרוסית ולקחת בחשבון את הנטיות הסגנוניות של הסופר.

5.8. החוסרים הלשוניים שממלא גנסיין באמצעות השאילה הסמנטית

כאמור, הטקסט של גנסיין רווי שאילות סמנטיות שהקטגוריה הבולטת במיוחד היא תרגומי שאילה סינטגמטיות. עומת השאילה הלקסיקלית, לא ניתן להצביע על תחום אחד שממלאים תרגומי שאילה. נדיגש שוב שהתחום של שאילה סמנטית הוא תחום סמוי גם מבחינת הכותב. זאת אומרת, בעוד השאילה הלקסיקלית היא דבר ניכר וניתן ל'פיקוח', הכותב לא תמיד מודע ויכול ל'פקח' על שאילה סמנטית. אומנם בעייתי לדבר על אובייקטיביות כשמדובר בתיאור העולם הסובב אבל אפשר לומר על דרך ההשוואה, שהחוסרים של שאילה לקסיקלית הם אובייקטיביים יותר, כי הם מציינים מושגים בעולם הריאליה, מאשר החוסרים שממלאת השאילה הסמנטית, משלימה בעיאת החסר מבחינת הביטויים הקיימים בשפת התשתית.

לפעמים ישנו שימוש בביטויים כאשר קיימת חלופה הולמת בעברית, למשל, 'הרגיש את עצמו' (הרגיש), 'מקבל הנאה' (נהנה), 'כך' (כה). לצדם, יש גם מקרים שבהם נוכל לזהות שהשאילות הסמנטיות ממלאות חוסר במושגים המוכרים מהעולם הסובב של הסופר, אבל אין עבורם חלופה הולמת בעברית: 'קורי עכביש באוויר', 'לשבת ישיבה תורכית', 'מדורות פואטיות', 'מכתב גלוי', 'הנגב', 'חטם'. הקטגוריה הזאת קרובה יותר לסוג החוסרים שממלאת השאילה הלקסיקלית. הקבוצה הבולטת ביותר בקטגוריה של שאילה סמנטית היא צירופים הכוללים דימויים או מטפורות ובכך מביאים את משמעות הביטוי ברוסית וגם את הקונוטציה המתלווה אליו: חגג את הניצחון, לקחת מאת החיים, קהה כבול עץ, כמו חיה, יום עופרת, יום עגום, בקדחת של אנרגיה פורצת, עשן כחול, שללו ממנו את כל עתותיו הפנויות.

אם כן, לא ניתן להגדיר תחום מסוימת שממלאת השאילה הסמנטית. לצד המקרים כשקיימת מקבילה עברית ולמקרים הדומים לשאילה לקסיקלית כשהשאילה הסמנטית ממלאת את החוסר של המושגים, בולטת הקבוצה של מילוי החוסר במטפורה הקיימת בשפת הסופר.

⁴⁷²גנסיין 2011, 'הצדה', עמ' 13.

5.9. סיכום

אסכם את הממצאים והמסקנות של הפרק שעסק בשאילה סמנטית – השפעה סמויה יותר מבחינת כל משתמש בשפה ובמקרה שלנו - גם מבחינת הסופר וגם מבחינת הקורא. מטרות המחקר בקטגוריה זו היו:

1. אפיון דרכו של גנסיין בשאילה הסמנטית.

2. אפיון החוסרים שממלא באמצעות שאילה סמנטית.

להלן מסקנות המחקר בתחום השאילה הסמנטית:

- א. ראינו סוגים שונים של שאילה סמנטית בטקסט של גנסיין:
  - שאילת משמעות. למשל 'כך' במשמעות 'כה', 'קהה' במשמעות 'מטומטם';
  - תרגום שאילה מורפולוגי. למשל, קהות', 'פואטי' (דוגמה לתרגום שאילה מעורב המשלב יסוד זר);
  - תרגום שאילה סינטגמטי. למשל, 'לקחת מאת החיים', 'עשן כחול' – מדויקים; 'שיבה שחציה תורכית', 'שללו ממנו את כל עתותיו הפנויות' – מקורבים.
- ב. הסוג הבולט ביותר של שאילה סמנטית הוא תרגום שאילה סינטגמטי. ראינו שהקטגוריה הזאת כוללת ביטויים פיגורטיביים רבים והדגשנו שוב (ראו גם סעיף 4), שהקטגוריה הזאת היא מוקש עבור הקורא או החוקר בהבנת הטקסט של גנסיין בפרט וסופר דו-לשוני בכלל.
- ג. לאורך הפרק הצגתי בעיות העולות בזיהוי השאילות הסמנטיות בכלל ובהבחנה בינן לבין התפתחות פנימית או בין סוגים שונים של שאילה סמנטית. פעמים רבות קשה או בלתי אפשרי להתחקות אחר התהליכים שעברו המילים או הביטויים ואפשר רק לציין שבמבט סינכרוני יש לפנינו מילה או ביטוי הנושאים משמעות נוספת. בנוסף לכך ישנו קושי רב בהבחנה בין ההשפעה הרוסית לבין התערבות הסגנון האישי. פעמים רבות שני הגורמים פועלים יחד ולא תמיד ניתן להפריד ביניהם.
- ד. לעומת השאילות הלקסיקליות, לא ניתן להצביע על מכנה משותף אחד שהשאילה הסמנטית ממלאת בטקסט של גנסיין. ראינו שימוש בתרגום שאילה סינטגמטי גם כשישנה מקבילה עברית מדויקת ('הרגיש את עצמו' ולא 'הרגיש'), זיהינו שלפעמים שאילה סמנטית ממלאת חוסרים דומים שממלאת השאילה לקסיקלית, במקרה זה מושגים מהעולם שבו מתרחשת העלילה (קורים באוויר). זיהינו את הקבוצה הגדולה ביותר בתחום זה – צירופים הכוללים דימויים או מטפורות ובכך מביאים את משמעות הביטוי ברוסית וגם את הקונוטציה המתלווה אליו (קהה כבול עץ). ביטויים אלה ממלאים חוסר מבחינת הביטוי המטפורי בשפה המוכר משפה אחרת. בקטגוריה של שאילה סמנטית בא באופן מובהק הרקע הרוסי של גנסיין (סעיף 2.3.1) וסביר להניח שלעומת השאילות הלקסיקליות, השאילות הסמנטיות שלו אינן בהכרח מודעות.

6. סיכום

המחקר שלי עסק בהשפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה ביצירה הספרותית של אורי ניסן גנסין, סופר עברי בעל רקע רוסי שיצר בתקופת התחייה בעיקר באימפריה הרוסית. הנושא הזה חשוב למחקר הלשון כי השפעת הרוסית על העברית החדשה בכלל ובתקופת התחייה בפרט לא נחקרה לעומק עד כה, אף על פי שרבים מאנשי הרוח שהשפיעו על העברית בתקופת התחייה היו בעלי רקע רוסי. מחקר של השפעת הרוסית על העברית בתקופה זו חשוב גם כי העברית המתהווה כלשון לכל תחומי החיים מאופיינת בחוסרים רבים. אין זה מפתיע שאנשי הרוח והדוברים מילאו את החוסרים האלה בהשפעת הרוסית. בנוסף לכך, בשל ההתפתחות המואצת של העברית בתקופת התחייה, תקופה זו הייתה שלב משמעותי מאוד בהתהוות העברית החדשה וההשפעה הרוסית בתקופה זו משמעותית מבחינת העברית החדשה בכלל. זיהוי ההשפעה הרוסית ביצירות הספרות חשוב גם כי מה שעבר את המסננת הספרותית המוקפדת יותר מאשר כתיבה בסוגות לא ספרותיות, כמו כתיבה פובליציסטית ומכתבים, נתפס לפחות בעיני גנסין ועורכיו כראוי להשתלב בעברית.

גנסין כתב שירה, פובליציסטיקה וספרות יפה. יצירות הפרוזה שלו, בעיקר ארבע הנובלות הגדולות, זכו לתשומת לב נרחבת של קוראים וחוקרים, אך רוב המחקר הוא ספרותי ולא לשוני. לפני העיסוק בהשפעת הרוסית על לשונו של גנסין הראיתי שבתחומים רבים הוא לא הלך בדרך המלך: כתיבתו אינדיבידואליסטית בתקופה שבה שלטו נושאים לאומיים, סגנונו ייחודי ולשונו משלבת בחופשיות רבדים שונים של השפה. המחקר של השפעת הרוסית על לשונו הראה שגם מבחינת ההשפעה הזרה הוא לא היה פוריסט.

בעבודתי התמקדתי בנובלה 'הצדה' - אחת מארבע הנובלות הגדולות של גנסין וחקרתי את לשון הנרטיב בלבד, מכיוון שמאפייני לשון הדיאלוג שונים ממאפייני לשון הנרטיב ולשון הדיאלוג מצריכה בחינה נפרדת. להלן אתייחס למסקנות המחקר שלי בעקבות שאלות המחקר שהצבתי.

המטרה הראשונה הייתה להראות את חשיבות ההתייחסות למרכיב הרוסי בלשונו של גנסין. הראיתי שההתעלמות מהמרכיב הזה עלולה להוביל לפרשנות לא מדויקת ולפעמים אף מוטעית. עמידה על הפרשנויות האלה וחשיפת המרכיב הרוסי בכתיבתו של גנסין מראה, שיש לעיין בלשונו מתוך התייחסות למרכיב זה לצורך תמונה מדויקת יותר של לשונו, סגנונו והשיח שניהל עם קוראיו. באופן נרחב יותר התברר עד כמה זה חשוב לקחת בחשבון את שפת התשתית של הסופר הדרו-לשוני להבנה מדויקת יותר ומעמיקה יותר של יצירתו.

המטרה השנייה שלי הייתה לאפיין את הדרכים של השפעת הרוסית על הלקסיקון והפרזיאולוגיה של גנסין. השפעה זו מתבטאת בשתי דרכים עיקריות: שאילה לקסיקלית ושאילה סמנטית. השאילה הלקסיקלית היא ההשפעה הישירה והגלויה יחסית של ההשפעה הזרה ('גימנזיסט', 'באשליק'). הממצאים מראים שהתופעה

רחבה מאוד. בנוסף לכך המחקר הראה שיש חפיפה כמעט מלאה בין מילים שיכולות להיות שאולות מרוסית לבין מילים בינלאומיות. גנסין משתמש במילים בינלאומיות שרובן נוהגות גם ברוסית ולרוב בנויות על דרך הרוסית ונמנע ממילים רוסיות שאינן בינלאומיות. הראיתי גם שדרכו זו בספרות יפה שונה מדרכו במכתביו האישיים. בסוגה זו הוא משתמש גם במילים רוסיות שאינן בינלאומיות. הממצא הזה משתלב בתיאור של הרשב ושל אורנן בנוגע לדרכם של חלק מסופרי התחייה למלא את החסר בעזרת מילים שאולות וסותר את טענתו של אבן-זהר שסופרי התחייה שילבו במילים זרות רק בסוגות פחות יוקרתיות כמו סאטירה. ניתן להצביע על מכנה משותף בין המילים השאולות אצל גנסין. כל המילים הן שמות עצם וניתן לחלקם לשתי קטגוריות. הקטגוריה המצומצמת יותר כוללת מילים שאולות המופיעות בצירוף שהוא עצמו תרגום שאילה מרוסית (ברונט גבוה). הקטגוריה הרחבה היא מילים בודדות - כמעט כולן מייצגות את עולם הריאליה ואת הנוף התרבותי של האימפריה הרוסית בתחילת המאה העשרים. הן שייכות בעיקר לשלושה שדות סמנטיים: הבית ותכולתו (קומודה); פריטי לבוש (בלוזה); מוסד ומעמד (פוסטה).

השאילה הסמנטית היא הדרך הסמויה יותר כשהשימוש הוא בחומר עברי אבל בהשפעה זרה. אפינתי סוגים שונים בקטגוריה הזאת: שאילת משמעות למילה קיימת ('לש' בהתייחס גם לרגליים) ותרגום שאילה – יצירה חדשה של מילה וביטוי מהחומר של העברית. בתרגום שאילה התייחסתי לשני סוגים: תרגום שאילה מורפולוגי – יצירת מילה (שם עצם 'קהות' מהתואר 'קהה' והצורן -ות) ולתרגום שאילה סינטגמטי – יצירת צירוף (עשן כחול). הסוג הבולט ביותר של שאילה סמנטית הוא תרגום שאילה סינטגמטי. ראינו שהקטגוריה הזאת כוללת ביטויים פיגורטיביים רבים, ולכן מהווה מוקש עבור הקורא או החוקר בהבנת הטקסט של גנסין בפרט וסופר דו-לשוני בכלל. בנוסף לכך עסקתי בסוגיות שונות בזיהוי שאילה סמנטית - בהבחנה בינה לבין התפתחות פנימית בשפה וכן בהבחנה בין סוגים שונים של שאילה סמנטית. פעמים רבות קשה או בלתי אפשרי להתחקות אחר התהליכים שעברו המילים או הביטויים ואפשר רק לציין שבמבט סינכרוני היום יש לפנינו מילה או ביטוי הנושאים משמעות נוספת. כמו כן עמדתי על הקושי בהבחנה בין ההשפעה הרוסית לבין התערבות של העדפות סגנוניות אישיות וייתכן גם שלפעמים פועלים שני הגורמים זה לצד זה ואי אפשר להפריד ביניהם.

המטרה השלישית של המחקר הייתה לאפיין את החוסרים הלשוניים בלקסיקון ובפרזיאולוגיה שגנסין ממלא באמצעות הרוסית. בחנתי מה דרכו של גנסין במילוי החוסרים - אילו חוסרים ממלא גנסין באמצעות השאילה הלקסיקלית ואילו באמצעות השאילה הסמנטית.

בנוגע לחוסרים שממלא גנסין דרך השאילה הלקסיקלית, הממצאים מראים שהמילים שאינן חלק מהצירוף המתורגם באות למלא את החוסר הלשוני במילים המייצגות ריאליה. הראיתי שגנסין מביא בעזרת המילים השאולות את הדנוטציה המובחנת החסרה בעברית ('סאמובאר' ולא 'מיחם'). הוכחתי שברוב המקרים בחירתו

של גנסיין במילה שאולה נובעת לא מהעדר חלופה עברית, אלא מהעדר חלופה מדויקת. בנוגע לקבוצה הקטנה של מילים שאולות המופיעות בצירוף תרגום שאילה, נראה שהן באות יחד עם הצירוף ומביאות את הוראתו ואת הקונוטציה המתלווה אליו ברוסית (הצירוף 'ברונט גבוה' המלווה בקונוטציה של גבר מושך). ממצאים אלו סותרים את טענתו של אבן-זהר שסופרי התחייה הכותבים ספרות יפה, וביניהם גנסיין, נמנעו מלייצג ריאליה במילים שאולות ובחרו בדרכים שאינן מייצגות את הדנוטציה המובחנת והמדויקת של המילה. בנוסף לכך עמדתי על מקומה של השאילה הלקסיקלית בין דרכים שונות למילוי החוסרים הלשוניים בייצוג הריאליה אצל גנסיין. הראיתי שהשאילה הלקסיקלית היא דרכו העיקרית במילוי החוסר הלשוני של מילים בעלות דנוטציה מדויקת בייצוג הריאליה. ממצא זה משתלב בטענתם של ירוחם פישל לחובר ולאה גולדברג שלצד סגנונו המעורפל ידע גנסיין להביא את הייצוג הלשוני של ריאליה.

ניתוח הממצאים בנוגע לשאילה סמנטית הראה, שלעומת השאילות הלקסיקליות, לא ניתן להצביע על מכנה משותף אחד שהשאילה הסמנטית ממלאת בטקסט של גנסיין. ראינו שימוש בתרגום שאילה סינטגמטי גם כשיש מקבילה עברית מדויקת ('הרגיש את עצמו' ולא 'הרגיש'), זיהינו שלפעמים שאילה סמנטית ממלאת חוסרים דומים לחוסרים שממלאת השאילה לקסיקלית, במקרה זה מושגים מהעולם שבו מתרחשת העלילה (קורים באוויר). זיהינו את הקבוצה הבולטת ביותר בתחום זה – צירופים הכוללים דימויים או מטפורות ובכך מביאים את משמעות הביטוי ברוסית וגם את הקונוטציה המתלווה אליו (קהה כבול עץ, יום עופרת עגום).

תוצאות המחקר שלי עשויות לתרום למחקר לשוני וספרותי:

- א. תרומתן יכולה להתבטא במחקר על יצירתו של גנסיין – חשיפת המרכיב הרוסי יכולה לסייע להבנה טובה יותר של כתביו ובכך לאפשר פרשנות ספרותית מדויקת ומעמיקה יותר. בנוסף לכך המחקר עשוי להיות רלוונטי לבחינת השפעת לשונו של גנסיין על לשונם של סופרים עבריים אחרים.
- ב. בחינת החוסרים שאיתם התמודד גנסיין בתקופת התחייה יכולה לסייע למחקר של צורכי העברית בתקופה זו מבחינה לקסיקלית וכן למחקר של דרכים למילוי החוסרים האלה על ידי סופרי התחייה. בנוסף לכך המחקר יכול להעשיר מחקר רחב יותר על דרכי מילוי החוסרים הלקסיקליים - האם ניתן להכליל בנוגע לדרכים למילוי החוסרים בשפה בהתהוות או בשפה הנמצאת בתהליכי שינוי מואצים.
- ג. כיוון נוסף שבו יכולה להתבטא תרומת המחקר הוא השפעת שפת התשתית של הסופר על שפת כתיבתו - בעברית ובכלל. היא יכולה להתבטא במתודולוגיה בחקר השפעת שפת התשתית או שתוצאות המחקר יכולות להיות חלק מהבסיס להכללה בנוגע לסוג זה של השפעה.
- ד. המחקר על המרכיב הרוסי אצל גנסיין יכול להיות חשוב למחקר רחב יותר על השפעת הרוסית על העברית בתקופת התחייה ובכלל.

ביבליוגרפיה
יצירות ותעודות

- ביאליק חיים נחמן / **אגרות חיים נחמן ביאליק** (עורך: לחובר פישל), תל-אביב: דביר, כרך 2
1938
- ברנר יוסף חיים / **כל כתבי י. ח. ברנר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד**
1961
- גנסין אורי ניסן / **תרגומי הסיפורים של א.פ. צ'חוב – "טאלנט", "אשה מספרת", "באביב", "בצה", בתוך: כל כתביו (עורכים: מירון דן וזמורה ישראל), תל-אביב: ספרית פועלים – הקבוץ המאוחד, כרך 2, עמ' 187 – 227**
1982
- [**"טאלנט", "אשה מספרת", "באביב" – לראשונה: לונדון: הוצאת 'ניסיונות', דפוס נרודיצקי, תרס"ו**]
- [**"בצה" – לראשונה: ירושלים: הוצאת י.ח. ברנר, דפוס 'אחדות', תרע"ב**]
- גנסין אורי ניסן / **"שברי לוחות: לוח אחיאסף", בתוך: כל כתביו (עורכים: מירון דן וזמורה ישראל), תל-אביב: ספרית פועלים – הקבוץ המאוחד, כרך 2, עמ' 81 – 103**
1982
- גנסין אורי ניסן / **אצל וסיפורים אחרים (עורכים: מירון דן ואלבלך נגה), תל-אביב: הקיבוץ המאוחד – ספרית פועלים**
2011

Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит.им. А. М. Горького. — М.: Наука
Чехов Антон
Павлович

Талант, Т. 5, с. 277 – 481 <http://chehov.niv.ru/chehov/text/talant.htm> [צ'כוב אנטון]

Весной, Т. 5, с. 52—56 <http://chehov.niv.ru/chehov/text/vesnoj.htm> [פבלוביץ]

Рассказ госпожи NN, Т. 6, с. 450—454
<http://chehov.niv.ru/chehov/text/rasskaz-gospozhi-nn.htm> 1974-1982

Тина, Т. 5, с. 361—378 <http://chehov.niv.ru/chehov/text/tina.htm>

כל יצירותיו ומכתביו, בריה"מ, מוסקבה: המכון לספרות העולם על שם א. מ. גורקי - מדע (30 כרכים) וכן באתר: Наука. Искусство. Величие: [מדע. אמנות. תהילה.]

טאלנט, כרך 5, עמ' 277 – 281

באביב, כרך 5, עמ' 52 – 56

סיפורה של גברת NN, כרך 6, עמ' 450 – 454 [”אישה מספרת” אצל גנסיין]

ביצה, כרך 5, עמ' 361 – 378

ספרות ביקורת ומחקר

”הדיאלוג אצל גנסיין ושאלת המודלים הרוסיים”, בתוך: מחקרים ותעודות (עורכים: דן מירון ודן לאור), מוסד ביאליק, עמ' 11 – 41
אבן-זהר איתמר 1986

”מה בישלה גיטל ומה אכל צ'צ'יקוב? - למעמד הדנוטציה בלשון הספרות העברית בדורות האחרונים”, ספרות, 23 – אוקטובר 1976, עמ' 1 – 6
אבן-זהר איתמר 1976

”צירופים אדוורביאליים כמארגנים סגנוניים של זמן ומקום בסיפורי גנסיין”, תוך: אורי ניסן גנסיין: מחקרים ותעודות (עורכים: מירון דן ולאור דן), ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 101 – 91
אגמון פרוכטמן מאיה 1986

- אורנן עוזי
2013
בראשית היה השפה, ירושלים: האקדמיה ללשון העברית
- אטינגר שמואל
1969
תולדות עם ישראל בעת החדשה, תל-אביב: דביר
- אלבק-גדרון רחל
2015
"אותו": על הביטוי הקאטאפורי "אותו" כמרכיב מכונן בסגנונו של גנסיין, אות – כתב עת לספרות ולתיאוריה, גיליון 5, סתיו 2015
- אלדר אילן
2014
ממנדלסון עד מנדלי – בדרך לעברית החדשה, ירושלים: כרמל
- בורשטיין דרור
2011
"בין ציפור לעופרת", הארץ, 1 ביוני 2011 (גיליון 953), מדור 'ספרים', עמ' 4.
<http://www.haaretz.co.il/1.1175839>
- ביחובסקי שמעון
1914
"אורי ניסן גנסיין, י"ב חשבון תר"ם – כ"ז אדר א' תרע"ג, חומר לתולדותיו", בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסיין (עורך: ברנר חיים יוסף), ירושלים: אחדות
<https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/02004-files/02004.pdf>
- ביילין אשר
2017 [1913]
"אורי-ניסן גנסיין: שברי זיכרונות", נספח בתוך: פרי מנחם, שב עלי והתחמם, ישראל: הקיבוץ מאוחד, הספרייה החדשה, עמ' 267 - 273
[לראשונה: הצפירה – ורשה, 18.03.1913 (שבועיים אחרי מות גנסיין)]
[אבנר הולצמן (גילה ופרסם), הארץ: תרבות וספרות, 28.02.2003]
[אשר ביילין (2006), ברנר בלונדון (מנחם פרי – עורך), הספרייה הקטנה]
- בלאו יהושע
תשל"ו
תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, ירושלים: האקדמיה ללשון העברית, בסדרה 'מקורות ומחקרים', ט

- בנדויד אבא
1967
לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב: דביר (שני כרכים)
- בן חיים זאב
תשי"ג
לשון עתיקה במציאות חדשה: שיחות על בעיות בלשון העברית החיה, ירושלים: ועד הלשון העברית בארץ-ישראל בהשתתפות מוסד ביאליק
- בנשלום בנציון
1934
אורי ניסן גנסין (מונוגרפיה), קרקוב: הוצאת התאגדות הסופרים העברים "מפלט"
- בר-יוסף חמוטל
1984
הלשון הפיגורטיבית ביצירתו הסיפורית של א"ג גנסין (עבודת דוקטור), האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בר-יוסף חמוטל
1987
מטפורות וסמלים ביצירת של א.ג. גנסין, תל אביב: הקיבוץ המאוחד
- בר-יוסף חמוטל
1991
"תפיסתו של ברנר את מושג הדקאדנס ויחסו אליו על רקע רעיון התחיה הלאומית", עיונים בתקומת ישראל 1, שדה-בוקר: אוניברסיטת בן-גוריון והמכון למורשת בן-גוריון, עמ' 492 - 522.
- בר-יוסף חמוטל
2005
"מה קיבל יוסף חיים ברנר מהלל צייטלין?", בתוך: עיונים בתקומת ישראל: מסביב לנקודה – מחקרים חדשים על מ. י. ברדיצ'בסקי, י.ח. ברנר וא.ד. גורדון, (עורכים: א' הולצמן, ג' כ"ץ, שלום רצבי), עמ' 175 – 186
- ברנדוין חיים
1964
משורר השקיעה, אורי ניסן גנסין ומסכת יצירתו, ירושלים: ראובן מס
- ברנר יוסף חיים
1914
"אורי ניסן, מילים אחדות", בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסין (עורך: ברנר חיים יוסף), ירושלים: דפוס אחדות, עמ' 140 – 145
- [גם בתוך: פרי מנחם (2017), שב עליי והתחמם, נספח, עמ' 217 – 225]

- ברנר יוסף חיים
1960 [1912]
306
"רשמי ספרות", בתוך: כל כתבי ברנר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, כרך ב', עמ' 304 –
- [לראשונה: "רשמי ספרות", האחדות, כרך ג', גיליון י"ז]
[וגם: http://benyehuda.org/brenner/biyerushalaim_094.html]
- ברנר יוסף חיים
1967
"מכתבים", בתוך: כל כתבי ברנר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, כרך ג
- גולדברג לאה
1977 [1938]
"מסביב ל"אצל", קטעי הרהורים", מתוך: רתוק לילי (עורכת), אורי ניסן גנסי, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 97 – 99
[לראשונה: "מסביב ל"אצל", קטעי הרהורים", דבר, 25.03.1938]
- גנסי אורי ניסן,
מכתבים
1914
"ממכתבי א.ג. גנסי", בתוך: ברנר יוסף חיים (עורך), הצדה: קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסי, ירושלים: דפוס אחדות, עמ' 21 – 79
- גנסי אורי ניסן,
איגרות
1904 - 1907
"ולש את תלתליך היפות" (איגרות גנסי לברנר בשנים 1904 – 1907, המלוות בהערות של מנחם פרי ובהצעות לתיקון התארוך שבמהדורה קודמת), בתוך: פרי מנחם, שב עליי והתחמם, ישראל: הקיבוץ מאוחד, הספרייה החדשה
[לראשונה: גנסי, אורי-ניסן (עורך: שכנא נשקס) (1946), כתבים, כרך ג, מרחביה: ספרית פועלים] 2017 [1946]
- דוד ז.
1914
"פעמים", בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסי (עורך: ברנר חיים יוסף), ירושלים: דפוס אחדות, עמ' 138 – 139
- דובנוב קרן,
שולמן יוסף
2010
"תרומתו של יחיאל מיכל פינס לתחיית הלשון העברית: חידושי מילים", בתוך: לשוחח תרבות עם העלייה הראשונה, (עורכים: ברלוביץ יפה, לנג יוסף), הקיבוץ המאוחד, עמ' 47 - 69

- הומלסקי שמואל "א.ג. גנסיין", בתוך: רתוק לילי (עורכת), אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 82 – 90 [1923] 1977
- [לראשונה: העולם י"א, גיליון מ"ו – מ"ט, 1923, י"ב, גיליון ב', 1924]
- הרציג חנה "הצדה – אורי ניסן גנסיין", בתוך: הסיפור העברי בראשית המאה העשרים, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 8 (עורכת) 1993
- הרציג חנה הסיפור העברי בראשית המאה העשרים, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 12: פרשנות חדשה לשלושה סיפורים, פרק 'הצדה' - עמ' 35 – 59 (עורכת) 2011
- הרשב בנימין לשון בימי המהפכה – המהפכה היהודית המודרנית ותחיית הלשון העברית, ירושלים: כרמל, המכון הישראלי לפואטיקה וסמיוטיקה ע"ש פורטר, אוניברסיטת תל-אביב 2008
- וייס נילי (עורכת) "עיון בסיפור 'הצדה' מאת א"ג גנסיין", פרקים נבחרים בסיפור העברי הקצר בראשית המאה העשרים, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה 1979
- זמורה ישראל המספר מקו לקו, אורי ניסן גנסיין, תל-אביב: מחברות לספרות 1951
- טור-סיני נפתלי "מילים שאולות בלשוננו", לשוננו, כרך ח', עמ' 99 - 109 הרץ תרצ"ז (1936) – (1937)
- יפה אברהם בנימין מקבילות בסיפור המודרני, תל-אביב: ספרית פועלים – כתבים, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה, פרק "יצירתו של א.ג. גנסיין", עמ' 43 – 66 1973

- כצנלסון-שזר רחל
 "נדודי לשון", בתוך: הרשב, לשון בימי המהפכה – המהפכה היהודית המודרנית ותחיית
 הלשון העברית, ירושלים: כרמל, המכון הישראלי לפואטיקה וסמיוטיקה ע"ש פורטר,
 אוניברסיטת תל-אביב, נספח, עמ' 233 - 244 [1918] 2008
- [גם: בתוך: על אדמת העברית: מסות ורשימות, תל אביב: עם עובד, פרק 'נדודי לשון',
 עמ' 9 – 22]
- [לראשונה – 1918 על פי הרשב, עמ' 244 בלי ציון המקור]
- כצנלסון-שז"ר
 רחל
 "אורי ניסן גנסין, פרק בליריקה", בתוך: רתוק לילי (עורכת), אורי ניסן גנסין, מבחר
 מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 85 – 90
 (הגרסה המקוצרת) [1927] 1977
- [לראשונה: "אורי ניסן גנסין" דבר, י"א בשבט וכ"ד בשבט תרפ"ז]
- [וגם בתוך: כצנלסון-שזר רחל (1966), על אדמת העברית: מסות ורשימות, תל אביב:
 עם עובד, עמ' 99 – 111]
- לויז-דראפקין
 צילה
 "זיכרונות על א.ג. גנסין" (תרגם מכתב-היד ביידיש והוסיף מבוא והערות – שלמה צוקר,
 בתוך: גנסין - מחקרים ותעודות (עורכים: מירון דן ולאור דן), ירושלים: מוסד ביאליק,
 עמ' 403 – 424 1986
- לחובר ירחם פישל
 "א.ג. גנסין", בתוך: לחובר י. פ, ראשונים ואחרונים, תל-אביב: דביר, עמ' 335 – 357,
 התייחסות לגנסין גם בעמ' 336 [1914] 1966
- [לראשונה: אורי ניסן גנסין (עורך: ירחם פישל לחובר) (1914), כל כתבי אורי ניסן גנסין,
 כרך ראשון – סיפורים (השני לא יצא), ורשה: ירוחם פישל לחובר, הקדמה;
- [גם "אורי ניסן גנסין" בתוך: רתוק לילי (עורכת) (1977), אורי ניסן גנסין, מבחר מאמרים
 על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 54 – 69]
- "מישיבתו בפתח-תקוה", בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסין (עורך: ברנר חיים
 יוסף), ירושלים: דפוס אחדות, עמ' 135 – 139 1914

- מייזל נחום "א.ג. גנסיין", בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסיין (עורך: ברנר חיים יוסף), ירושלים: דפוס אחדות, עמ' 114 – 123 1914
- מירון דן "ניתוק-מגע וביצות-טיט צהובות סוגרות מאפסים", בתוך: רתוק לילי (עורכת) (1977), אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות 1 - 1977
- [גנסיין אחרי 50 שנה", עכשיו, חוברת 9 סתיו 1963, עמ' 36 – 60; חוברת 10 חורף תשכ"ד, עמ' 33 – 51, חוברת 11, חורף תשכ"ה, עמ' 27 – 47, חוברת 15 – 16, חורף-אביב, תשכ"ו, עמ' 28 – 38]
- מירון דן "תאריכים ופרסומים בחיי א.ג. גנסיין", בתוך: אורי ניסן גנסיין, הצדה, תל-אביב: שיתוף-יחדיו, אגודת הסופרים העברים בישראל, 1977, עמ' 7 – 11 2 - 1977
- [רתוק לילי (1977), "תאריכים ופרסומים בחיי אורי ניסן גנסיין" (על פי סיכום דן מירון במהדורה המבוארת של "הצדה" שתופיע בהוצאת "יחדיו ובשיתוף אגודת הסופרים העברים), בתוך: רתוק לילי (עורכת) (1977), אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 209 – 210]
- מירון דן "תחיים באפו של הנצח", בתוך: מחקרים ותעודות, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 231 – 368 1986
- מירון דן בודדים במועדם – לדיוקנה של הרפובליקה הספרותית העברית בתחילת המאה העשרים, תל-אביב: עם עובד 1987
- מירון דן מדוע גנסיין? שלושה עיונים, ירושלים: מוסד ביאליק 2014
- מדוע עלינו לקרוא את סיפורי א"נ גנסיין
  - שירה אחת נוגה ופראית למחצה
- [לראשונה: הארץ (25.03.2013, עמ' 5) תרבות וספרות, י"ד בניסן תשע"ג
- בדרך אל החורשה הקדושה ובחזרה – הרובד האנגוגי בכתיב גנסיין

- מלניק נורית **חקר השפה: יסודות ויישומים**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, חלק א' 2017
- בוטוויניק אירנה **סמנטיקה של העברית החדשה**, תל-אביב: עמיחי ניר רפאל 1978
- סמנטיקה עברית, משמעות ותקשורת**, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 7, עמ' 5 - 33 ניר רפאל 1989
- מלחמת תרבות – תנועת ההשכלה היהודית במאה התשע-עשרה**, ירושלים: מאגנס פיינר שמואל 2014
- ”אורי ניסן גנסיין, הפגישה”**, בתוך: רתוק לילי (עורכת), **אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו**, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 91 – 96 פייכמן יעקב 1977 [1951]
- [לקוח מהספר י. פייכמן (1951), **בני דור**, עם עובד, עמ' 185 – 193]
- מילים זרות בעברית בת זמננו: היבטים צורניים התפתחותיים וחברתיים**, תיאור סוציולינגוויסטי, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית פירשמן חיה 1986
- ”ראשית הרחבת הלשון בינינו”**, לשוננו לעם, ירושלים: האקדמיה ללשון העברית סיון ראובן 1982 (תשמ”ב)
- ”מוטיבים גנסיניים”**, אורלגין 6 (עורך – שלונסקי), ספרית פועלים, הקבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה, עמ' 29 – 37 פוזננסקי מנחם 1952
- [גם: **כתבי פוזננסקי - דמויות מלוות**, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי”ח, עמ' 258 – 270]

<http://urila.tripod.com/Poznanski.htm>

שב עלי והתחמם, ישראל: הקיבוץ מאוחד, הספרייה החדשה	פרי מנחם
נספח "הסנסציה של 'הצדה': הסיפור האחר", עמ' 312 – 316	2017
נספח "'ולש את תלתליך היפות", גנסיין אל ברנר: " 1904 [איגרות], עמ' 275 - 323	
נספח "המעוררים והמנסים, גנסיין לברנר: ינואר – יוני 1906" [איגרות], עמ' 325 - 366	
"חשאית (בעקב "אצל" של א.נ. גנסיין)" בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסיין, ירושלים: דפוס אחדות, עמ' 97 – 99	פרידמאן דוד אריה
	1914
"א.נ. גנסיין", בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסיין, ירושלים: דפוס אחדות, עמ' 96 – 99	פרישמן דוד
	1914
[לראשונה: הצפירה כ"ו באדר ב' תרע"ג, 4.04.1913, עמ' 2 - שלושים למותו של גנסיין]	
[גם בתוך: רתוק לילי (עורכת) (1977), אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 39 – 42]	
באמצע, קריאה בשני סיפורים של אורי ניסן גנסיין, ירושלים: מאנגס - האוניברסיטה העברית	צמח עדה
	2000
"בדרך ל'חורש מצל' (על תימה אחת ביצירת-גנסיין)", בתוך: רתוק לילי (עורכת), אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 100 - 115	צמח עדי 1977 [תשי"ט]
[לראשונה: עכשיו, חוברת 3 – 4, תשי"ט, עמ' 125 – 138]	
קריאה תמה בספרות העברית בת המאה העשרים, מוסד ביאליק	צמח עדי
	1990

<p>“אורי ניסן גנסיין”, בתוך: רתוק לילי (עורכת), אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 70 – 81</p> <p>[לראשונה: השלוח ל"ה, כרך תרע"ח – תרע"ט, עמ' 325 – 336]</p>	<p>צמח שלמה 1977 [תרע"ח – תרע"ט]</p>
<p>גם בתוך: מסה וביקורת, אגודת הסופרים, דביר, תשי"ד, עמ' 72 – 88]</p>	
<p>עברית בראי הסמנטיקה, ירושלים: האקדמיה ללשון העברית, בתוך סדרה: אסופות ומבואות בלשון, ה', עמ' 272 – 299</p>	<p>צרפתי בן-עמי 2001</p>
<p>מירושת לשון ימי הביניים, תל-אביב: דביר</p>	<p>קדרי מנחם צבי</p>
<p>מילים ותולדותיהן, ירושלים: קריית ספר</p>	<p>1970</p>
<p>מילים ותולדותיהן, ירושלים: קריית ספר</p>	<p>קוטשר יחזקאל</p>
<p>מילים ותולדותיהן, ירושלים: קריית ספר</p>	<p>1961</p>
<p>בין חזון לבין האבסורדי, פרקים לדרך ספרותנו במאה העשרים, ירושלים ותל-אביב: שוקן, פרק "מהות המודרניזם בסיפורי אורי ניסן גנסיין", עמ' 293 – 303, פרק "משבר ההבעה הלשונית בסיפורי גנסיין", עמ' 304 – 315</p>	<p>קורצווייל ברוך 1966</p>
<p>גם: "מהות המודרניזם בסיפורי אורי ניסן גנסיין" בתוך: רתוק לילי (עורכת) (1977), אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 116 – 123]</p>	
<p>פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הקלאסית (יחידה 2), תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה</p>	<p>קימרון אלישע (עורך)</p>
<p>פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה הקלאסית (יחידה 2), תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה</p>	<p>2004</p>
<p>“אורי ניסן גנסיין: סיפורים ראשונים”, בתוך: רתוק לילי (עורכת), אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 124 – 131</p>	<p>קרמר שלום 1977</p>

רבי בנימין (יהושע רדלר-פלדמן)	משפחות סופרים: פרצופים, ירושלים: הוצאת הוועד הציבורי להוצאת כתבי ר' בנימין	1960
רבינוביץ ישעיהו	"מילים זרות", אנציקלופדיה מקראית, כרך ד', ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 1070 - 1080	1962
רבינוביץ ישעיהו	הסיפורת העברית מחפשת גיבור – כיוונים בהתפתחות האמנותית של הסיפור, תל-אביב ורמת-גן: אגודת הסופרים בישראל ליד מסדה	1967
רתוק לילי	"מבוא: יצירתו של גנסין בעיני הביקורת", בתוך: רתוק לילי (עורכת) אורי ניסן גנסין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 7 - 35	1977
שמעוני דוד (שמענוביץ)	"בטרם..." בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסין, ירושלים: אחדות, עמ' 111 - 112	1914
שניאור זלמן	"אישיותו וכישרונו", בתוך: הצדה, קובץ זיכרון לאורי ניסן גנסין, ירושלים: אחדות, עמ' 97-100 (תמצית דבריו באספת פומבי של 'חובבי שפת-עבר' ברוסיה אחרי מותו של גנסין)	1914
שניאור זלמן	[גם בתוך: רתוק לילי (עורכת) (1977), אורי ניסן גנסין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות ולאמנות, עמ' 43 - 53]	
שקד גרשון	ח.ג. ביאליק ובני דורו, תל-אביב: הוצאת דביר, התייחסות לגנסין בפרק "על אורי ניסן גנסין", עמ' 397 - 412 [ראה שניאור זלמן 1914] וגם בפרק "סופרים מן החוץ", עמ' 332 - 340	1958
א - 1973	אמנות הסיפור של עגנון, מרחביה ותל אביב: ספרית פועלים	

שקד גרשון
 1977 [תשכ"ז]
 "זמן מרחב בסגנון, עיונים בסגנונו של א.ג. גנסיין", בתוך: רתוק לילי (עורכת) (1977),
 אורי ניסן גנסיין, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב: עם עובד וקרן תל אביב לספרות
 ולאמנות, עמ' 176 – 195

[וגם: "עיונים בסגנונו של א.ג. גנסיין", בתוך: ללא מוצא - על: ברנר, שופמן, גנסיין
 וברדיצ'בסקי, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשל"ג, עמ' 155 – 175]

[לראשונה: שקד גרשון, "עיונים בסגנונו של א.ג. גנסיין", מאזניים, כרך כ"ד, תשכ"ז,
 עמ' 436 – 439, כרך כ"ה, תשכ"ז, עמ' 56 – 63]

The Invention of Hebrew Prose: Modern Fiction and the Language of Realism, Seattle and London: University of Washington Press. Alter Robert
 1988

"Reconsidering the Emergence of Non-core Dative Constructions in Modern Hebrew", in: Language Contact and the Development of Modern Hebrew, ed. Edit Doron, Leiden: BRILL, pp. 309 - 322 Elitzur A. Bar-Asher Siegal

Nora Boneh
 2015

Dynamics of language contact, Cambridge: Cambridge University Press Clyne Michael
 2004

"Russian and Slavic Influence on Modern Hebrew Grammar", **Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics**, vol. 3, eds. Geoffrey Khan et al. Leiden: Brill, pp. 576 – 578 Dubnov Keren
 2013

"The Role of Russian and Yiddish in the Crystallization of Modern Hebrew", In: **Studies in Jewish Culture in Honour of Chone Shmeruk**, eds. Israel Bartal, Ezra Mendelsohn, and Chava Turniansky. Jerusalem: The Zalman Shazar Center for Jewish History, pp. 105-118. Even-Zohar
 Itamar
 1993

<p>"Lexical borrowing: Concepts and issues." In: Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook, eds. Martin Haspelmath & Uri Tadmor Berlin: De Gruyter Mouton, 35-54.</p>	<p>Haspelmath Martin</p>
<p>2009</p>	
<p>Stream of Consciousness in the Modern Novel, Berkeley: University of California Press</p>	<p>Humphrey Robert</p>
<p>1968 (c1954)</p>	
<p>Metaphors we live by, London: The university of Chicago press. http://shu.bg/tadmin/upload/storage/161.pdf</p>	<p>Lakoff George Johnsen Mark</p>
<p>2003</p>	
<p>A Grammar of Standard Yiddish, New York: Publications of the Congress for Jewish Culture, Wladon Press, Inc.</p>	<p>Mark Yudel</p>
<p>1976</p>	
<p>Contemporary Hebrew, The Hague: Mouton</p>	<p>Rosen Haiim</p>
<p>1977</p>	
<p>Semantics, New York: Cambridge University Press [First published 1976]</p>	<p>Palmer Frank Robert</p>
<p>1981</p>	
<p>“Written Hebrew of a distinct phase in the Evolution of modern Hebrew”, Journal of Semitic Studies LXI/1 Spring 2016, Oxford University Press on behalf of the University of Manchester.</p>	<p>Reshef Yael</p>
<p>2016</p>	
<p>A History of the Hebrew Language, Cambridge: Cambridge University Press</p>	<p>Sáenz-Badillos Angel</p>
<p>1993</p>	

- The Influence of French on Eighteenth-Century Literary Russian: Semantic and Phraseological Calques**, New York: Peter Lang
Smith May
2006
- Meaning and change of meaning, with special reference to the English Language**, Bloomington: Indiana University Press
Stern Gustav
1931
- The Principles of Semantics**, London & Aylesbury: Basil Blackwell (Oxford), Jackson, Son (Glasgow) [First published 1951]
Ullmann
Stephen
1967
- Native and Foreign Elements in Language; a Study in General Linguistics Applied to Modern Hebrew**, Philadelphia: The Russell Press
Weiman Ralph
William
1950
- Languages in Contact: Findings and Problems, Preface by André Martinet**, Paris: Mouton&Co.
Weinreich Uriel
1968
- Евреи России, времена и события, История евреев Российской империи**, Москва – Иерусалим: Гешарим
Кандель
Феликс
[יהודי רוסייה, זמנים ואירועים, תולדות יהודי האימפריה הרוסית, מוסקבה – ירושלים: גשרים] [קנדל פליקס]
2014
[וגם: <http://felixkandel.org/index.php/books.html>]
- Гоголь без глянца** (серия «без глянца»), Санкт-Петербург: Амфора
Павел Фокин
[גוגול ללא ליטוש (סדרה "ללא ליטוש"), סנקט-פטרבורג: אמפורה] [פוקין יבגני]
2008
[וגם: <http://testlib.meta.ua/book/217285/read>]

מילונים ומאגרים אלקטרוניים

- מילון למונחי
בלשנות ודקדוק
א' רודריג-שורצולד, מ' סוקולוף (תשנ"ב), **מילון למונחי בלשנות ודקדוק**, רכס
- מילון בן יהודה
לנגשיר
א' בן יהודה (1948 - 1959), **מילון הלשון העברית הישנה והחדשה**, ירושלים – ברלין:
- <https://archive.org/details/BenYehuda.HebrewDictionary>
- מילון קליין
E. Klein (1987), **A Comprehensive Etymological Dictionary of The Hebrew Language**, Macmillan
- מילון פודולסקי
עברית-רוסית
ב'פודולסקי (תשנ"ה), **מילון רוסי-עברי**, תל אביב: רולניק, מוסקבה: רוסקייאזיק מוסקבה
- מילון פודולסקי
יידיש-רוסית
Б. Подольски, **Электронный словарь идиш-иврит**, на сайте «Академик».
- http://yiddish_russian.academic.ru/
- מילון אוז'גוב
רוסקי יזיק
С.И. Ожегов (1990), **Толковый словарь русского языка**, 22 издание (1949 – первое издание) – электронная версия
- [אוז'גוב י. ס (1990), **מילון השפה הרוסית (המהדורה הראשונה - 1949)**, מוסקבה:
רוסקי יזיק
<http://slovarozhegova.ru>
- מילון
פריאוברז'נסקי
А. Преображенский (1910 – 1914), **Этимологический словарь русского языка**, Москва: типография Г. Лиснера и Д. Совко, электронная версия
- [א' פריאוברז'נסקי, **המילון האיטימולוגי של השפה הרוסית**, מוסקבה: ג. ליסנר וד. סובקו,
1910 – 1914), גרסה אלקטרונית:
- <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=preobrazhenskij>

М. Фасмер (1959 – 1961), **Этимологический словарь русского языка, перевод и редакция О.Н. Трубачева** (оригинальная версия на немецком языке – 1938 – 1950), электронная версия.

מילון פסמר

[מ' פסמר (1959 – 1961), המילון האטימולוגי של השפה הרוסית, בתרגום לרוסית ובעריכה של או' טרובצ'וב (הגרסה המקורית בגרמנית 1938 – 1950), גרסה אלקטרונית].

<http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?root=%2fusr%2flocal%2fshare%2fstarling%2fmorpho&morpho=1&basename=morpho\vasmer\vasmer>

Г. П. Цыганенко (1989), **Этимологический словарь русского языка**, Киев: Радянська школа, второе издание (первое издание – 1970), электронная версия.

מילון ציגננקו

[ג. פ. ציגננקו (1989), המילון האטימולוגי של השפה רוסית, קייב: רדיאנסקה שקולה, מהדורה שנייה (הראשונה – 1970), מהדורה אלקטרונית].

<http://www.slovorod.ru/etym-cyganenko/>

А. М. Чудинов, **Словарь иностранных словъ, вошедших в состав русского языка**, С.-Петербург: издание книгопродавца В. И. Губинского, 1894

מילון צ'ודינוב

א. מ. צ'ודינובה, מילון מילים זרות, אשר נכנסו לשפה הרוסית, ס. פטרבורג: הוצאת הספרים של ו. י. גובינסקי, 1894

Ф. А. Брокгауз — И. А. Ефрон (1890 – 1907), **Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона** (41 том + 2 дополнительных), издательство Брокгауза и Ефрона

המילון
האנציקלופדי
ברוקגאוז
ואפרון

מילון בן יהודה
ושטיינברג
א' בן-יהודה וי' שטיינברג, (תרס"ב), מילון עברי (מתורגם אשכנזית ורוסית), וילנה

<p>מילון גרזובסקי ו' גרזובסקי ו' קלזנר (תרס"א), מלון של כיס; חלק ראשון: עברי-רוסי-אשכנזי, ורשה וקלזנר</p>	
<p>L.I. Mandelstamm, Russko-Jevrejskij Slovar, S. Peterburg 1860</p>	<p>מילון מנדלשטם</p>
<p>Коган, Авраам Маркович (1907), Русско-Еврейский словарь, Киев, Бердичев</p>	<p>מילון כהנא</p>
<p>מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית (מאגרים), האקדמיה ללשון העברית</p>	<p>המילון ההיסטורי</p>
<p>http://daf.hebrew-academy.org.il/new-site/</p>	
<p>פרויקט השו"ת המקוון, אוניברסיטת בר-אילן</p>	<p>שו"ת</p>
<p>https://www.responsa.co.il</p>	
<p>מילון יידיש-עברי שלום (1982), בני ברק: הוצאה לאור ע"ש ה. ליוויק, על ידי אגודת סופרי ועיתוני יידיש בישראל</p>	<p>מילון צאנין יידיש-עברית</p>
<p>http://www.archive.org/stream/nybc207487#page/n10/mode/1up</p>	
<p>Friedrich Kluge (2011) Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, De Gruyter Mouton</p>	<p>מילון גרמנית קלוגה</p>
<p>http://etymonline.com/</p>	
<p>אבן-שושן אברהם (1980), קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים, ירושלים: קרית-ספר</p>	<p>קונקורדנציה אבן שושן</p>
<p>Караулов Ю. Н. (1997), Русский язык. Энциклопедия, научное издание «Большая российская энциклопедия», Москва: Дрофа</p>	<p>הלשון הרוסית – אנציקלופדיה</p>
<p>קראולוב יו. נ. (1997), השפה הרוסית. אנציקלופדיה, הסדרה המדעית "האנציקלופדיה הרוסית הגדולה", מוסקבה: הוצאה לאור "דרופה".</p>	
<p>https://books.google.com/ngrams</p>	<p>מנוע החיפוש Ngram viewer</p>